

SLOVENSKÁ REČ

54|1989|4|

CENA KČS 8,-

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Furdík — J. Nižniková, Z lexiky a syntaxe povstaleckej tlače ■ M. Majtánová, Porovnávanie ako prístup k rekonštrukcii genetických zväzkov ■ F. Gregor, Novšie údaje k dejinám slovenských názvov mesiacov

DISKUSIE

E. Pícha, Sémantická motivácia úpravnickej terminológie ■ J. Jacko, Lokál sg. prevzatých podstatných mien mužského rodu na -ál

SPRÁVY A POSUDKY

Š. Peciar 15. 10. 1912—24. 1. 1989. J. Kačala ■ Súpis prác Štefana Peciaru za roky 1982—1989. L. Dvonč ■ Za Jánom Ferenčíkom. K. Buzássyová ■ Jubilujúci Ján Bosák. I. Ripka ■ Samo Mazúr osemdesiatročný. J. Sabol ■ Súpis prác Sama Mazúra za roky 1975—1983. L. Dvonč ■ Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Eudovíta Štúra SAV za rok 1988. K. Buzássyová ■ KOČIŠ, F.: Podradovacie syntagmy v slovenčine. J. Nižniková

ROZLIČNOSTI

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Sovenskej akadémie
vied

HLAVNY REDAKTOR

František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Milan Majtán, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 26

OBSAH

J. Furdík — J. Nižníková, Z lexiky a syntaxe povstaleckej tlače	193
M. Majtánová, Porovnávanie ako prístup k rekonštrukcii genetických zväzkov	206
F. Gregor, Novšie údaje k dejinám slovenských názvov mesiacov	215

DISKUSIE

E. Pícha, Sémantická motivácia úpravníckej terminológie	224
J. Jacko, Lokál sg. prevzatých podstatných mien mužského rodu na -ál	230

SPRÁVY A POSUDKY

Š. Peciar 15. 10. 1912—24. 1. 1989. J. Kačala	235
Súpis prác Štefana Peciaru za roky 1982—1989. L. Dvonč	237
Za Jánom Ferenčíkom. K. Buzássyová	241
Jubilujúci Ján Bosák. I. Ripka	242
Samo Mazúr osemdesiatročný. J. Sabol	245
Súpis prác Sama Mazúra za roky 1975—1983. L. Dvonč	245
Správa o činnosti Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV za rok 1988. K. Buzássyová	246
KOČIŠ, F.: Podradovacie syntagmy v slovenčine. J. Nižníková	251

ROZLIČNOSTI

Pravopis a výslovnosť slov <i>džesrej</i> a <i>mejkap</i> . J. Jacko	255
--	-----

SI
RI
RO
ČÍS

Ju

ZI

ke

pr

lič

19

ra:

Ve

de

ja:

sa

ni:

v

te:

šo:

cie

sp

te:

fo:

hc

m

le:

da

sy

pr

vš

bl

ar

Sl

Juraj Furdík – Jolana Nižníková

Z LEXIKY A SYNTAXE POVSTALECKEJ TLAČE

1. Slovenské národné povstanie (SNP), začiatok národnej a demokratickej revolúcie v Československu (Husák, 1984), má prelomový význam aj pre vývin súčasnej spisovnej slovenčiny (Pauliny, 1983, s. 225 a 239). Rozličné aspekty tohto faktu sa rozvádzajú vo viacerých prácach (Peciar, 1974; Pauliny, 1975 a 1977; Furdík, 1975 a i.). Menej pozornosti sa doteraz venovalo fungovaniu jazyka v čase SNP. Táto otázka má svoj význam. Veď v SNP sa po prvý raz v praxi uskutočnila nie formálna, ale ozajstná demokratizácia štátnej moci, ktorá nevyhnutne priťahovala k spisovnému jazyku oveľa širšie vrstvy obyvateľstva ako kedykoľvek predtým. Prejavil sa tu aj nový prístup ku kultúrnym hodnotám, najmä využitie revolucionizujúcej, agitačnej sily umeleckého slova i jazyka politickej publicistiky v rozhlase, v povstaleckej tlači, v revolučnej poézii a divadle. V SNP sa teda predznamenal tie úlohy, ktoré mala spisovná slovenčina plniť v ďalšom historickom vývoji, pri prerastaní národnej a demokratickej revolúcie na socialistickú revolúciu a po jej víťazstve pri budovaní socialistickej spoločnosti.

Na túto novosť a zároveň kontinuitu upozorňuje J. Mistrík (1975) v doteraz jedinej štúdiu venovanej zastoju jazyka v období SNP. Za činitele formujúce tvárnosť povstaleckej reči pokladá mnohofunkčnosť, stylistickú homogénnosť bez regionálnych znakov a oporu o slovenskú povstaleckú minulosť. Z týchto činiteľov vyvodzuje charakteristické vlastnosti povstaleckej reči: deklaratívnosť a výrazový pátos, angažovanosť, bojovnosť, didaktickosť, ľudovosť, konkrétnosť, internacionálnosť. Autorov pohľad je syntetizujúcim pohľadom na „povstalecké texty“, ktorých súbor sa v štúdiu presnejšie nevymedzuje. V podstate ide o povstaleckú tlač; autor si v nej všímá údernosť titulkov, citovanie štúrovcov a úryvok z českého textu, publikovaného v povstaleckom *Novom slove*, podrobnejšia lingvistická analýza nebola jeho cieľom. Náš príspevok je pokusom o detailnejší lexi-

kálny a syntaktický rozbor jazyka dvoch najzávažnejších reprezentantov povstaleckej tlače — povstaleckej Pravdy a Nového slova. Materiálová analýza môže konštatácie J. Mistrika doložiť, podoprieť, spresniť, príp. upraviť.

2. Slovná zásoba používaná v povstaleckej Pravde (ďalej P) a Novom slove (ďalej NS)¹ odzrkadľovala jednotu politických cieľov a diferencovanosť určenia oboch časopisov. Ich obsahová náplň sa koncentruje na politickú a vojenskú tematiku. Cieľom P bola predovšetkým pohotová informácia a agitačná údernosť, NS ako teoretický týždenník presviedčalo najmä textami úvahového charakteru.² P v každodenných informáciách o situácii na bojiskách SNP i na európskych frontoch prináša veľké množstvo miestnych názvov zo Slovenska, z celej strednej Európy, kde v čase SNP prebiehali oslobodzovacie operácie Červenej armády (Poľsko, Rumunsko, Maďarsko, Bulharsko, Juhoslávia), ale aj zo západnej Európy z oblasti bojov spojeneckých vojsk. V NS sa tieto názvy vyskytujú v komentároch o bojovej situácii, takže v porovnaní s výskytom v P je ich menej. Pre obidva časopisy je typické presadzovanie novej politickej terminológie, ktorá sa po oslobodení stala pevnou súčasťou politickej lexiky v československom štáte nového typu.

Presadzuje a objasňuje sa najmä pojem ľudovej demokracie, pričom sám termín sa ustalať iba postupne: *ľudové a demokratické národné výbory* (NS 1), *myšlienka najširšieho ľudového demokratizmu* (NS 2), *demokratická ľudovosť* (tamže), *demokraticko ľudová armáda* (P 4, 1), *orgány ľudovej demokracie* (NS 21), *idea dôslednej ľudovej demokracie* (P 8, 1 — rezolúcia zjednocovacieho zjazdu), *ľudovo-demokratické Československo* (P 10, 3) atď. Nenašli sme termín *robotnícka trieda*, iba pomenovania *pracujúca trieda* (P 2, 1; NS 33), *pracujúca vrstva národa* (P 4, 3), *pracujúca inteligencia* (P 2, 1). Konštituuju a rozširujú sa pomenovania *národný výbor* (s objasnením kvalitatívne novej pojmovej náplne v porovnaní s tým istým termínom používaným pri vzniku buržoáznej ČSR, NS 19), *Slovenská národná rada*, *povereníctvo SNR*, *závodný výbor* (NS 66), *ľudový súd* (P 21, 3), *národný front* (P 26, 1) a i. Texty v Pravde

¹ Opierame sa o faksimilové reedície P a NS z r. 1974. Pri dokladoch z NS uvádzame strany podľa priebežného stránkovania v reedícii, pri dokladoch z P uvádzame číslo a stranu (napr. P 23, 1 — Pravda, č. 23, s. 1).

² Treba pripomenúť — keďže v doterajšej jazykovednej literatúre sme o tom nešli zmienku —, že v rade článkov uvažujúcich o najrozličnejších stránkach existujúceho stavu i možného povojnového usporiadania politického, hospodárskeho, spoločenského a kultúrneho života na Slovensku nechýba ani príspevok o budúcom postavení spisovnej slovenčiny. Článok pod titulom *Za čistotu slovenčiny*, podpísaný menom Pavel Zeman, je uverejnený v 2. čísle NS z 1. októbra 1944, s. 22—23; v jazykovednej bibliografii V. Blanára (1950) nie je zachytený. Veľmi koncentrovane sa v ňom vyjadruje jazykovedná i politická podstata slovenského purizmu, požiadavka funkčne chápanej i realizovanej jazykovej kultúry aj výzva pre „vážnych slovenských lingvistov“ na zodpovednú prácu pri riešení mnohých problémov, ktoré nášmu jazyku priniesie rodiaca sa nová sociálna skutočnosť.

svedčia o postupnej kryštalizácii štruktúry názvov povereníctiev: *Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre sociálnu starostlivosť* (P 1, 2), *Povereníctvo pre školstvo a osvetu pri Slovenskej národnej rade* (P 7, 2), *Povereníctvo SNR* (teda so skratkou; J. F.) *pre veci hospodárske a zásobovacie* (P 2, 3), *Povereníctvo pre školstvo a osvetu* (P 25, 2 — s elipsou genitívneho prívlastku). Neskôr zo všeobecnej konštrukcie iba s genitívnym prívlastkom (typ *Povereníctvo školstva*) sa v povstaleckej tlači ešte nevyskytuje.

Obsah oboch časopisov je preniknutý bratským vzťahom k Sovietskemu zväzu. Sleduje sa v nich víťazný postup Červenej armády, podávajú sa správy o hrdinských bojoch sovietskych partizánov, s nadšením sa prijímajú prvé sovietske filmy premietané na oslobodenom povstaleckom území; zároveň časopisy informujú o živote v ZSSR, o vzrastajúcom úsilí sovietskych pracujúcich obnoviť vojnou zničenú sovietsku krajinu, o pr-
vých úspechoch sovietskeho hospodárstva, vedy a kultúry.

Takto sa dostávajú do textov lexikálne rusizmy a sovielizmy vo viac-menej slovakizovanej podobe, svedčiacej o prvých bezprostredných kontaktoch slovenského obyvateľstva s ruštinou.³ Porov. citáty: *Za Volgoj dľa nas žizni net. Ustupovať (sic) nekuda!* (P 19, 4) — *Nestrieľajte (sic) ješčo. Ja budut (sic) per-
vyj* (P 34, 4). Dokladmi bezprostredných kontaktov medzi sovietskymi a slovenskými partizánmi sú v reportážach z partizánskych bojov slová *krasnoarmejec, odrubka, podryvnik* (P 3, 4), *Germanec* (P 6, 1), *deržava* (P 14, 4), *bumážka* (NS 41), *razviedka i razvjedka* (P 4, 3), ale *rozvedčik* (P 4, 3), *davaj* (P 33, 4), *Orden krasnoj zvezdy* (P 3, 4) atď. Rusizmy, často len neúplne kalkované alebo iba sčasti formálne prispôbené, sa však objavujú aj v textoch oboznamujúcich čitateľov so sovietskou spoločenskou skutočnosťou: *rajon* (P 25, 3), *Soviet národných komisárov, prvý sekretár centrálného komitétu komunistickej strany, prezidium najvyššieho Sovietu* (sic) (P 23, 3), *sovietska Akadémia náuk* (NS 80), *selkor, rabkor, gazetčik* (P 36, 4) atď. Päťročný plán sa pomenúva podobou *päťročnica* (P 18, 4). Pre socialistickú súťaž sovietskych pracujúcich sa uvádzajú názvy: *preteky* (P 25, 3), *socialistické pretekanie* (P 24, 4), *predoktóbrové preteky, sovietske pretekanie, závody v tvorivej práci* (P 25, 3), *závody vo zvyšovaní výroby* (P 18, 3); sloveso *súťažič* ako pomenovanie tejto špecifickej činnosti sa vyskytlo iba raz (P 22, 1 v preklade textu M. I. Kalinina).

Je azda paradoxné, ale ľahko vysvetliteľné, že kvantitatívnym pendantom rusizmov v súbore cudzích slov použitých v oboch tlačových orgánoch sú nemecké lexikálne prvky. V danej situácii išlo vlastne aj o využitie jazyka ako zbrane, o jeden zo spôsobov, ako prispieť k porážke fašistického okupanta jeho vlastnou zbraňou. Použité nemecké prvky totiž boli zväčša

³ P v č. 8 prináša správu o organizovaní kurzu ruštiny pri Povereníctve pre školstvo a národnú osvetu a vyzýva, aby sa kurzy ruštiny organizovali aj pri miestnych národných výboroch. V č. 25 P už referuje o úspešnom priebehu kurzov ruštiny, ktoré navštevovalo okolo 500 poslucháčov.

prvkami jazyka hitlerovského vojensko-propagandistického arzenálu, využívaného aj v propagande tzv. slovenského štátu. Pri pomerne rozšírenej znalosti nemčiny na území Slovenska bola väčšina týchto prvkov aj vo verejnosti známa. V reprodukcii nemeckých lexikálnych prvkov však badať medzi NS a P zreteľný rozdiel.

NS uvádza tieto prvky napospol ako citátové pomenovania so zachovaním pôvodnej pravopisnej podoby a bez morfolologickej adaptácie: *Wehrmacht*, *Luftwaffe*, *Deutsche Partei* (43), *Europawall* (68, 69), *Drang nach Osten* (35), *Nebenprodukt* (20), *Reichsbank* (43), *rozhodnutia „so oder so“* (56) a pod. Naopak, P v prevažnej väčšine uvádza nemecké prvky pravopisne, morfológicky, ba aj slovotvorne vo väčšej-menšej miere adaptované: *sturmführer* (1, 2), *maršparáda*, *parádešrit* (7, 1), *kriegskolega* (23, 4), *Herrenfolk* (sic — 12, 2), *execirplac* (12, 2), *kultúrtrégri* (12, 2 — ale aj *kulturträgerstvo* 11, 4), *SS-man*, *SS-ák* aj *esesák*, *oberst*, *frajter*, *lajtnant*, *feldvébel* (passim), *krígs-brloh* (2, 3) atď. Zriedkavé sú v Prave príklady neadaptovaného uvádzania nemeckých slov a viet, zväčša s vysvetľujúcim ekvivalentom: *Festung Europa* (20, 3), *Halt, Hände hoch!* (37, 4), *Geheime Kommandosache* („tajná veliteľská otázka“ — 31, 1), *Abnützungsschlacht* („opotrebovávaci boj“ — 36, 3).

V menšej miere sa v lexike oboch tlačových orgánov vyskytujú maďarské, poľské, chorvátske, francúzske, španielske, anglické prvky: *puszipajtás* (P 5, 4), *kabátoš* (NS 71); *konfederatka* (NS 24), *pilsudčík*, *bratankovanie* (obe NS 58); *poglavnik* (P 3, 1); *maquis* (NS 13), *trahison des clerics* (NS 51 — citát od J. Bendu v článku J. Felixa), *cordon sanitaire* (NS 58), *l'art pour l'artisticky* (NS 30); *No passaran! — Passaremos!* (P 35, 1); *clearing* (NS 43) *Labour Party* (NS 34). Sú to svojho druhu „kľúčové slová“, signalizujúce tematickú zameranosť článkov, v ktorých sa vyskytujú (vojenská, politická i ekonomická terminológia, úvahy o mieste inteligencie v prelomovom období).

V skúmanom materiáli sa výrazne vydeľuje rozsiahla skupina lexikálnych jednotiek označujúcich najrozličnejšie stránky bojovej činnosti — názvy vojenských hodností, vojenských a partizánskych jednotiek a ich veliteľov, zbraní, druhy bojových činností a ich miest. Len niekoľko ilustratívnych príkladov:

strelník, slobodník, poddôstojník, čatník, stotník, generál, maršal; hliadka, čata, rota, letecká škola, brigáda, motorizovaná pechota, delostrelectvo, mínometry, tanky, ľahký kanón, panciernik; bojová línia, predmostie, pravé — ľavé krídlo, obranné postavenie, synonymá zázemie — zápolie, zátylie; prielom, pohyblivá vojna, obchvat, obkolesovacie manévry (sic), elastická obrana, silne vyzbrojené a dobre trénované (= vycvičené) vojská, desantné operácie atď.

Pri pohľade na analyzovanú lexiku z hľadiska tvorenia slov možno zistiť niektoré charakteristické osobitosti. Odvodzovanie slov je zväčša značne expresívne až pejoratívne, najmä pri vyjadrovaní negatívneho vzťahu k pomerom a inštitúciám tzv. slovenského štátu. Takúto funkciu

má napr. kombinácia domáceho, resp. zdomácneneho základu s prevzatým formantom:

bratislavskí rozhlasisti (NS 47), *slovenskí štátisti* (G. Husák, NS 17), *obšmrdáš, tisícjutrás* (P 24, 3), *pseudosloboda, slovenský pseudoštát* (P 30, 1). Popri frekventovaných univerbizovaných pomenovaniach *ľudák, gestapák, koncentrák* časté sú pejoratívne označenia inštitúcií a činov bratislavskej vlády derivátmi od mien jej členov: *tisovský režim, machovčina* (P 5, 4), *sivákovské školstvo* (P 5, 4). Hojne sa tvorili pejoratívne názvy činiteľa deja (*šuškár, šuškáč* — P 35, 4, *požívač kultúry* NS 48) a nositeľa vlastnosti (*krvilačník* P 1, 1, *poplašníci* P 4, 3, *zlotrilec* NS 59, *reakčník* NS 63, *zbesnenec* NS 46). Tvorenie slovies má iba sčasti expresívnu funkciu: *vyšomáriť sa* „priznať sa ku klamstvu“ (P 29, 3); *nastrážovať* (P 1, 2), *rozfrckávať sily nepriateľa* (NS 56), *pomeštiaciť sa* (J. Felix, NS 51); viac sa využívajú slovesné podstatné mená od deadjektívnych kauzatívnych slovies: *scirkevnenie* (P 6, 3), *spriemyslenie, združstevnenie* (NS 60). Z kompozít sú najtypickejšie adjektívne koordinatívne zloženiny, nezriedka i viac ako dvojčlenné: *režim Tuko-Macho-Tisovský* (sic — P 2, 1), *imperialisticko-fašistické ciele* (P 3, 2), *modro-fialovo-červeno-zeleno-žltý kabát* (NS 41), *britsko-americko-juhoslávská generálna ofenzíva* (P 2, 2), *hrozno-smiešna myšlienka* (P 5, 3), *rabinskofarizejská filozofia, rímskobyzantský a židovskorabínsky svetonáhľad* (NS 53), *technickokultúrny rozvoj* (NS 60), *habsbursko-reakčná Hungária, aristokraticko-liberalistický režim* (oboje NS 71), *smutno-slávna vláda* (P 21, 4). Zriedkavejšie sú koordinatívne substantívne kompozitá: *Anglosasi* (passim), *čechobolševici* (P 30, 1). Možno uviesť i niekoľko juxtaponovaných kompozít: *málozáživný* (NS 39), *novotvoriaci sa* (NS 39), *poldruhatisícikilometrový* (NS 71), *veľaročný* (NS 49), *sebažertva* (NS 59), *svetapán* (P 7, 1). Rozdielnosť funkcie a určenia oboch tlačových orgánov sa prejavuje aj v tom, že v úvahových textoch NS je oveľa viac kompozít než v P.

Na druhej strane jednou zo základných úloh P bolo podnecovať nenávisť voči domácejmu a cudziemu nepriateľovi v spravodlivom boji. Výrazom tohto bola mimoriadne silná záporná expresivita v charakteristike nepriateľa.

Dysfemizmy typu *fašistická bestia, fašistická pliaga, fašistickí psi, beštiálny a krvilačný nacizmus, barbarští mäsiari, krvavý nôž fašistického tyrana, herodesovski vrahovia detí, hitlerovské hnutie ako najsilnejší podfuk skupiny ctižiadostivých tyranov v dejinách ľudstva, spupní dobyvatelia, Mein Kampf ako diabolská biblia nacizmu, katanský meč a propagačná papuľa nacizmu, typy ľudodjedov, lupičov, vrahov-sadistov, pasákov* atď. boli nedvojzmyselným vyjadrením nezmierniteľného vzťahu bojovníkov SNP k cudziemu okupantovi. O domácich kolaborantoch sa Pravda vyjadrovala ako o *úbohých prisluhovačoch, čiernokošeláckej sobranke* (sic) *gardistov, chátre Hlinkovej gardy, gardistických kreatúrach, klike bratislavských poglavníkov, zbabelej bratislavskej vládnej čvarge, príživníkov a zapredancoch* atď.

Intenzita tohto výraziva sa na prvý pohľad a po veľkom časovom odstupe zdá preexponovaná, nepochybne však bola adekvátna vyhotnenej

hraničnej situácii koncentrovaného bojového, politického a spoločenského konfliktu.

Ak berieme do úvahy podmienky, za akých sa skúmané orgány povstaleckej tlače tvorili, treba konštatovať ich zväčša úspešné úsilie o účinnú komunikáciu s predpokladaným čitateľom vrátane adekvátnej jazykovej úrovne. Nemožno za takých okolností stavať „akademické“ požiadavky na jazykovú kultúru; úsilie dodržiavať platnú kodifikáciu spisovnej normy je však v jazyku obidvoch časopisov zrejmé. Lexikálne odchýlky ako *úkol* (= úloha, P 1,1), *lhár* (P 1, 1), *vyhladovelý* (P 1, 2), *prezatýmny* (P 2, 2), *válečný* (P 3, 1), *sebetažšie muky* (P 2, 4), *po vzore partizánov* (P 4, 1), *tyranstvo sa hrúti* (P 5, 3), *dosavádny* (NS 21), *tázať sa* (NS 21), *chátra*, *sobránka* (obe P 35, 1) a pod. nie sú pre slovnú zásobu týchto povstaleckých časopisov typické. Ak sa vyskytnú tlačové chyby, nesprávne prepisy vlastných mien (najmä miestnych mien pri správach z frontov, ale aj niektorých mien politikov, napr. *Chruščovan* m. Chruščov — P 35, 3), zavinené zrejme skreslením pri zachycovaní zahraničného, často cudzojazyčného spravodajstva, to všetko bolo pochopiteľným prejavom extrémnych podmienok pri redigovaní; v dnešnom čitateľovi to môže vyvolať skôr obdiv ako kritiku.

3. Syntaktická stránka povstaleckej Pravdy a Nového slova je ovplyvnená predovšetkým ich štýlovou príslušnosťou, ich informačnou, vysvetľovacou a agitačnou funkciou. Napriek spoločným znakom, ktoré sú dané jazykom publicistického štýlu, sú v ich jazyku niektoré rozdiely, vyplývajúce najmä z charakteru P ako denníka a NS ako teoretického týždenníka, z ich žánrovej pestrosti, ako aj z nerovnakej šírky okruhu ich adresátov i prispievateľov.

Vybraná vzorka obsahujúca po 700 viet z obidvoch skúmaných novín ukazuje, že v NS sú jednoduché vety a súvetia zastúpené rovnakým dielom, kým v P jednoduché vety tvoria 60 % (t. j. 418 viet) z celkového počtu analyzovaných viet.

3.1. Jednoduché vety NS sú zväčša dvojčlenné slovesné (246 viet). Menších viet je iba 62. Ukazuje sa teda, že väčší dôraz sa kladie na udalosti a ich hodnotenie než na ich opisy. Napriek týmto údajom však nemožno hodnotiť tieto vety ako dynamické, nesené slovesom. Sú pomerne dlhé, enumeratívne, pojmovovo nasýtené; ich priemerná dĺžka je 17,8 slov. Vyznačujú sa veľkým množstvom viacnásobných vetných členov, ktoré často vytvárajú päť- a viacnásobné rady, napr.:

Do rámca tohto sústavného lámania nemeckej materiálnej i mravnej odolnosti a postupného likvidovania väčších menších skupín mužstva patria rôzne oslobodzovacie hnutia, „Maquis“, Titovi partizáni, grécki bojovníci v severnom

Taliansku, rôzne hnutia odporu v Belgicku, Holandsku, Dánsku a Nórsku. — V očiach sa jej odzrkadľuje hrôza Stalingradu, El Alameinu, Normandie, ruskej zimy, afrického úpeku.

Vetnú stavbu zhusťujú a komplikujú aj prístavky, doplnky, konštrukcie s činným a trpným príchastím a bohato rozvité menné skupiny, vytvárajúce pevne sklbené refazce zhodných i nezhodných prívlastkov, opakovacie konštrukcie a vsuvky, napr.:

A preto — čo bolo len prirodzeným dôsledkom novej politickej skutočnosti: spoločného života v jednom štáte s kultúrne vyspelejším národom českým — s novými formami a s novou náplňou hospodárskeho, politického i kultúrneho života preberali Slováci aj veľké množstvo slov, a to najmä rázu odborného. — Ako následok dvadsiatichpiatich rokov feudálnej Horthyovej vlády vznikla terajšia situácia — situácia bez východiska pre tento režim — V tejto etape histórie chcela Hlinkova strana uplatniť sebaurčovací právo pre Slovákov, malý slovenský národ, ležiaci práve na ceste nemeckého imperializmu na východ. — Avšak kruhy tzv. orientácie československej, sdieľajúc pokrokovejšie politické názory českého meštianstva, súčasne však s ním spletené v záujmoch kapitalistických, držali sa koncepcie jedného národa.

V porovnaní so súčasným stavom spisovnej slovenčiny sú oveľa častejšie, zrejme pod vplyvom nemčiny, zastúpené vety s opisným pasívom a koncovým postavením slovesa, napr.:

Kruhy civilné i vojenské, národné výbory i úrady, a menovite celé obyvateľstvo jednomyseľne politické vedenie SNR uznaly. — Na takýto rozmach slovenčina Kukučínova, Vajanského, Hviezdoslavova, ani reč Prúdiv, Slov. týždenníka atď. pripravená nebola.

Oveľa častejšia bola aj postpozícia zhodného atribútu: *Od splnenia týchto úloh politických závisel i vojenský úspech povstania. — Politické povstanie slovenské dostáva pevnejšie organizačné formy.* Rovnaký výskyt všetkých týchto konštrukcií v P dokazuje, že v staršom úze spisovnej slovenčiny mali tieto jazykové javy pevné miesto.

3.2. Jednočlenné vety tvoria v NS iba 6 % z celkového počtu. Z nich je 14 slovesných a 28 menných. Pri slovesných jednočlenných vetách ide o neosobné tvary osobných sloves, najmä bezpodmetový zvrtný tvar a tvary slovesa *prísť* a *dôjsť* (*V poslednom desaťročí hodne sa diskutovalo o tzv. „zrade vzdelancov“ . . . ; Preto došlo k autonomii i slovenskému štátu. K vyrovnaniu medzi Slováckmi a Čechmi príde.*), o tvary neosobného slovesa *ísť* o niečo (*O to koniec koncov v tejto vojne ide.*) a o konštrukcie typu *treba* + *infinitív* (*Treba prestať s taktizovaním medzi Moskvou a Londýnom. — Najprv bolo treba prekonať veľkú dávku vzájomnej nedô-*

very.). Vo všetkých týchto prípadoch ide o zdôraznenie spontánnosti opísaných javov, alebo o ich všeobecnú platnosť, ktorú takéto agentné a bezagentné vety vyjadrujú.

Menné jednočlenné vety tvoria dve tretiny celkového počtu jednočlenných viet. Väčšiu polovicu z nich (14) predstavujú nadpisy, prípadne medzitulky, napr.: *Týždeň prípravných bojov: Orgány ľudovej demokracie.* — *Zodratá, zostarnutá, zdecimovaná Wehrmacht.* — *Agónia novej Európy.* Druhú skupinu menných jednočlenných viet tvoria osamostatnené vetné členy, ktoré sú samostatnou vetou iba formálne, pretože významovo i syntakticky patria do predchádzajúcej vety. Svojím odčlenením strhávajú na seba pozornosť a zdôrazňujú nimi vyjadrené fakty, napr.:

Na všetkých frontoch rovnaký obraz. Zárukou zdarnej spolupráce budúcnosti je spoločné chápanie vyšších potrieb ľudstva. Mierová výstavba, spravodlivé rešpektovanie záujmov malých i veľkých. — Tolerantnosť. Ideál individuálnej i národnej slobody. — Prvé týždne zapísaly nové slovo do vašej histórie. Slovo povstania, rezolúcie, politického prevratu.

Modálna stránka viet NS je chudobná. V celej vzorke jednoduchých viet sa vyskytla iba jedna opytovacia a jedna rozkazovacia veta. Tento fakt popri málopočetnom zastúpení expresívnych konštrukcií ukazuje na veľmi nízku expresívnosť a tým i subjektívnosť NS, na vysokú mieru objektívnosti, ktorá však neznamená nestrannosť ani nezaangažovanosť, o čom svedčí obsahová stránka analyzovaných textov.

3.3. V P, podobne ako v NS, prevažujú dvojčlenné vety. Z 345 dvojčlenných viet je 279 slovesných a 66 menných. Vety sú kratšie ako v NS. Ich priemerná dĺžka je 13 slov. Aj v týchto vetách je však dôraz viac na pojmoch, na faktoch než na slovese. V ešte silnejšej miere ako v NS sa v nich uplatňujú konštrukcie zhusťujúce vetnú stavbu a jej pojmovú nasýtenosť — polopredikatívne konštrukcie a najmä refazce nezhodných prívlastkov, napr.:

Zprávy, prichádzajúce z Nemecka, hovoria o neustálych vraždách Gestapa. — Vo štvrtok večer oznámil bratislavský rozhlas menovanie nového šturmführera umelým dýchaním na svet privedenej chátry — Hlinkovej gardy. — Tisom novomenovaný vodca HG, tiež bojovník za „Novú Európú“ Otomar Kubala, ohlásil už aj chystanú poslednú činnosť tejto choroby na tele národa. — Tu sa ukázal „nový poriadok“ v praxi sťa prišerná realizácia diabolскеj biblie nacizmu „Mein Kampf“. — Situačná večerná zpráva č.-sl. armády na Slovensku z 11 t. m. hlási.

Na druhej strane je v týchto vetách veľmi silná tendencia po maximálnej úspore priestoru, čo sa prejavuje najmä elidovaním nepodstatných

častí vetnej konštrukcie a častým nevyjadrením podmetu ako aj nižším výskytom viacnásobných vetných členov a takmer absolútnym nedostatkom vsuviiek. (*Preto: všetku podporu demokratickej ľudovej vláde, smrť nemeckým okupantom a ich zradcovským pomáhačom!*)

Menné vety vyjadrujú zväčša stav situácie, hodnotiace stanoviská, alebo podávajú dej opisným spôsobom. Časté sú v nich elipsy sponového slovesa: *Červená armáda na postupe. — Fínsky ministerský predseda mŕtvy.*

73 jednočlenných viet predstavuje 10,4 % z celkového počtu. Z nich je 17 slovesných a 56 menných. Okrem typov slovesných viet, ktorých výskyt sme zaznamenali už v NS, sa tu objavujú aj vety vyjadrujúce opis prostredia (napr.: *Zvečerieva sa. — Vpredu sa dymí.*) a vety sponovo-infinitívne (*Pre nepriaznivé počasie bolo badať nad oslobodeným územím len slabšiu leteckú činnosť.*). Expresívnosť jednočlenných viet sa posilňuje elidovaním časti vetného základu (modálnej príslovky), napr. *Byť si vedomý vlastnej sily! — Nebáť sa povyšovať smelých a pohotových partizánov na veliteľov...*

Menné jednočlenné vety majú v P v porovnaní s NS dvojnásobný výskyt. Súvisí to najmä s rozdielom v žánrových útvaroch obidvoch novín a ich plošným členením. V NS je menší počet pomerne dlhých článkov, kým v P sú okrem úvodníka a komentára krátke správy, a teda aj ich počet je oveľa vyšší. Preto prevažnú väčšinu menných viet (36) tvoria nadpisy a podtitulky (*Tábor smrti v Lubline. — Zprávy o strašlivých zločinoch nacistov v Poľsku. — Pusi-pajtáši. — Zverstvo nemeckých beští.*). Druhú skupinu tvoria osamostatnené vetné členy: *Vydržať! — Toto je vaším heslom týchto dní! — Taká je to kultúra. — Faloš a pokrytectvo.* Okrem týchto typov sa v textoch P vyskytujú aj menné jednočlenné vety so silne expresívnym nábojom. Sú to jednak substantívne vety podávajúce v beletristických útvaroch charakteristiku situácie a prostredia (*Nedeľné popoludnie. — Sobrané spisy v knižnici. — Porcelánové figúry a pochody hladu.*), jednak zvolacie vety, slúžiace ako kontaktné a výzvo-vé prostriedok (*Robotníci, roľníci, inteligenti, vojaci a partizáni! — Súdruhovia! — Slováci a Slovenky!*) a nakoniec vety hodnotiace a vyjadrujúce postoj hovoriaceho (*No pravda. — Oh, maličkosť?*).

Modálna stránka viet je v porovnaní s vetami NS oveľa pestrejšia. V P sa okrem oznamovacích vyskytujú aj všetky príznakové modálne typy viet, napr.:

V čom je sila partizánov? — Máme opätovne varovať? — Neváhajte! — Bite nepriateľa! — Nech si idú za svojimi chlebobarcami. — Nech len prídu.

Silný expresívny náboj majú aj rečnícke otázky, opytovacie iba formou,

ale významom oznamovacie (*Nuž, ale prečo by neboli gardisti ešte väčší lotri ako Nemci? — Čo čakáte od Nemcov a ich slovenských prísluhovcov?*), opytovacie vety, obsahujúce výzvu (*Čo robíš ty? — Kde stojíte vy?*) a zvolacie vety, napr.: *Pravda víťazí! — Gardisti strieľajú Slovákov! — Patríte medzi nás bojujúcich!*

Pre spravodajské útvary P je typické vyjadrovanie vetných členov formou vety uvádzanej po dvojbodke, často bohato rozvitej vedľajšími vetami, napr.:

Situačná zpráva č.-sl. armády na Slovensku z 12. IX. hlási: V priestore Telgart podnikaly naše jednotky výzvedné akcie miestneho významu, aby získaly zprávy o postavení a pohyboch nepriateľa, pritom došlo k menším prestrelkám. — Vedzte však: Domov rozdvojený padá a kto nejde s nami, ide proti nám, a tak i proti sebe samému.

V menšej miere sa v P vyskytujú aj vytýčené vetné členy, ktoré zdôrazňujú a podčiarkujú najdôležitejšiu časť vety: *Vytrvať za každú cenu, to je príkaz dňa.*

Zaujímavé je použitie nezhodného nominatívneho prívlastku namiesto zhodného po substantívach *priestor, oblasť*, ktoré je dokladom snahy po maximálnej presnosti a všeobecnej zrozumiteľnosti domácich zemepisných názvov. Ide o jav typický pre štýl vojenských správ a hlásení: *Tvrdé boje v oblasti Prievidza trvajú. — V priestore Vrútky a Kraľovany trvaly len prestrelky. — V priestore Vrútky a Ružomberok prudké boje.*

3.4. Rozdiely v textoch obidvoch novín sa ukazujú aj vo frekvencii a konštrukcii súvetí. V NS tvoria súvetia celú polovicu, teda 350 viet. Z nich je 187 jednoduchých a 163 zložených.

Vety v priradovacích súvetiach sú zväčša dvojčlenné, jednočlenné vety sú v nich zriedkavé, napr.:

Vyvarovať sa treba ideovej prostitúcie, politickej špekulácie, zaradiť staré huncútske a ošmekárske politikárenie. — Ide alebo môže ísť o takúto stranu pri Komunistickej strane Slovenska?

V rámci jednoduchých priradovacích súvetí tvoria prevažnú väčšinu (53) zlučovacie súvetia, a to spojkové i bezspojkové. Menej frekventované sú odporovacie súvetia, vylučovacie a dôsledkové sú zriedkavé. Ostatné typy v skúmanej vzorke neboli zastúpené.

Zložené priradovacie súvetia vytvárajú buď iba voľnejšie refaze spojené zlučovacím vzťahom s maximálnym počtom piatich viet, alebo sa v nich uplatňujú aj významové vzťahy odporovacie, vylučovacie, stupňovacie, dôsledkové a príčinné, príp. ich rôzne kombinácie, napr.: *Lámu sa osy, ztrá-*

cajú platnosť veľkolepé fakty, ich autorov strieľajú ako hnusných zradcov, rozutekávajú sa kliky, alebo sa medzi sebou žerú.

Osobitnú skupinu tvoria bezspojkové súvetia, v ktorých ide buď o prostú juxtapozíciu viet spojených na základe paralelných či opakovacích konštrukcií v zložených súvetiach, alebo o príznakové bezspojkové spojenie dvoch jednoduchých viet postavených do vzájomného protikladu, napr.:

Cesta najširších ľudových vrstiev je jasná — nie tak je to s cestou intelektuálov. — Aristokratickú výlučnosť v tvorení hodnôt nepestoval u nás nikto — všetci, najmä štúrovci, videli svoje poslanie v službe národu.

Ojedinele bezspojkové súvetie vyjadruje významovú hypotaxu:

Miesto národnej a politickej slobody mu servírovali „myšlienku“ „slovenskej“ „štátnosti“ ako Nebenprodukt nacizmu, mala mu nahradiť jeho predstavu o slobode a soľť jeho osud s osudom nemeckého fašizmu. — Najlepši zo slovenských vzdelancov si dnes nemusia nijako hľadať predkov, sú živou sumou minulosti.

Opačným pólom tejto tendencie je polysyndetické spájanie viet, pri ktorom každá (alebo aspoň väčšina) z viet je pripojená spojku. Hromadenie spojok v týchto prípadoch však nie je samoučelné. Každá z nich pripája iný typ priradovacieho vzťahu, napr.:

Národné povstanie nie je a nemôže byť záležitosťou vojenských alebo politických hláv, ale musí byť vecou masovou, vecou srdca i rozumu celého národa. — Naopak usilovanie o čistotu spisovného jazyka môže byť veľmi užitočné, lenže, pravda, nesmie byť motivované dôvodmi mimojazykovými a nesmie byť preexponované.

Priradovacie súvetia v P, z ktorých je 63 jednoduchých a 20 zložených, sú jednoduchšie, z dvoch tretín prevláda v nich zlučovací vzťah a z jednej tretiny odporovací vzťah. Stupňovacie a dôsledkové súvetia sa vyskytujú iba ojedinele. Zložené súvetia sú z 90 % trojčlenné. Spojenie jednoduchých i zložených parataktických súvetí z P je voľnejšie, častejšie sú prípady asyndetického pripojenia, ktoré spolu s minimálnou dĺžkou jednotlivých viet v súvetí a často aj so zvolacou informáciou sú výrazným prvkom expresívnosti textu, napr.:

Nebezpečenstvo ešte nepominulo, nebezpečenstvo je tu! — Nepomohlo násilie — nepomôžu ani tlapače. — Bite nepriateľa nemilosrdne, nemajte zľutovania! — Nemecká armáda bude dorazená, kliky zmiznú, národy budú slobodné! Pregeljka je pekná lesklá, časom odskáče, odlepí sa, odpadne — je po kráse.

Väčšie rozdiely sa v obidvoch skúmaných novinách ukazujú vo frekvencii podradovacích súvetí. Vzorka z NS vykazuje 117 jednoduchých a 93 zložených podradovacích súvetí, vzorka z P 93 jednoduchých a 68 zložených podradovacích súvetí. V rozložení jednotlivých typov sa údaje takmer zhodujú. Z jednoduchých súvetí v obidvoch vzorkách majú najväčšiu frekvenciu súvetia s vedľajšou prívlastkovou vetou (59 v NS; 54 v P), na druhom mieste sú súvetia s vedľajšími vetami príslovkovými (27 NS, 20 P). Najmenšiu skupinu tvoria súvetia s objektovými vedľajšími vetami. Podmetové vety sú zastúpené iba nepatrným percentom (4 v NS; 2 v P). Okrem týchto typov sme vo vzorke z NS zaznamenali aj tri vety s nepravými vzťažnými vetami a jednou časovou:

„Ochranná zmluva“ s Nemeckom, čo znamená Hitlerov protektorát. — ... vzbudzovaly v nás vážne pochybnosti o postavení slovenského národa v budúcej ČSR, čím pochopiteľne dôvera v tento štátny útvar nijako nevzrastala. — Kým spojenci metodicky a dôsledne uskutočňujú svoj koordinovaný strategický plán, Nemci už dávno nemajú nijaký.

Zložené podradovacie súvetia v NS predstavujú 13,3 %, v P 9,6 %. Najväčšie zastúpenie v NS i v P majú súvetia, v ktorých je hlavná veta rozvitá viacnásobnou vedľajšou vetou. V obidvoch prípadoch prevládajú súvetia s dvoma vedľajšími vetami. Ich počet v P nepresahuje tri, v NS štyri vedľajšie vety. Súvetia v NS sa vyznačujú opakovaním spojky v každej vedľajšej vete, a to buď tej istej, alebo posledná veta je pripojená priraďovacou spojkou. V P sa podradovacie spojky neopakujú. Druhú skupinu tvoria súvetia, v ktorých ide o postupnú determináciu medzi vedľajšími vetami. V obidvoch vzorkách ide zväčša o spojenie dvoch vedľajších viet. Viac vedľajších viet sa v textoch P vyskytuje iba ojedinele, v textoch NS tvoria celú štvrtinu viet tohto typu. V rámci tejto štruktúry sa v NS vyskytujú aj zložitejšie konštrukcie, v ktorých sa kombinuje determinatívny a koordinatívny vzťah medzi vedľajšími vetami. Navyše sa tieto súvetia v NS často komplikujú aj vsuvkami a konštrukciami s činným alebo trpným prídastím, napr.:

Neraz sme však boli svedkami, ako sa taký malomeštiacky ruralista, čvirkajúci z kaviarenskeho pohodlia o dedinskom lude, ukrutne zle cítil, keď vskutku na dedinu prišiel a chýbali mu tam „civilizačné výdobytky“ — ktorých nedostatok tvoril práve v jeho očiach — na papieri — čarovnosť dediny a vidieckeho života.

Poslednú, najmenšiu skupinu zložených podradovacích súvetí tvoria súvetia s dvoma, prípadne i viacerými vedľajšími vetami, medzi ktorými niet syntaktického vzťahu. V NS tento typ predstavuje 20, v P 12 viet zo

skúmanej vzorky. Aj tento typ sa v NS vyznačuje väčšou zložitou, väčším počtom vedľajších viet a kombináciou rôznych typov závislosti medzi vedľajšími vetami. Najzložitejšie súvetné konštrukcie obsahujú až sedem vedľajších viet, v P päť.

Pri zmiešaných zložených súvetiach sa ukazujú rozdiely v ich výskyte a stavbe, menšie sú rozdiely v ich typoch. V P sa vyskytujú iba dva základné typy: alebo je rozvitá jednou, príp. dvoma vedľajšími vetami iba jedna hlavná veta, alebo ide o spojenie jednoduchých (v niektorých prípadoch i zložených) podradovacích súvetí s jednou vedľajšou vetou, príp. viacnásobnou vedľajšou vetou. Iba v dvoch prípadoch sa súvetie skladá z viac ako dvoch hlavných viet — v jednom prípade ho tvoria tri, v druhom päť hlavných viet. V zložených zmiešaných súvetiach NS sa okrem uvedených typov vyskytujú aj súvetia s globálnou determináciou. Počet hlavných viet sa pohybuje od dvoch po štyri, vyššiu frekvenciu však majú viacčlenné súvetia, a to nielen čo do počtu hlavných, ale aj vedľajších viet, ktoré sú navzájom spojené koordinatívnym alebo determinatívnym vzťahom, alebo sú navzájom nezávislé. Aj v tomto type sa zložitost vetnej konštrukcie znásobuje vsuvkami, prístavkami a prídavnými konštrukciami.

4. Analýza dokladového materiálu ukázala, že syntaktická stavba P je jednoduchšia, pestrejšia a expresívnejšia v porovnaní so syntaktickou stavbou viet v NS. Jej variabilitu možno vysvetliť pestrejším žánrovým zastúpením publicistických útvarov v P. Zložitejšie vety a súvetia sú typické pre výkladové a úvahové analytické útvary — úvodníky a komentáre. V nich prevláda vysoká nadväznosť textu a plošné rozvíjanie myšlienok. V spravodajských útvaroch sú vety jednoduchšie, nasýtené pojмами a faktami, súdržnosť textu je minimálna. V beletristických útvaroch sa vety približujú hovorovému štýlu. Expresívnosť vetných konštrukcií je vyššia ako v NS, ale vetné konštrukcie netvorí dominantnú zložku expresivity textov P. Tá je daná predovšetkým lexikálnou expresívnosťou, ktorá je výrazná; manifestuje sa ňou vzťah ľudí k dobe a udalostiam v nej. V syntaxi P sa výrazne uplatňuje snaha po všeobecnej zrozumiteľnosti a prístupnosti a funkcia jej textov je predovšetkým propagačná a agitačná, výzvoová.

Charakter NS je viac výkladový a úvahový a z toho vyplývajú aj základné rozdiely v jeho syntaxi v porovnaní s P. Jazykový prejav je intelektuálnejší, maximálne objektivizovaný, bez výrazných expresívnych prvkov. Lineárne a priestorové rozvíjanie myšlienok je tu zastúpené v rovnakej miere. Kým jazyk P má bližšie k hovorovému, príp. k administratívnomu štýlu, jazyk NS má niektoré charakteristické prvky odborného štýlu.

Analýza lexikálnej i syntaktickej stavby Pravdy a Nového slova ukázala, že povstalecké noviny si v búrlivej dobe svojho vzniku akoby boli po-

delili úlohy: Pravda prinášala najčerstvejšie informácie a burcovala do boja, Nové slovo viac vysvetľovalo a hodnotilo udalosti a základné rozpory a problémy svojej doby, ale spoločne slúžili jedinému cieľu — víťazstvu Slovenského národného povstania.

Literatúra

BLANÁR, V.: Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1947. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1950. 209 s.

FURDÍK, J.: Slovenské národné povstanie a vymedzenie súčasného obdobia vo vývine našich spisovných jazykov. In: Slavica Pragensia. 18. Red. V. Ržounek. Praha, Univerzita Karlova 1975, s. 215—216.

HUSÁK, G.: K 40. výročiu Slovenského národného povstania, vyvrcholenia národnoslobodzovacieho boja a oslobodenia Československa Sovietskou armádou. Pravda, 65, č. 177, 28. 7. 1984. s. 1—3.

MISTRÍK, J.: Paralely povstaleckej a budovateľskej reči. In: Slovenské národné povstanie v histórii a kultúre Slovenska. Red. S. Cambel. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 215—219.

Nové slovo. 1944. Reedícia. Red. M. Kučera. Martin, Matica slovenská 1974. 80 s.

PAULINY, E.: Rozvoj jazykovedy v Československu po oslobodení a spisovná slovenčina. In: Slavica Pragensia. 18. Red. V. Ržounek. Praha, Univerzita Karlova 1975, s. 35—40.

PAULINY, E.: Rozvoj spisovnej slovenčiny od Slovenského národného povstania po súčasnosť. In: Slovenské národné povstanie v histórii a kultúre Slovenska. Red. S. Cambel. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.

PECIAR, S.: Slovenské národné povstanie a vývin slovenčiny. Slovenská reč, 39, 1974, s. 257—261.

Pravda. 1944. Reedícia. Red. M. Klabník, K 30. výročiu osláv Slovenského národného povstania vydala Matica slovenská. Martin 1974. 200 s.

Marie Majtánová

POROVNÁVANIE AKO PRÍSTUP K REKONŠTRUKCII GENETICKÝCH ZVAZKOV

(Na materiáli zo západoslovanských názvov húb)

Výraz porovnávanie u lingvistov zvyčajne asocjuje termín porovnávanie jazykoveda, t. j. v bežnom ponímaní porovnávanie gramatika indoeurópskych jazykov. Takáto interpretácia nie je celkom presná, pretože okrem historicko-porovnávej gramatiky jestvujú aj iné metódy skúmajúce jazyk z komparatívneho aspektu. Naproti tomu indoeurópska jazykoveda používa aj metódu tzv. vnútornej rekonštrukcie (termín zaviedol

J. Kuryłowicz) a historicko-porovnávací metóda sa vzťahuje nielen na indoeurópske jazyky, ale aj na jazyky iných jazykových rodín.

Súčasná porovnávací jazykoveda používa v podstate štyri metódy: genetickú, areálovú, typologickú a konfrontačnú alebo kontrastívnu metódu (Bednarczuk, 1986).

Genetická metóda sa opiera o genetickú príbuznosť jazykov, skúma jazykovú rodinu s cieľom rekonštrukcie prajazyka, stanovenia vzťahov príbuznosti jednotlivých jazykov a sledovania ich rozvoja. Vychádza zo spoločného základu (prajazyka), sleduje archaizmy a centrom jej záujmu je fonológia a morfológia. Táto metóda je vhodná pri skúmaní jazykov s dlhou písomnou tradíciou. *Areálová metóda* sa opiera o sekundárne zblížovanie jazykov. Jazykové javy skúma s ohľadom na ich geografický zásah (izoglosy). Je preto blízka tradičnej dialektológii, od ktorej sa líši najmä tým, že sa zaoberá javmi kontaktu a prenášania z jedného jazyka do druhého. Jej cieľom je stanoviť inventár a žriedlo prenášaných javov, ako aj rekonštrukcia pôvodných vzťahov. Skúmajú sa teda predovšetkým inovácie, pričom sa narába s pojmami substrát (jazyk podmaneného národa), superstrát (nadradený jazyk) a adstrát (t. j. jazyk vzniknutý vplyvom kontaktu so susednými jazykmi). V centre bádateľského záujmu sú tu morfológické a syntaktické javy chápané v nerozlučnej jednote (morfosyntax) a slovná zásoba. *Typologická metóda* skúma typy jazyka, t. j. štruktúrnu podobnosť medzi jazykmi. Hľadá univerzálne čiže charakteristické znaky alebo tendencie príznačné pre všetky jazyky. Centrom bádateľského záujmu je tu morfológia, pričom sa vychádza z pozitívnych znakov zistených výskumom. Touto metódou sa skúmajú predovšetkým jazyky s výrazne odlišnou štruktúrou. *Konfrontačná metóda*, ktorú formulovala a prepracovala v 30. rokoch tzv. Pražská škola a jej dnešní pokračovatelia, vychádza z analýzy, spočívajúcej v určení miesta jazykového javu v systéme a jeho funkcie. Cieľom je tu charakteristika konfrontovaných javov, určenia ich zhôd, podobností a rozdielov. Výskum sa robí na stredne rozdielnych jazykoch, pričom treba narábať s tzv. modelom porovnávania, čo je pri príbuzných jazykoch ich spoločné východisko (prajazyk). Pri výskume štruktúrálne blízky jazykov sú rozdiely málo výrazné, kým pri veľmi odlišných jazykoch je náročné rozpracovať sprostredkujúci jazyk (metajazyk). Od konfrontačnej metódy sa zvyčajne odlišuje *kontrastívna metóda*, ktorá bola rozpracovaná v USA v polovici štyridsiatych rokov a bola zameraná iba na kontrastné črty konfrontovaných jazykov, pretože sledovala predovšetkým jazykovo-didaktické ciele.

Medzi týmito metódami porovnávacej jazykovedy môžu nastať rôzne relácie. Najvýraznejšie je spojenie medzi typológiou a konfrontáciou (tzv. mikrotypológia). Obidve sa týkajú vnútornej jazykovedy a majú štruktúrny, v podstate synchronný charakter.

Pri výskume histórie jazyka sa historicko-porovnávací metóda spája s areálovou lingvistikou. Cieľom bádania by okrem vnútorného rozvoja mali byť vonkajšie činitele, ako sú výpožičky, substrát a pod. Napokon hypotézy týkajúce sa predhistorických údajov a skonštruované pomocou

historicko-porovnávačej metódy verifikuje diachronická typológia (Bodnarczuk, 1986).

Slovanskej porovnávačej lexikológii sa v ostatných desaťročiach venuje zvýšená pozornosť, no výskum slovnej zásoby ešte stále nedosahuje také výsledky ako výskum ostatných jazykových plánov, čo nepochybne súvisí s charakterom a problematikou skúmaného materiálu.

Pri výskume slovnej zásoby treba vychádzať z niekoľkých relatívne pevných bodov.

Slovo ako lexikálna jednotka je prvkom systému celonárodnej slovnej zásoby. Miesto lexikálnej jednotky v slovnej zásobe určitého obdobia ukazuje jej začlenenosť do mikroštruktúrnych vzťahov, ktoré sú v rámci historického vývinu premenlivé. Porovnávanie sa preto musí opierať o stav v spisovnom jazyku a v nárečiach, pričom nejde len o porovnanie rozloženia lexémických a sémantických prvkov (ktoré zistíme areálovou metódou), ale aj o porovnanie ich platnosti v lexikálnom systéme.

Vymedzenú slovnú zásobu treba skúmať ako celok. Vtedy sa jazykový areál charakterizuje spoločným výskytom istého súboru lexikálnych jednotiek. Namiesto niektorých lexikálnych jednotiek skúmaného súboru sa zvyčajne v jednej oblasti používajú iné lexémy, ktoré ju tým spájajú s inými jazykovými oblasťami; tak hovoríme o lexikálnych paralelách slovensko-českých, slovensko-poľských, slovensko-južnoslovanských a pod.

Úplná lexikálna zhoda sa aj vo veľmi blízkych jazykoch vyskytuje ojedinele. Zhodná lexéma má zvyčajne sčasti odlišnú sémantickú stavbu, príp. sa odlišuje niektorými mikroštruktúrnymi vzťahmi. Pri porovnávacom štúdiu slovnej zásoby príbuzných jazykov treba preto najprv stanoviť lexikálnu platnosť skúmaných slov v jednotlivých jazykoch. Toto vymedzenie miesta a platnosti lexikálnej jednotky v lexikálnom systéme daného jazyka nazýva V. Blanár (1974, 1984) lexikálno-sémantickou rekonštrukciou, a to bez ohľadu na synchronický alebo diachronický aspekt.

O diachrónií hovoríme vtedy, keď sa skúma lexikálna jednotka jedného jazyka a jej terajší význam sa porovnáva s jej historicky doloženým starším významom alebo s jej rekonštruovaným pôvodným významom (napr. slovo *kňaz* s významom „osoba vykonávajúca bohoslužobné úkony“ sa spája s psl. *кънедзь*, ktorého význam bol „panovník, vládca“ (Erhard — Večerka, 1981).

Synchronický aspekt uplatňujeme vtedy, keď porovnáваме terajší význam skúmanej lexikálnej jednotky so stavom v iných príbuzných jazykoch: napr. v slove *kňaz* zodpovedá význam tohto slova v slovenčine významom v češtine a poľštine, kým vo východoslovanských a v južnoslovanských jazykoch (okrem bulharčiny) má toto slovo význam „knieža, princ“ a v obidvoch lužickosrbských jazykoch má význam „pán“. Pri tom-

to synchronickom porovnávaní ide v konečnom dôsledku o diachronické pozadie, pretože dnešné rozrôznenie je výsledkom nerovnakého vývinu daného slova v rozličnom jazykovom prostredí.

Lexikálno-sémantickou rekonštrukciou teda rozumieme analýzu odhaľujúcu niekdajší lexikálny stav lexikologickými postupmi, ktoré umožňujú zistiť rozsah a hierarchiu semémických prvkov, zemepisné rozloženie skúmanej lexémy, iné lexikálne vyjadrenie príslušného významu, synonymné, homonymné a slovotvorné vzťahy skúmaného výrazu, jeho spájateľnosť v kontexte, konotatívne zložky, vývinovú perspektívu a pod.

Významovú zložku lexikálno-sémantickej rekonštrukcie predstavuje typologický výskum sémantickej stavby slovnej zásoby, ktorý na zemepisnej terminológii archaického Polesia demonštroval N. I. Tolstoj (1969).

N. I. Tolstoj pokladá nárečový materiál za základ jazykozemepisných výskumov. Tento materiál sa usiluje spracovať tak, aby z neho mohlo ťažiť historicko-porovnávacie štúdium. Premyslel typologickú metódu sémantickej analýzy, pričom podrobnejšie prebral problematiku porovnávacej slovanskej lexikálnej sémantiky a štruktúry sémantického poľa. Procesy sémantických zmien odhaľuje porovnávanie dnešného stavu v príbuzných jazykoch v priestorovom rozložení a na tomto podklade sa usiluje rekonštruovať pôvodný predhistorický stav. Jeho metóda mikropolí sa zakladá na formálno-genetickej totožnosti lexém, a preto ju možno uplatniť v rámci príbuzných jazykov. Významové vzťahy medzi členmi poľa sú pomerne stále a poukazujú na dávny jazykový stav. Tým predstavujú východisko pre rekonštrukciu starších vývinových štádií.

Mnohé vrstvy slovnej zásoby sa však nevyznačujú takou stálosťou a starobylosťou ako zemepisná terminológia, ale sú úzko spojené s vývinom spoločnosti a spoločenského vedomia. Preto pre prevzaté a cudzie slová sú okolnosti prevzatia, t. j. napr. doba prevzatia, sprostredkujúci jazyk, funkcia prevzatia a pod. dôležitou zložkou histórie slova v danom jazyku. Iné slová zasa v priebehu dejín z jazyka ustúpili, príp. sa dostali na jeho perifériu. Preto pri porovnávacom lexikálnom výskume treba k nárečovému materiálu pribrať aj historický materiál, hoci tento materiál je a vždy ostane fragmentárny. Lexikálno-sémantická rekonštrukcia je pravdepodobnejšia, keď sa môže opierať o konfrontáciu dnešného jazykového stavu s doterajším vývinom. Porovnanie so stavom v ostatných slovanských jazykoch prináša ďalšie dôležité poznatky pre štúdium významovej stavby v jednotlivých slovanských jazykoch, pretože iba na podklade porovnania možno odlišiť jav s celoslovanskou platnosťou od javu obmedzeného na užší areál alebo iba na jeden jazyk (Blanár, 1984).

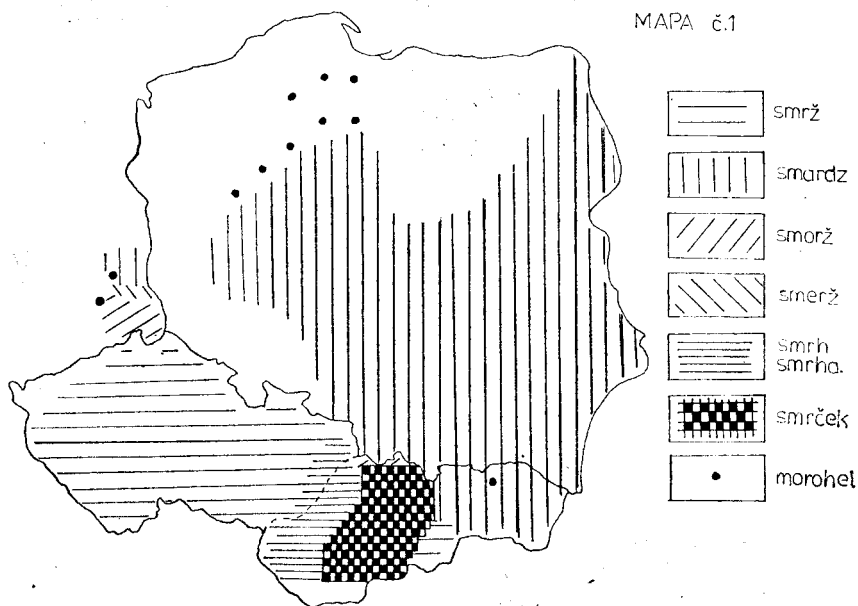
Aj slovná zásoba týkajúca sa slovanského botanického názvoslovia predstavuje veľmi zachovaný archaický stav, a to aj napriek všeobecnému

poznatku, že slovná zásoba sa z jednotlivých zložiek jazyka vyvíja najrýchlejšie, je najpremenlivejšia a najdynamickejšia. A preto aj v takej špecifickej časti slovnej zásoby, ako sú názvy húb, porovnávací výskum prináša poznatky, ktoré možno zovšeobecniť.

Na materiáli západoslovenských názvov húb možno sledovať oblasti starých jazykových interferencií a kontaktov. Ukazujú sa hranice starobyklých areálov slov a slovných významov siahajúcich až do praslovanského obdobia, napr. na názvoch *smrž*, *plávka*, *holubinka*, *surodejka*.

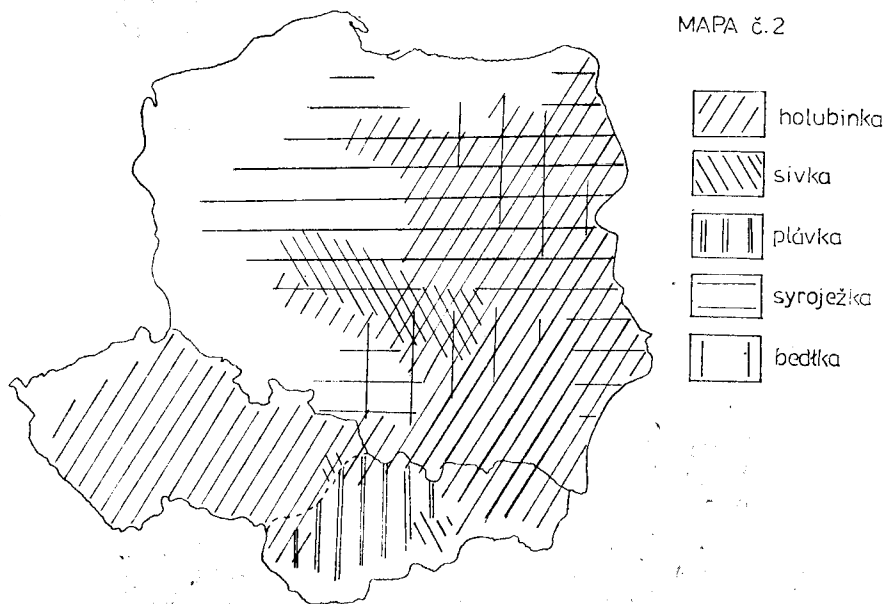
Pri rekonštrukcii celoslovenského názvu pre huby rodu *Morchella* treba predpokladať dve základné východiskové podoby, a to západoslovenskú **smьrзь* a južnoslovenskú **smьrць*. Jazyky východoslovenskej skupiny sa sčasti priklonili k západnej podobe (ukrajinčina *smorž*, *smoržok* a bieloruština *smaržok*), sčasti k južnej podobe (ruština *smorčok*). Zo západoslovenskej jazykovej skupiny treba predpokladať južnoslovenský základ stredoslovenských nárečových názvov *smrčok*, *smrček*. Ten istý základ badať aj v maďarskom *szömörcsök* prevzatom zo slovenčiny.

Na mape č. 1 zreteľne vidieť izolexu stredoslovenskej podoby *smrček*, ako aj vplyv poľskej podoby typu *smardz* na východoslovenskú a dolnolužickú jazykovú oblasť, kým pre Čechy a Moravu je príznačné pomenovanie *smrž* zasahujúce západné a stredné Slovensko zhruba až po Revúcu, Rožňavu, Šafárikovo, Hnúšť a Poltár, pričom v širokom páse moravsko-slo-

venských hraníc je rozšírený variant typu *smrh/smrha*. V hornolužických nárečiach sa vyskytuje aj pomenovanie *smorž, smorža*, na prechode medzi hornolužickými a dolnolužickými nárečiami aj *smerž, smerža*. Na severe Poľska bol pre rod *Morchella* prenesený z rodu *Gyromitra* metaforický názov *babie uszy*. Pri hraniciach s nemeckým etnikom sa objavujú názvy *morchle, murchle*, vychádzajúce z nemčiny (Majtánová, 1970, s. 7–11).

Slovanské názvy typu *holub(in)ka* sémanticky vychádzajú z neurčitých modrozelených farieb klobúkov najčastejšie zbieraných druhov húb rodu *Russula*, ktoré prirovnávajú k farbe peria divých (lesných) holubov. Od ráža sa v nich špeciálny typ pomenovacích prostriedkov starých Slovanov. Zo slovančiny pochádza aj maďarské nárečové pomenovanie *galambgomba, galambos*. Sémantické paralely slovanských názvov predstavujú nemecké názvy typu *Täubling, Bläuling, Heiderling*, ktorými sa nemčina výrazne odlišuje od väčšiny západoeurópskych jazykov, kde sa tieto huby pomenúvajú najmä názvami súvisiacimi s latinským názvom *russula* (od *russus* = červený). Sémantický posun adjektíva *holubí (goluboj)* k významu „modrý“ je charakteristický pre východoslovanské jazyky, najmä pre ruštinu. Prítom je zaujímavé, že práve v týchto jazykoch sa názvy typu *holubinka* vyskytujú len obmedzene a že sú tu príznačné názvy z iných významových okruhov (*surojedka*).

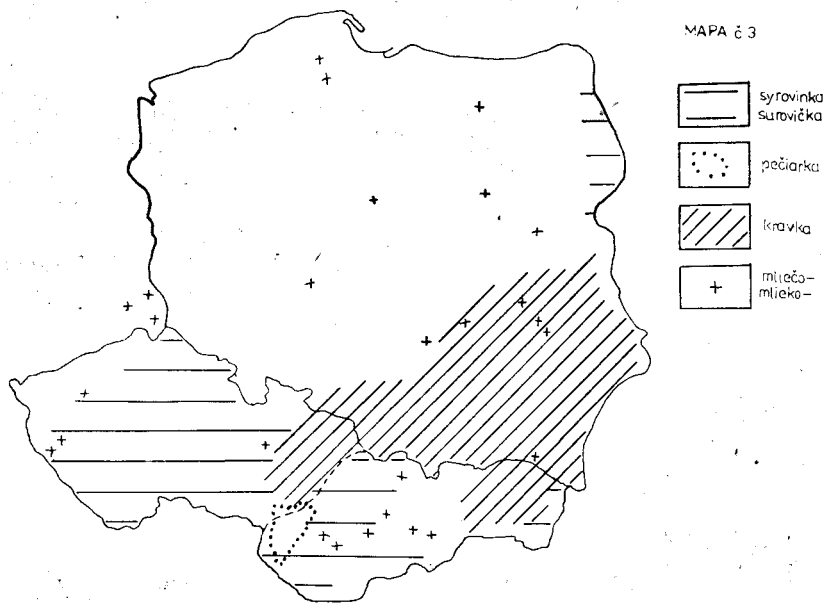

Pozoruhodný a na prvý pohľad nie celkom jasný je pôvod stredoslovenského pomenovania *plávka*. Staré slovanské adjektívum *plavъ-* má v západoslovanských jazykoch význam „svetložltý“. U južných Slovanov sa však toto adjektívum vyskytuje vo význame „modrý“. Ak berieme do úvahy predpokladané prastaré južnoslovansko-stredoslovenské jazykové kontakty, stredoslovenský názov *plávka* môžeme pokladať za ďalší z tzv. juhoslavizmov, hoci sa v doterajšej literatúre nespomína. Ak totiž vychádzame z dnešného slovenského významu adjektíva *plavý*, motiváciu názvu *plávka* nemôžeme sémanticky zdôvodniť, pretože nijaké zo zbieraných druhov plávok nemajú žltkastú farbu klobúka ani plodnice (Majtánová, 1970, s. 73).

Na mape č. 2 zreteľne vidieť rozšírenie názvov typu *holub(in)ka* ako aj areály názvov *plávka*, *sivka*, *surojed(k)a* a *bedľka*.

Rýdzik surovička *Lactarius volemus* má v slovanských jazykoch väčšinou názvy vychádzajúce z nadmernej mliečnatosti jeho dužiny (typ *mlieč-*), pričom metaforické prirovnanie huby ku krave („dáva mlieko“) je pravdepodobne neskorším produktom vývinu na časti západoslovanského územia.

Pre česko-slovenskú jazykovú skupinu je príznačné pomenovanie vychádzajúce z praslovanského **surojěda*, označujúce zvyčajne huby, ktoré

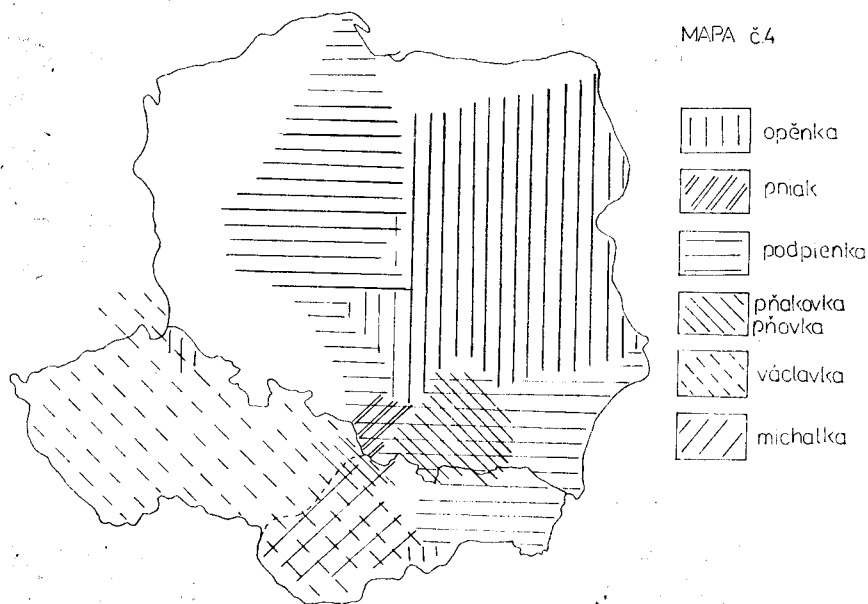

možno jesť surové. Podobný stav je aj v južnoslovanských jazykoch, v bulharčine a srbochorvátčine. Aj sémanticky príbuzné názvy typu *pečeřka charakterizujúce huby, ktoré možno jesť už po krátkom opečení a ktoré tvoria kompaktný areál na menšom území na juhovýchodnej Morave a juhozápadnom Slovensku, majú paralelu v srbochorvátčine a v slovinčine.

Obidva tieto starobylé pomenovávacie typy *syrojěda a *pečeřka* majú celoslovanský charakter, no odlišujú sa obsahom. Sémanticky označujú huby, ktoré možno používať surové alebo po úprave opečením. V jednotlivých jazykoch sa však využívajú na označenie rôznych druhov húb, predovšetkým rýdzikovitých, ale aj šampiňónov. Táto obsahová diferenciácia je zrejme výsledkom neskoršieho domáceho vývinu jednotlivých slovanských jazykov po rozpade praslovanskej jednoty v čase, keď ešte doznievali všeobecne slovanské tendencie a pomenovávacie postupy (Majtánová 1970, s. 86; porov. mapu č. 3).

Aj v názvoch, ktoré môžu byť novšie a ktoré svojím pôvodom siahajú povedzme do stredoveku, sa ukazuje, že areály jednotlivých názvov nerešpektujú hranice národných jazykov, napr. v názvoch typu *kuriatko/liška* alebo *michalka/václavka* (porov. mapu č. 4).

Kuriatko jedlé *Cantharellus cibarius* patrí medzi najznámejšie zbierané huby. V západoslovanských jazykoch má viaceré ľudové názvy, z ktorých väčšina je metaforického charakteru (na základe výraznej žltej farby celej

plodnice) a tvorí uzavreté areály. Pre Čechy a priľahlú časť juhozápadnej Moravy je charakteristické pomenovanie *liška*, ktoré vytvára veľkú súvislú oblasť aj na východnom Slovensku a na slovensko-poľskom pohraničí zhruba až po Krakov — Katowice — Opole. Menší ostrovček v prechodnom páse hornolužických a dolnolužických nárečí tvorí pomenovanie *lišenka/lišanka*. Pomenovanie typu *liška* prevláda aj v ostatných slovanských jazykoch: rus. *lisica*, *lisočka*, ukr. *lisica*, srbochorvát. a slovin. *lisica*, *lisička* a jeho paralely badať aj v nem. *Fuchsling*, *Rotfuchsling* (v niekdajších sudetských nárečiach v severovýchodných Čechách aj *Lischken*), v maď. *rókagomba* (*róka* = liška) a v litov. *lapélaiža* (= oblízaný liškou), *lapélapis* (= liščí chvost).

Na ostatnom území západoslovanských jazykov však takmer úplne prevládajú názvy prirovnávajúce hubu ku kurčaťu. Ich paralely nachádzame aj v nemeckých nárečiach (*Hähnchen*, *Hünlich*, *Kurtschatke*, *Kuraschken* a i.) v maďarčine *csirkegomba* (*csirke* = kura), v litovčine *gaidelis*, *gaidukas* (= kura), lotyštine *gailene* (od *gailis* = kohút). Podobne aj vo francúzštine *girole* (= sliepka), katalánčine *gírbola* (= sliepka), holandčine *hanekam* (= kohúti hrebeň), taliančine *galinaccio* (= moriačik), bulharčine *pači krak* (= kačacia noha).

Z uvedeného vidieť, že metaforické názvy motivované mimoriadne nápadným znakom pomenúvaného predmetu môžu vznikáť nezávisle od seba v rozličných jazykoch sveta. Možno iba konštatovať, že vo väčšine slovanských jazykov, ako aj v priľahlých neslovanských oblastiach sa prejavovala tendencia prirovnávať farbu huby k farbe srsti lišky, kým v západoslovanských jazykoch prevažovala metafora porovnávajúca farbu huby s farbou kurčaťa. B. Bartnicka-Dabkowska (1964) sa nazdáva, že aj v tomto prípade ide o prastaré lexikálne rozdiely, ktoré nezodpovedajú dnešnému rozdeleniu slovanských jazykov (porov. aj Majtánová, 1970, s. 59—68).

Huby, ktoré obrastajú pne (k najznámejším z nich patrí *michalka obyčajná* — *Armillariella mellea*), sa v slovanských jazykoch označujú názvami derivovanými od základu *пънь*; sú to názvy pomerne jednotné a ich slovotvorné typy tvoria väčšie zemepisné celky s výraznými nárečovými jadrami. V stredoveku bol v Čechách tento všeslovanský pomenovávaci typ nahradený domácim novotvarom *václavka*, ktorý dáva pomerne neskorý výskyt týchto húb do súvislosti so sviatkom českého patróna sv. Václava (28. septembra). Pomenovanie *václavka* preniklo aj do hornej Lužice a na západné a stredné Slovensko, kde pôsobilo aj ako sémantický model pri vzniku slovenského názvu *michalka* (Michala je 29. septembra). Ovplyvnilo aj susedné nemecké nárečia: *Wenzelschwamm*, *Wenzelspitz*, *Michaelischwamm*. Starobylé názvy typu (*v*)*opěnka*, (*v*)*opinka* sa zachovali

iba v archaických okrajových nárečiach na severovýchode a na juhu Čiech, v moravských nárečiach a v starej češtine. Tvorcovia českej botanickej nomenklatúry ich potom v časoch národného obrodovania využili na pomenovanie drevokazných húb rodu *Pholiota* (Majtánová, 1970, s. 95—100).

Na uvedených príkladoch možno dobre ukázať,

1. že aj také špecifické slová, ako sú názvy húb, často siahajú až do praslovanského obdobia a naznačujú nárečové členenie praslovančiny;

2. že tieto názvy vytvárajú väčšie alebo menšie areály, ktoré nerešpektujú hranice národných jazykov, ale poukazujú azda na rozličné migračné pohyby, kultúrne prúdenia a pod. Uvedené výsledky možno dosiahnuť použitím rozličných metód porovnávania slovanských jazykov.

Literatúra

BARTNICKA-DĄBKOWSKA, B.: Polskie ludowe nazwy grzybów. Wrocław — Warszawa — Kraków, Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1964, s. 35.

BEDNARCZUK, L.: Uwagi o metodach językoznawstwa porównawczego. In: Język i jego odmiany w aspekcie porównawczym. Prace Slawistyczne. 53. Red. M. Basaj. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź, Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1986, s. 7—15.

BLANÁR, V.: Tolstého sémantická analýza slovanskej slovnej zásoby. Jazykovedný časopis, 25, 1974, s. 53—59.

BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 83 s.

ERHARD, A. — VEČERKA, R.: Úvod do etymologie. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1981. 304 s.

MAJTÁNOVÁ, M.: K problematice lexikálních vztahů v západoslovanských jazycích. [Kandidátska dizertácia.] Bratislava 1970. 266 s. + 14 máp. Jazykovedný ústav L. Štúra SAV.

TOLSTOJ, N. I.: Slavianskaja geografičeskaja terminologija. Semasiologičeskije etudy. Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1969. 262 s.

Ferenc Gregor (Budapešť)

NOVŠIE ÚDAJE K DEJINÁM SLOVENSKÝCH NÁZVOV MESIACOV

Krajinská knižnica Széchényiho (Budapešť) si nedávno vypožičala na spracovanie latinskú publikáciu zo 16. stor., v ktorej sa nachádzajú staré slovenské zápisy.¹ Titul knihy je *Calendarium historicvm conscriptvm a Pavlo Ebero ... VVitebergae ... Anno M. D. LXXIX*; uložená je v Győri

¹ Na materiál ma upozornil László Nagy, ktorý zhruba vyexceroval zápisy, z ktorých strán knihy dal urobiť xerokópie a umožnil mi, aby som si pozrel aj originálne zápisy. Za jeho láskavú ohotu i tu mu vyslovujem vďaku.

[Faint, mostly illegible handwritten text in Latin or a similar language, possibly a church record or inventory. Some words like 'Missa' and 'Anno' are visible.]

[Faint printed text, possibly a title or header.]

[Faint printed text, possibly a date or year.]

(Egyházmegyei Könyvtár, signatúra: XVIII. 7. 44). Vážšina zápisov je napísaná tou istou rukou, pravdepodobne okolo r. 1597, ale v niektorých prípadoch sa stretne aj s riadkami z neskorších rokov, ktoré majú

odlišné grafické črty. Ako príklad odcitujeme inou rukou zapísaný záznam vzťahujúci sa na rok 1624: *Kozacy wpad včínily z Morawy a Nowe mesto v Wahu vyrabowaly, okolo 400 lidu zamordowaly. Matthiam Sarcatorium odwedli, pro liberatione sui dal 100 fl. et 20* (s. 196). I staršie i neskoršie zápisy sú vo všeobecnosti kratšie, najčastejšie pozostávajú z jednej vety a obyčajne zachytávajú nejakú historickú udalosť.

Podľa záznamu na titulnom liste skúmaný exemplár knihy *Calendarium historicvm* bol okolo r. 1597 vo vlastníctve Mateja Hranicu (porov. obrázok), a tak sa zdá, že vtedajšie zápisy pochádzajú od neho. Po latinsky napísané rukopisné texty poukazujú na to, že M. Hranica bol evanjelický duchovný, ktorý v tom čase pôsobil pravdepodobne v Žabokrekoch v Turci. Možno konštatovať, že v bibličtinou napísaných zápisoch sú slovakizmy a v rámci nich aj stredoslovakizmy, ktoré tiež svedčia o tom, že ich autor patril do stredoslovenskej jazykovej oblasti.

Zo zápisov okolo r. 1597 (skôr pred týmto rokom než po ňom) môžeme poukázať na tieto slovenské javy:

1. Namiesto všeobecne používaného *ř* (obyčajne písaného v podobe *r*) niekedy nájdeme *r*: *Cysar* (s. 79, 81, 113, 193, 396) atď.

2. Po hláske *m* sú príklady aj na dejotáciu, napr. *Messtky* (s. 183; porov. staročeské *měščka, měšťka*), *toho mesyce* (s. 177), *bez promeny* (s. 220) atď.

3. Za pôvodné jery (podobne aj ako vkladná hláska) vystupuje aj reflex *o*, porov. *na Kostol S^o Jakoba* (s. 261), *od Ostrihoma odtrhol* (s. 209) — inokedy je *ostrhl* (s. 349), *oblehl* (s. 242) atď.

4. V akuz. sg. ženských prídavných mien je prípona *-u* (tá sa v češtine zmenila v 15. stor. na *-ou*): *wjru Křestianskú* (s. 101), *nowú podkowu* (s. 135) atď.

5. Slovenskú výslovnosť možno vidieť v tvare *ssturnowaw* (s. 301).

6. Dlhé *á* v slove *Kralowná* (s. 311, 411) môže byť tiež znakom slovenskej výslovnosti.

7. V gen., dat. a lok. sg. prídavných mien ženského rodu býva slovenská pádová prípona *-ej*: *w Českeg zemi* (s. 51), *w Winicy Pražskeg* (s. 257) atď.

8. Popri českej forme *swobody* (s. 313) vyskytuje sa i slovenský variant tohto kmeňa: *wyslobodil* (s. 52).

Pre dejiny slovenského jazyka nie sú tieto ojedinelé slovenské prvky až také dôležité. Oveľa dôležitejšie sú lexikálne údaje, ktoré sa nachádzajú na s. 30 tejto publikácie. Tu sú totiž vytlačené v piatich stĺpcoch mená mesiacov v rozličných jazykoch, ku ktorým M. Hranica zapísal v dvoch stĺpcoch ich české (BOHEMICI) a slovenské (SLAVONICI) ekvivalenty, porov.:

ROMANI
 Ianuarius
 Februarius
 Martius
 Aprilis
 Maius
 Iunius
 Iulius
 Augustus
 September
 October
 Nouember
 December
 (porov. obrázok)

BOHEMICI
 Leden
 Vnor
 Březen
 Duben
 Mag
 Čerwen
 Čerwenec
 Srpen
 Zářj
 Řjgen
 Listopad
 Prasýnec

SLAVONICI
 Welký Sečen
 Malý Sečen
 Brezon
 Dubon
 Mag
 Turýči
 Sw'etho Yána
 Sw'etho Yakuba
 Matky Božég
 Sw'etho Michala
 wssech Swetých
 Sw'etho Ondrege

M E N S E S

ROMANA	EBRAEL	MACEDONICI SEV GRÆCI	ATTICI	ÆGÏPTII	BOHEMICI	SLAVONICI
Ianuarius.	Tebet. 10.	Καλιμαχιου.	Γεννηλιον.	Τοβι.	Leden.	Welký Sečen
Februarius.	Sebat. 11.	Περσιου.	Φλασηβαλιον.	Μερχαδ.	Vnor.	Malý Sečen
Martius.	Adar. 12.	Δυσου.	Μουουχιων.	Βαββα.	Brezen.	Brezon
Aprilis.	Nisan. 1.	Ξωδισ.	Θαρραλιον.	Φαρμυδ.	Duben.	Dubon.
Maius.	Iar. 2.	Αρταμιου.	Σιμεθουλιον.	Παχων.	Mag.	Mag.
Iunius.	Sivan. 3.	Διδιου.	Κυπραβουλιον.	Μουσι.	Srpen.	Turýči
Iulius.	Thamus. 4.	Ποσειδου.	Μιναστριων.	Επιφ.	Čerwenec.	Sw'etho Yána
Augustus.	Ab. 5.	Αυγου.	Βουθρεμιων.	Μεσοχ.	Srpen.	Sw'etho Yakuba
September.	Elul. 6.	Γορπιου.	Μαμακτηριων.	Θαδ.	Zářj.	Matky Božég
October.	Thifri. 7.	Τοθσερταίου.	Πουκελιων.	Φαου.	Řjgen.	Sw'etho Michala
Nouember.	Marhesian. 8.	Αιου.	Αεθιουλιων.	Αδερ.	Listopad.	wssech Swetých
December.	Cisleu. 9.	Αμιδαίου.	Προξδιων.	Χεια.	Prasýnec.	Sw'etho Ondrege

Na základe tohto zápisu možno nesporne dokázať, že v čase M. Hrani-
 cu sa už zreteľne rozlišoval český a slovenský jazykový úzus. Pri výkla-
 de jednotlivých mesiacov sa vedome opätovne uvádzajú ich české a slo-
 venské pomenovania: IANVARIUS Leden/Welký Secen (s. 32), FEBRVA-
 RIVS Vnor / Malý Sečen (s. 64), MARTIVS Mertz (!) / Brezon (s. 94),

APRILIS *Aprill* (!) / *Dubon* (s. 126), MAIVS *May / Mag* (s. 158), IVNIVS *Čzerwen / Turýči* (s. 190), IVLIVS *Čzerwenec / Sw'etho Yána* (s. 222), AVGVSTVS *Srpen / Sw'etho Yakuba* (s. 254), SEPTEMBER *Záry / Matky Božég* (s. 286), OCTOBER *Ržygen / Sw'etho Michala* (s. 318), NOVEMBER *Listopad / Wssech Swetých* (s. 350), DECEMBER *Prasýnec / Sw'etho Ondrege* (s. 382; v pôvodine české a slovenské mená sú napísané pod seba). Slovenské pomenovania sú cennými údajmi k dejinám slovenských názvov mesiacov.

Keď K. Palkovič (1974) naposledy preskúmal slovenské názvy mesiacov, prišiel k záveru, že pred všeobecne používanými menami latinského pôvodu, resp. popri nich existovali aj názvy mesiacov domáceho pôvodu. Niektoré z nich boli zhodné s českými (*brezeň, dubeň, rujeň*), niektoré zasa s výrazmi používanými v iných slovanských jazykoch (*velký sečen, malý sečen, lípeň, traveň, hrudeň*, možno i *studeň a jaseň*). Väčšina týchto názvov asi ešte žila na začiatku 19. stor. v slovenských nárečiach (Palkovič, 1974, s. 246). Časť rukopisných údajov zo 16. stor. v publikácii *Calendarium historicvm* Palkovičovu mienku potvrdzuje.

Všimneme si teraz jednotlivé názvy mesiacov uvádzané M. Hranicom.

Ekvivalenty slovenskej odvodeniny *sečeň/n* (od prastarého koreňa *sěk-*) žijú predovšetkým v južnoslovanských a vo východoslovanských jazykoch (porov. Miklosich, 1867; Miklosich, 1886; Skok, 1973; o koreni *sěk-* a jeho odvodeninách porov. Kopečný, 1981, s. 320). Zo starších slovníkov uvádza K. Palkovič slovo *sečeň/n* vo význame „júl“ najprv z r. 1820–1821 od J. Palkoviča (1974, s. 243), kde sa však nepoukazuje na to, že ide o slovenské slovo. U Jungmana (1938) je *sečen* moravské a slovenské slovo a má význam „júl“, resp. „august“, porov. aj *sečen*, Heuermonat (Rank, s. 615), t. j. „júl“, k tomu porov. „Heuermonat, alte Bezeichnung des Juli“ (Paul, 1961). U Bernoláka (1825–1827) je *Hrubí Sečeň* „január“ a *Malí Sečeň* „február“, kým u Jančoviča (1863), u prvého lexikografa štúrovčiny, sú výrazy Boldogasszony-hava, *velkí Sečen*, Leden, Január; Bøjteló-hav, Únor, Február, *malí Sečen*.

Domnievame sa, že popri výskyte názvov *velký sečeň/n*, *malý sečeň/n* v slovníkoch, v slovenských ľudových rozprávkach a v ľudovej frazeológii (porov. Palkovič, 1974, s. 244–245) sú pomerne skoré údaje nášho rukopisného materiálu tiež dôkazom toho, že tieto pomenovania patria do starej slovnej zásoby slovenského ľudového jazyka.

To isté platí aj v prípade slov *brezeň/n* a *dubeň/n* (o ich pôvode porov. Miklosich, 1867, s. 2–3; 1886, s. 11; Berneker, 1908, s. 216; Machek, 1968, s. 72, 132). Podľa zakončenia *-on*, ktoré odkazuje na stredoslovenské nárečie (porov. aj vyššie 3. bod), sú tieto slová ľudového pôvodu. Oveľa neskoršie dokázal i Š. Jančovič, že ich variant s reflexom o fakticky žil

v stredoslovenskej oblasti, porov. *Brezoň*, *Mártius*, *Böjthava*. Iné staršie doklady napr. z Oravy, 1574: *Mesyce Brezna neb Marcze*; z Trnavy, 1579: *Leta panie 1579 mesici dubna*; 1724: . . . *Brezen, Duben*; 1791: *Brezeň, Marec, Martius, Böjt más hava, der März Dubeň, Aprilis, Szent György hava, der April* (Bernolák, 1791, s. 125) atď.

Spomedzi ostatných ôsmich názvov mesiacov názov *máj* bol dávno zodmácneným slovom prevzatým z latinčiny, ktoré sa nachádza už v staroslovenčine, porov. *majb* „Mai“ (Sadnik — Aitzetmüller, 1955, s. 53; Miklosich, 1886, s. 180; Berneker, 1910, s. 8; Vasmer, 1954, s. 88). Na jeho starší výskyt v slovenskej jazykovej oblasti porov. doklady z r. 1565: *Dan w Kremnicze trzetyho dne Mage mesyce*; 1742: *Brezen Duben, Mag*; 1763: *Majus: Mag, Magowy Mesyc* atď.

Veľmi zaujímavé a podnes ešte nevysvetlené pomenovanie je *Turýči* „jún“ (nepozná ho ani F. Miklosich). Nie je nemožné, že je tiež ľudovým útvarom, ale podľa názvov ďalších šiestich mesiacov môžeme skôr usudzovať na preklad. Otázka však je, kedy a ako tento preklad vznikol. Jeho východiskom by mohlo byť aj staré nemecké slovo *Pfingstmonat* „máj“, ale za prameň možno v prvom rade pokladať staré maďarské pomenovanie *pünkösdi hava* „máj“, porov. doklad okolo r. 1500: *in mense may: pynkwos hava* (Régi magyar glosszárium, 1984, s. 330; ďalšie údaje porov. A Magyar Nyelvtudományi Társaság, č. 151. s. 16–17). Zdá sa, že slovo *turíči* je odvodenina s príponou *-í* od podstatného mena *Turíce* „svätodušné sviatky“ (porov. Slovník slovenského jazyka IV, s. 614), hoci táto prípona sa v súčasnej spisovnej slovenčine obyčajne pripája iba k zvieracím, zriedkavejšie k osobným menám (porov. Letz, 1943, s. 138; Horecký, 1971, s. 171–172). Možné vysvetlenie významu nám poskytne predpokladaný základ *tur* „Bos primigenius“ (porov. Brückner, 1957, s. 584; Machek, 1957, s. 543). V každom prípade je však nepochybné, že v stredoslovenskom nárečí voľakedy existovalo (možno jestvuje i dnes) prídavné meno v podobe *turíči* „turičný“ (porov. Krupina, 1694: *tento pominuly turíči jarmek*; Krupinské prísne právo, 1979, s. 174), *Pünkösdi turíči* (Jančovič, 1863, s. 348).

Tvar *turýči* „Turíce“ je osamostatnené prídavné meno zo spojenia *turíči mesiac* (pünkösdi hava „svätodušný mesiac“). Pôvodné dlhé *-í* na konci slova sa stalo krátkym v dôsledku pravidla o rytmickom krátení v stredoslovenskom nárečí.

Je nápadné, že význam starého nemeckého názvu *Pfingstmonat*, ako i maďarského starého pomenovania *pünkösdi hava* je „máj“, kým podľa Hranicu slovo *Turýči* označuje mesiac jún. S takými významovými odlišnosťami sa pri názvoch mesiacov stretne v minulosti častejšie (porov. aj nižšie, porov. Miklosich, 1867, s. 20 *sečen*). Názov *pünkösdi hava*, kto-

rý vznikol podľa mena sviatku pünkösd „Turíce“, prešiel na pomenovanie júna, lebo aj Turíce sú tzv. pohyblivé sviatky. Tento sviatok závisí od dátumu Veľkej noci a tak sa v niektorý rok stane, že pripadne na jún (porov. A Magyar Nyelvtudományi Társaság, č. 151, s. 18). Jún sa v starej maďarskej jazykovej praxi nazýval *Szent Iván hava*, zriedkavo ako *Szent János hava* (porov. Melich, 1903–1905, s. 293).

Treba sa zamyslieť nad faktom, že v Hranicovom vymenovaní nielen názov mesiaca *Turýči*, ale aj ďalšie názvy mesiacov sú v porovnaní s ich maďarským a latinským ekvivalentom o jeden stupeň posunuté dopredu na úkor mesiaca *karácsony hava* „december“, porov.: Iulius... *Sw'etho Yána* (s. 30). – staré maď. *Szent Jakab hava*; Augustus... *Sw'etho Yaku-ba* (s. 30) – staré maď. *Kisasszony hava*; September... *Matky Božég* (s. 30) – staré maď. *Szent Mihály hava*; October... *Sw'etho Michala* (s. 30) – staré maď. *mindszent hava*; November... *Wssech swetych* (s. 30) – staré maď. *Szent András hava*; December... *Sw'etho Ondrege* (s. 30) – staré maď. *karácsony hava*.

Treba poznamenať, že maďarské názvy mesiacov v tzv. Murmeliusovom lexikone z r. 1533 sú tiež posunuté, ale tam to spôsobila vydavateľská nepresnosť (porov. naposledy Régi magyar glosszarium, 1984, s. 330). Bez ohľadu na to i zo starej maďarčiny môžeme citovať príklady odlišné od všeobecnej praxe, porov. okolo r. 1500: *Tercio kalen. decembris: Zenth andras hawanak hwzon eggedik napjan* (Régi magyar glosszarium, 1984, s. 513); ako sme už uviedli, názov *Szent András hava* mal obyčajne význam „november“, porov. okolo r. 1500: *Duodecimo kalendas septembris: kiss azzon hawanak hwzon eggedik napijan*, teda *Kisasszony hava* i tu neznací august, lež september.

Posunutie uvádzaných slovenských názvov mesiacov dopredu je asi následkom reformy gregoriánskeho kalendára z r. 1582. Gregoriánsky kalendár bol uzákonený krajinským snemom v Uhorsku v r. 1588 (porov. Hahn, 1983, s. 57), takže naše zápisy z konca 16. stor. môžu odzrkadľovať starší stav.

Inak je viac ako pravdepodobné, že slovenské názvy posledných šiestich mesiacov sú kalky z maďarčiny (niektoré možno aj z nemčiny), ako na to poukázal v doklade *Wssech Swatých Mesyca* zo 17.–18. stor. aj K. Palkovič (1974, s. 245). Názvy mesiacov tohto typu sa totiž pokladali za svojrázne útvary starej maďarčiny (Melich, 1903–1905, s. 29, 294). A dá sa predpokladať, že tu nejde o individuálny spôsob tvorenia ani o osi-hotený jav, ale ide o typ pomenovacieho postupu, ktorý bol živý v kruhoch vzdelancov. Ide o to, že Slováci sa snažili určiť mesiace podľa možnosti pomocou slovenských (ľudových) prvkov. Dobrý oporný bod na to poskytl názvy významnejších dní, vzťahujúcich sa na jednotlivé kres-

fanské sviatky, resp. na svätých v zhode s vtedajšou praxou. Také dni totiž voľakedy s obľubou používali na určovanie dátumov (v maďarčine porov. A Magyar Nyelvtudományi Társaság, č. 151, s. 19–21). Uvádzame niekoľko príkladov, napr. Skalica, 1432: *w/pondieli po Kwetney Niedieli...* (Stredoveké české listiny, 1952, s. 11); Sychrov pred r. 1476: *Dan... na den Swatéh/h/o Michala archangela giz minuleho* (tamže, s. 20); Žilina 1472: *Genž gest dan a psan w Zylinie w weliky cztwrtek...* (tamže, s. 25); Vršatec, 1479: *we/cztertek po Narozeni Mathky Bozi* (tamže, s. 31); Bytča, 1484: *roku a dnye swrchupsaneho Swateho Mathusse aposst/ola/* (tamže, s. 54); Námyslov, 1505: *we stwrtek przed hromnyczemy* (tamže, s. 76); Trnava, 1512: *dan á psan na den swatych Philyppa a Jacuba aposstoluov* (Varsik, 1956, s. 107); Trnava, 1519: *sme vydaly den swate/h/o Ondrzege* (tamže, s. 117); Martin, 1565: *roku 1561 w patek pred swatym Michalom; leta Pane 1565 w patek po swatem Mathegy* (Stanislav, 1959, s. 194); Horná Štubňa, 1566: *tu stredu pred swatim Yakobi* atď.

Na základe pomenovaní *András, Jakab, Mihály* atď. *napja – deň Svätého Ondreja, Jakuba, Michala* atď. rozšírených v oboch jazykoch a ich pomocou (pod vplyvom maďarčiny) neznamenal nijakú ťažkosť utvoriť názvy mesiacov typu (*mesiac*) *svätého Jakuba*. Posesívny charakter zloženiny dokazujú aj údaje zápisu *Matky Božég* (t. j. *mesiac*) „september“, staré maď. *Kisasszony hava* „august“ a *wssech Swetých* (t. j. *mesiac*) „november“ (porov. staré maď. *mindszent hava* „október“).

Staré slovenské názvy mesiacov – či už boli ľudového pôvodu alebo mali iný charakter – sa časom vytratili z používania. V slovenčine, v ľudovom i spisovnom jazyku, sa rozšírili názvy mesiacov latinského pôvodu, podobne ako vo väčšine európskych jazykov. Prirodzene, táto zmena sa neodohrala zo dňa na deň. Latinčina hrala medzi Slovákami v Uhorsku dôležitú úlohu (porov. Doruľa, 1977, s. 24–33) a ustálené formuly datovania osobitne silne pôsobili na národné jazyky, tak i na slovenčinu (porov. Habovštiaková, 1966, s. 82–83). Každý ojedinelý údaj z minulosti má teda význam nielen z jazykovej stránky, ale aj z hľadiska rozšírenia našich národopisných a historických znalostí. Dodatkami takého charakteru môžu byť teraz uvedené slovenské názvy mesiacov z konca 16. storočia.

Literatúra

- A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. Budapest 1905.
 BERNEKER, E.: Slavisches etymologisches Wörterbuch. Zv. 1–2. Heidelberg 1908–1913.
 BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenský, Česko-Latinsko-Ľemecko-Uherský. Zv. 1–6. Budae 1825–1827.
 BERNOLÁK, A.: Etymologia vocum slavicarum. Tyrnaviae 1791.

- BRÜCKNER, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. 2. wyd. Warszawa 1957.
- DORULA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda 1977. 136 s.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: K otázke lexikálneho pôsobenia latinčiny na slovenský jazyk v 16.—18. stor. In: Jazykovedné štúdie. 9. Dejiny a dialektológia. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 78—90.
- HANN, I.: Naptári rendszerek és időzámítás. Budapest — Bratislava 1983.
- HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 254 s.
- JANČOVIČ, Š.: Noví obšírni maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí slovník — Új kimerítő szláv-magyar és magyar-szláv szótár. Zv. 1—2. (2. vyd.). V Prešporoku 1863.
- JUNGMANN, J.: Slownjk česko-německý. Zv. 1—5. Praha 1835—1839.
- KOPEČNÝ, F.: Základní všeslovanská slovní zásoba. Praha, Academia 1981. 484 s.
- Krupinské prísne právo. Zostavili M. Majtánová a M. Majtán. Bratislava, Tatran 1979. 277 s.
- LETZ, B.: Kmeňoslovné úvahy. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1943. 256 s.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Academia 1957. 627 s.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968. 868 s.
- MELICH, J.: Szláv jövevényszavaink. I/1—2. Budapest 1903—1905.
- MIKLOSICH, F.: Die slavischen Monatsnamen. Wien 1867.
- MIKLOSICH, F.: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien 1886.
- PALKOVIČ, K.: O slovenských názvoch mesiacov. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 241—246.
- PAUL, H.: Deutsches Wörterbuch. Halle (Saale) 1961.
- RANK, J.: Všeobecný slovník příručný jazyka českého a německého. I. Praha (bez roku vydania).
- Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára. Szerkesztette Berrár Jolán és Károly Sándor. Budapest 1984.
- SADNIK, L. — AITZETMÜLLER, R.: Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten. Heidelberg 1955.
- SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zv. 1—4. Zagreb 1971—1974.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. 1—6. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968.
- STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 1—5. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956—1973.
- Stredoveké české listiny. Red. Š. Kniezsa. Budapest, Akadémiai kiadó 1952. 205 s.
- VARSÍK, B.: Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 440 s.
- VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. Zv. 1—3. Heidelberg 1953—1958.

Emil Pícha

SÉMANTICKÁ MOTIVÁCIA ÚPRAVNÍCKEJ TERMINOLÓGIE

1. Cieľom tejto štúdie nie je charakteristika motivovanosti úpravníckej terminológie, ale skôr poukázanie na sporné body motivácie a ich odrazu v poznávacej hodnote termínu, ako aj naznačenie otvorených otázok koordinácie pri tvorbe českej a slovenskej terminológie tohto odboru.

2. Banské úpravníctvo patrí na Slovensku k odborom s dlhou tradíciou, no napriek tomu ešte nemá vyriešené všetky terminologické otázky. (V praxi však nevznikajú komunikačné problémy, a to ani napriek tomu, že odborníci často nepoužívajú schválenú terminológiu, pričom lexikálne prostriedky, ktoré používajú, sú v hraniciach spisovnej normy.) Ani banícka terminológia osnovaná na princípoch spisovnej slovenčiny nie je stará. Prvým pokusom o komplexné riešenie otázky slovenskej baníckej terminológie bolo vydanie Banického terminologického slovníka, ktorý pripravila Komisia pre banícku terminológiu ÚSJ SAV (vyšiel v roku 1955 ako 4. zväzok edície Odborná terminológia). V tomto slovníku sa čiastočne kodifikuje aj úpravnícka terminológia (napr. názvy základných procesov — *drenenie, triedenie, rozdrúžovanie, flotácia*; názvy výsledkov činnosti — *podsitné, nadsitné* atď.). Súpis termínov však nie je úplný ani systematický. Ide tu o abecedný zoznam termínov s definíciami, no napriek tomu príručka splnila svoju úlohu — bola priekopníkom spisovnej baníckej terminológie na Slovensku. Otázky úpravníckej terminológie v rámci baníctva chápaného komplexne ako súhrn aktivít od ťažby surovín až po realizáciu výsledného produktu vrátane technického a bezpečnostného zabezpečenia systémovo rieši odborová norma 44 0001 Hornické názvosloví a značky. Úplné úpravnícke názvoslovie zachytávajú normy v skupine 44 7... Novšie sa úpravníckou terminológiou zaoberal aj návrh ČSN 27 xxxx Mechanické zdrobňovanie a třídění pevných materiálů.

3. Úprava úžitkových nerastov sa v odbornej terminológii definuje ako „spracovanie suroviny (rúbaniny) bez zmeny chemických vlastností jej zložiek špeciálnymi spôsobmi tak, že sa surovina rozdelí na jeden alebo viac koncentrátov obsahujúcich čo možno najväčšie množstvo úžitkovej zložky a na odpad obsahujúci jalovinu“ (Banický terminologický slovník,

1955, s. 142). Toto spracovanie zahŕňa niekoľko technologických procesov — hodnotenie (*plaviaci a sitový rozbor*), zdrobňovanie (*drvenie a mletie*), triedenie a rozdzružovanie (*rozdružovanie za sucha, rozdzružovanie za mokra, statické rozdzružovanie, dynamické rozdzružovanie, gravitačné rozdzružovanie, magnetické rozdzružovanie a flotácia*). Väčšina názvov komplexných aj čiastkových technologických procesov vznikla sémantickou terminologizáciou (*hodnotenie, triedenie, mletie, drvenie, rozbor*), t. j. aplikáciou existujúceho pomenovania na istý jav istého odboru (tu ide skôr o špecifikáciu viacvýznamového slova ako termínu v istom odbore (porov. Pícha, 1988), čiže ide o rôznosystémovú rovnoznačnosť (termín a pojem porov. Poštolková, 1984).

Výnimkou sú termíny *flotácia* a *rozdružovanie*. Termín *flotácia* je prevzatý. Používa sa v slovenčine i v češtine (*flotace*), kde bol pôvodne synonymom domáceho termínu *plavení*. V slovenskej baníckej terminológii mal termín *plavenie* (paralelný k českému termínu *plavení*) iný (užší) pojmový rozsah už od jej konštituovania. Tento termín označuje technológiu používanú pri úprave nerastov so šupinatou štruktúrou (tuha, kaolín) (porov. Banický terminologický slovník, 1955, s. 84; Slovník slovenského jazyka III. 1963, Krátky slovník slovenského jazyka, 1987), pri ktorej sa jemné častice vyťaženej suroviny oddeľujú od hrubých. Ide tu doslova o vyplavovanie jemných častíc na povrch vodnej hladiny, kým ľahšie zmáčateľné častice klesnú na dno. Máme tu teda už tri možné označenia jedného procesu: *flotácia* — prevzatý termín, ktorý má povahu značkového slova, *plavenie* — termín prevzatý z geneticky blízkeho jazyka a prispôbostený, pričom svojou formou dostatočne neodráža obsah, a *vyplavovanie* — domáce slovo, ktoré sa neprijalo ako termín napriek tomu, že svojou formou dobre odráža obsah. V súčasnosti je kodifikovaný termín *flotácia*. V jeho prospech hovorí najmä jeho internacionálny charakter (angl. i franc. *flotation*), čo uľahčuje medzinárodnú komunikáciu v odbore. Menej výhodná je už málo zreteľná významová stavba.

Na rozdiel od tohto termínu má zreteľnú významovú i slovotvornú (i morfeematickú) stavbu termín *rozdružovanie*, označujúci nadradený pojem. Podľa staršej definície označuje proces „oddeľovania jednotlivých druhov úžitkových nerastov podľa mineralogického zloženia a kvality“ (Banický terminologický slovník, 1955, s. 107), ide tu teda o pomenovanie, ktoré „svojou štruktúrou ukazuje na iné pomenovanie (alebo viac iných) ako na základné“ (Hausenblas, 1962). Toto slovo nemá v bežnej reči svoj pendant. J. Ružička (1972) v posudku Matuškovskej knihy *Pripomienky a podľžnosti hodnotí sloveso rozdzružovať* ako „šikovnú a iskrivú odvodeninu“, hoci kontext môže byť celkom iný. Termín *rozdružovanie* je motivovaný opakovanou činnosťou — rozdeľovaním vyťaženej suroviny

na rozličné druhy nerastov. Tomu zodpovedá aj jeho formálna štruktúra odzrkadľujúca sa už pri morfematickom rozbore. Podobnú realiu založenú na rovnakých predikátoch logického spektra pojmu *rozdrúžovanie* označuje toto pomenovanie aj v poľnohospodárskej terminológii. Zariadenie, ktoré túto činnosť vykonáva, sa v baníckej terminológii nazýva *rozdrúžovač*. V odbornej komunikácii, písomnej i ústnej, sa však čoraz viac presadzujú internacionalizmy *separácia* a *separátor*. Hoci tieto pomenovania ešte nemajú terminologickú platnosť, sú viac v súlade s novou definíciou rozdrúžovania („proces úpravy nerastných surovín, ktorého úlohou je previesť užitočné zložky do koncentráta a nežiadúce zložky do odpadu“ — ČSN 44 0001, 1977, s. 250) ako samo pomenovanie (termín) *rozdrúžovanie*, pretože podstatné tu nie je triedenie užitočných surovín podľa druhu, ale oddelenie hlušiny od nerastu, teda vlastne *separácia*. Pomenovanie *separátor* sa objavilo už v polytechnickom náučnom slovníku — *magnetický separátor/magnetický triedič* (porov. Polytechnický náučný slovník, 1968). chýba tu však pomenovanie *rozdrúžovač* (príčinou je možno aj to, že slovník je preložený z poľštiny). Paralelné používanie pomenovaní *separácia* a *rozdrúžovanie* bez bližšieho vymedzenia nájdeme vo vedecko-popularizačnej literatúre: *Mlyny rozdrví a pomelú akýkoľvek materiál, ktorý sa potom ďalej triedi odsávaním, separáciou na plochých a triérových sitách, magneticky, premývaním, elektronickým rozdrúžovaním, ultrazvukovou separáciou, plavením a optickou separáciou* (Tölgyessy — Piatrik, 1984, s. 282). Na označenie zariadenia, ktoré túto činnosť vykonáva, sa používa len pomenovanie *separátor*: *V prípade bubnových separátorov, kde sa rozdeľujú látky podľa magnetických vlastností na otáčavom magnetickom valci, môže ísť o suché alebo mokré separátory oddeľujúce látky podľa zloženia, konzistencie a ďalších vlastností* (tamže, s. 193—194). ON 44 0001 i ČSN 44 7300 pracujú len s termínmi *rozdrúžovanie* a *rozdrúžovač*. Je to vlastne akási dichotómia pomenovania jedného pojmu. Kým kodifikovaná terminológia uprednostnila a uprednostňuje domáce slovo, ktoré vlastne podľa definície už nevystihuje podstatu označovaného procesu, v popularizačnej literatúre, ako aj vo výrobnjej praxi sa dáva prednosť internacionalizmu (tu je to, pravda, spojené aj s frekventovanými stykmi so zahraničím, pri ktorých sa internacionalizmy uplatnia lepšie). Treba teda uvažovať o perspektívnej kodifikácii nového termínu, resp. nových termínov, ktoré sa svojou významovou stavbou viac blížia k štruktúre logických predikátov pojmu, čím sa plní aj zásada korešpondencie onomaziologickej a semaziologickej stránky termínu. Je síce pravda, že pomenovanie svojou formou nemusí vždy odrážať pojmové spektrum, resp. logické predikáty, ktoré pomenovaný pojem konštituuju (najmä ak vznikajú pomocou metafory), a motivujúca séma vôbec nemusí byť vyjadrená v definícii poj-

mu, ktorý termín označuje, ale výsledkom ignorovania zásady korešpondencie semaziologickej a onomaziologickej stránky termínu môže byť aj vznik protirečenia medzi reprezentatívnou a poznávacou funkciou termínu (porov. Dolník, 1983).

4. Existencia dvojjazykového štátu kladie pri tvorbe nových pomenovaní a ich inojazyčných ekvivalentov veľké nároky aj na aplikovanú terminológiu. Tvorcovia názvoslovnia si nie vždy dostatočne uvedomujú možnosti a stav partnerského jazyka. Situáciu v našom prípade uľahčuje to, že slovenčina a čeština sú jazyky geneticky príbuzné a štruktúrne podobné, na druhej strane si však treba uvedomiť, že podobná forma môže v každom jazyku vyjadrovať iný obsah (napr. slovo *kapusta*). Pre dvojjazykovú, komunikáciu, resp. pre porozumenie textu v druhom jazyku je ideálne, ak termíny označujúce jeden pojem sú si formálne (jazykovo) blízke, čiže ak sú medzi nimi iba hláskoslovné a gramatické rozdiely vyplývajúce zo štruktúry každého jazyka. To sa berie do úvahy aj v Zásadách koordinácie českej a slovenskej terminológie (1964, s. 136). „Pri snahe o koordináciu českej a slovenskej terminológie treba dbať aj na to, aby sa v termínoch vyjadrovali rovnaké motivačné znaky a podľa možnosti paralelnými jazykovými prostriedkami.“ Niekedy, pravda, dochádza k situáciám, keď prvoplánovo paralelné jazykové prostriedky nemožno využiť. Stalo sa to napr. v prípade hľadania slovenských ekvivalentov českých termínov *propad (třídíče)* a *přepad (třídíče)*. Odborová norma 44 0001 necháva túto otázku otvorenú, návrh ČSN 27××××prekladá *propad* ako *prepad*, otázka ekvivalentu termínu *přepad* ostáva aj tu otvorená. České termíny *propad (třídíče)* a *přepad (třídíče)* (ďalej len *propad* a *přepad*) označujú výsledok procesu hodnotenia surovínových zŕn po sitovom rozbere. Výraz *propad* podľa definície v ON 44 0001 pomenúva zrná, ktoré prešli triediacimi otvormi vrátane chybných zŕn, slovo *přepad* je pomenovaním zŕn, ktoré neprešli triediacimi otvormi vrátane chybných zŕn. Obidva termíny vznikli slovotvornou terminologizáciou, a to bezsufixálnou deriváciou od slovík *přepadnout/propadnout*. Najčastejším (prvoplánovým) ekvivalentom týchto predpôn je v slovenčine predpona *pre-*, z čoho vyplýva že pri hľadaní ekvivalentu nemožno dodržať pravidlo o paralele formy a motivácie. Treba buď zvoliť inú predponu ako ekvivalent predpony *pře-*, alebo vyjsť z iného základného slova čiže iného pomenúvacieho motívu. V praxi sa otázka ekvivalentu rieši používaním termínov *podsitné* a *nadsitné*, kde sa pomenúvacím motívom nestáva proces, ale nástroj a poloha zrna po triedení. Termíny *nadsitné* a *podsitné* zachytáva a definuje už Banický terminologický slovník; *nadsitné* ako „materiál, ktorý neprepadne otvorom sít a zostáva na povrchu sita“ (zároveň sa tu ako synonymum uvádza aj termín *nadsitný materiál*) a definíciu *podsitného* možno nájsť

pri termíne *podsitový materiál* (synonymum *podsitné* je takisto uvedené) — „časť materiálu, ktorý pri triedení na site prepadol otvormi sita“. Ako vidieť, spracovanie termínov *nadsitné* a *podsitné* nie je úplne systémové ani z jazykového, ani z terminologického hľadiska, napriek tomu však definície zachytávajú všetky podstatné logické predikáty pojmového spektra, a ako prax dokazuje, termíny fungujú bezproblémovo. Termíny *nadsitné* a *podsitné* na inom mieste uvádza aj ON 44 0001, pričom ich definície sú takmer totožné s definíciami termínov *propad* a *přepad*: „súbor zrn, ktoré prešli (*podsitné*)/neprešli (*nadsitné*) sitom s predpísanou okatostou pri laboratórnom sitovom rozbere“. Nová okolnosť, ktorá odlišuje *propad* a *přepad* od *podsitného* a *nadsitného* je len laboratórny rozbor. Otázka je, či takáto detailizácia sitového rozboru na laboratórny a nelaboratórny je potrebná. Prax ukazuje, že nie.

Situáciu v úpravníckej terminológii by ešte viac skomplikovalo prijatie termínov odporúčaných v návrhu ČSN 27××××. V návrhu sa definujú termíny *propad* (so slovenským ekvivalentom *prepad*), *přepad* (bez ekvivalentu), *nadsitné* a *podsitné*. Kým však termíny *propad* a *přepad* sú definované podobne ako v ON 44 0001 a zachovávajú sa potrebné logické predikáty pojmového spektra, termíny *podsitné* a *nadsitné* sa novo definujú ako „súhrn všetkých chybných zrn v ‚přepade‘, ktoré sú menšie, než je požadovaná hranica triedenia“, resp. „súhrn všetkých chybných zrn v ‚prepade‘, ktoré sú väčšie, než je požadovaná hranica triedenia“. Tvorcovia normy tu boli zrejme vedení úmyslom zekonomizovať vyjadrovacie prostriedky úpravníckej terminológie, nezobrali však do úvahy všetky fakty, ktoré sa s tvorbou terminológie spájajú. V prvom rade sa tu ignoruje zásada významovej priezračnosti termínu a dochádza k falošnej motivácii — *podsitné* ostáva na site a *nadsitné* sa dostáva pod sito. Pritom sa v definícii používa termín *chybné zrno*, ktoré v doteraz platnej úpravníckej terminológii označovalo to, čo je v návrhu označené ako *nadsitné* a *podsitné* (pritom sa, samozrejme, nerozlišovalo, či ide o chybné zrno v *nadsitnom* alebo *podsitnom*, pretože v praktickej komunikácii sa vychádzalo z definície pojmu *chybné zrno*, t. j. hovorilo sa o podiele chybných zrn v *podsitnom*, resp. *nadsitnom*, nie o podiele *nadsitného* v *prepade*, resp. o podiele *podsitného* v ‚přepade‘). Zdá sa teda, že ide o zbytočnú detailizáciu, navyše sa doterajšia terminológia destabilizuje: *nadsitné* v novej terminológii vlastne označuje časť *podsitného* (v doteraz platnej kodifikácii), nie jeho protiklad. Porušuje sa tu aj zásada zaužívanosti. Navyše sa tu komplikuje vzťah slovenskej a českej terminológie, pretože do slovenskej terminológie by bolo potrebné zaviesť nové termíny pre staré pojmy a staré zaužívané termíny by slúžili na označenie nových pojmov, pričom kým v češtine termíny *propad* a *přepad* už majú istú, hoci aj krátku tra-

díciu, v slovenčine sa nikdy nepoužívali (Česko-slovenský slovník uvádza ekvivalent *nadsítné* pri slove *nadsítné* aj pri slove *přepad*).

5. V štúdiu sme sa snažili postrehnúť niektoré problémy tvorby úpravnickej terminológie, najmä z hľadiska jej motivovanosti a koordinácie českej a slovenskej terminológie a poukázať na niektoré dynamické javy (internacionalizácia, napätie medzi terminologickou kodifikáciou a praxou), ako aj na istú roztrieštenosť aplikovanej terminológie. Vychádzali sme z doteraz platných názvoslovných noriem a príručiek a návrhov nových názvoslovných noriem. Poznatky a informácie z praktickej komunikácie sme získali v Banskom montážnom závode v Markušovciach, ako aj z excerptov v lexikálnej kartotéke JÚLŠ SAV. Zistené skutočnosti ukazujú, že treba rýchlejšie reagovať na tlak internacionalizmov, ktoré sa v praxi rýchlo presadzujú, a pri tvorbe termínov viac zohľadňovať súlad formy a obsahu termínu. Nezanedbateľná nie je ani otázka koordinácie českej a slovenskej terminológie, kde sa zanedbáva pravidlo o paralelnosti formy, čo často pramení z toho, že spracovateľ normy nepozná situáciu v druhom jazyku a presadzuje termíny, ktoré by v partnerskom jazyku museli jednoznačne byť formálne veľmi odlišné (napr. ako ekvivalent termínu *přepad* by sa museli využiť slová *presyp*, *preskok*, ktoré sa v analogických situáciách používajú v mlynárskej terminológii).

Literatúra

- Banický terminologický slovník. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 168 s.
Česko-slovenský slovník. Bratislava, Veda 1979. 792 s.
ČSN 27 xxxx Technické zdrobňování a třídění pevných materiálů. Názvosloví (návrh).
DOLNÍK, J.: Motivácia a hodnota termínu. Kultúra slova, 17, 1983, s. 135.
HAUSENBLAS, K.: K specifickým rysům odborné terminologie. In: Problémy marxistické jazykovědy. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 252.
Krátký slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987, s. 291.
ON 44 0001 Hornické názvosloví a značky. Návrh oborové normy. Praha, Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření 1976. 397 + 107 s.
PÍCHA, E. Tvorba a uplatnění terminologie v procese riadenia. Kultúra slova, 22, 1988, s. 144.
Polytechnický náučný slovník. Bratislava, Alfa 1968, s. 244—245.
POŠTOLKOVÁ, B.: Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny. Praha, Academia 1984, s. 84.
RUŽIČKA, J.: Ukázkový výber z kritiky. Kultúra slova, 8, 1972, s. 285.
Slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 85.
TÓLGYESSY, J. — PIATRIK, M.: Odpad — surovina budúcnosti. Bratislava, Obzor 1984, s. 282.
Zásady koordinácie českej a slovenskej terminológie. Československý terminologický časopis, 3, 1964, s. 129—143.

Jozef Jacko

LOKÁL SG. PREVZATÝCH PODSTATNÝCH MIEN MUŽSKÉHO RODU NA -ÁL

V Morfológii slovenského jazyka (MSJ) (1966) sa pri skloňovaní mužských neživotných podstatných mien vzoru *dub* konštatuje, že príponu *-i* v L. sg. a príponu *-y* v N. a A. pl. majú prevzaté slová na *-el* a niektoré slová na *-er* (aj domáce), v ktorých *-e-* nie je pohyblivé, ďalej slová na *-ér*, väčšina slov na *-ál*, ako aj slová *Alžír, klavír, apríl, jún, júl*. Zo slov na *-ál* sa v MSJ v abecednom poriadku uvádzajú tieto slová:

arzenál, ceremoniál, diferenciál, duál, funebrál, glaciál; graduál, chorál, imperiál, inštrumentál, integrál, kancionál, kapitál, kondicionál, kriminál, kryštál, kvartál, lokál, manuál, materiál, memoriál, metál, minerál, misál, mistrál, normál, opál, originál, pasionál, personál, piedestál, plurál, pokál, portál, rádiožurnál, regál, rituál, signál, tribunál, veľkokapitál, vokál, žurnál.

Päť podstatných neživotných mužských mien na *-ál* sa podľa MSJ skloňuje pravidelne podľa vzoru *dub*, pretože v L. sg. majú príponu *-e* a v N. a A. pl. príponu *-y*: *bál, paškál, šál, paušál* a *škandál*.

A. Zauner v Praktickej príručke slovenského pravopisu (1973) v rámci morfologickej paradigmatickej charakteristiky neživotných podstatných mien mužského rodu na *-l, -r* hovorí, že v L. sg. príponu *-i* a v N. a A. pl. príponu *-y* majú mnohé slová cudzieho pôvodu na *-ál*: *ideál* (*snívať o ideáli — mať ideály*), *kanál, kapitál, arzenál, lokál* a pod., ale *pedál — na pedáli — pedále, sandál — v sandáli — sandále*. V pravopisnom slovníku pri niektorých slovách na *-ál* uvádza tvar L. sg. na *-e* s hviezdičkou ako nespisovný, nesprávny, napr. *duál*, L. sg. *-i* (**-e*) a *i*. V nezhode s MSJ, Praktickou príručkou slovenského pravopisu od A. Zaunera, Pravidlami slovenského pravopisu (1971), Príručkou slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca — V. Lacu (1973) sa v Slovníku slovenského jazyka (SSJ) V (1965, s. 829) pri slove *žurnál* v L. sg. uvádza prípona *-e*.

L. Dvonč v príspevku Skloňovanie neživotných maskulín na *-l* a otázka mäkkého *l* v spisovnej slovenčine (1950/1951) poukazuje na fakt, že pri slovách na *-ál* začína prenikať skloňovanie podľa vzoru *dub*. Tomuto skloňovaniu ako živej tendencii treba podľa L. Dvonča dávať prednosť. Z dennej a odbornej tlače uvádza L. Dvonč viac príkladov na prenikanie prípony *-e* do L. sg. prevzatých slov na *-ál*, napr. *mleli o ideále, aj v inštrumentále, v originále, v plurále, v lokále, v duále, v slovníkovom materiále, na samom areále* a i. L. Dvonč (1984) v rámci analýzy neživotných podstatných mien vzoru *dub* tvrdí, že pádová prípona *-i* sa používa pri nie-

ktorých slovách na *-r, -l*: „Pôvodne sa takéto slová skloňovali podľa vzoru *stroj*, prechádzajú však postupne ku skloňovaniu podľa vzoru *dub*. Napr. o slovách na *-ál* sa v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 konštatovalo, že sa spravidla skloňujú podľa vzoru *stroj*, prešli však vo väčšine prípadov ku skloňovaniu podľa vzoru *dub*. Dnes pri týchto slovách ešte dôslednejšie preniká skloňovanie podľa vzoru *dub*, čo sa prejavuje v nahrádzaní pádovej prípony *-i* v L. sg. príponou *-e*, napr. *globál — globále*. Príklon ku skloňovaniu podľa vzoru *dub* vo všetkých prípadoch je v súlade s charakterom spoluhlások *r, l* ako tzv. tvrdých, nie mäkkých konsonantov. Takto sa skloňovanie slov na *-r, -l* dostáva do súladu so zakončením TZ (takto zakončené slová sa skloňujú podľa vzoru *dub*).“

S týmto konštatovaním L. Dvonča celkom nesúhlasíme. Vychádzame totiž z faktu, že napr. aj mužské neživotné podstatné mená na *-ár* sa končia na tzv. tvrdú spoluhlásku *r*, no jednako sa pri nich neprejavuje tendencia nahrádzať v L. sg. pádovú príponu *-e*. V MSJ sa pri vzore *stroj* konštatuje, že prevažná väčšina slov zakončených na *-ár* (okrem *nesvár, nešvár, pár, suchopár, svár*) sa skloňuje podľa vzoru *stroj*. Podstatné mená mužského neživotného rodu na *-ár*, hoci sa končia na tzv. tvrdú spoluhlásku *r*, sa skloňujú (okrem spomenutých piatich substantív) pravidelne podľa vzoru *stroj* a neprejavuje sa pri nich tendencia prechodu k vzoru *dub*. To isté možno povedať aj o substantívach zakončených na *-el* (*hotel, v hoteli, tri hotely*). S mienkou L. Dvonča však súhlasíme, ak ide o neživotné podstatné mená zakončené na *-ál*. Tu je naozaj tendencia prechodu k vzoru *dub*. Súvisí to podľa nášho názoru s plurálovou formou nominatívu a akuzatívu substantív na *-ál*, ktorá je v zhode s tvarmi vzoru *dub* (teda tak, ako je plurálová forma neživotných mužských substantív na *-ár* zhodná so skloňovaním podľa vzoru *stroj*):

N. sg.	N. pl.	N. sg.	N. pl.
<i>arzenál</i>	<i>arzenál-y</i>	<i>hektár</i>	<i>hektár-e</i>
<i>kvartál</i>	<i>kvartál-y</i>	<i>chotár</i>	<i>chotár-e</i>
<i>originál</i>	<i>originál-y</i>	<i>kalamár</i>	<i>kalamár-e</i>
<i>signál</i>	<i>signál-y</i>	<i>seminár</i>	<i>seminár-e</i>
<i>vokál</i>	<i>vokál-y</i>	<i>šlabikár</i>	<i>šlabikár-e</i>

V Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ) sa pri niektorých podstatných menách mužského neživotného rodu na *-ál* uvádzajú iba tvary G. sg., pri iných aj tvary L. sg. a N. pl. Tvary G. sg. sa uvádzajú nielen pri tých mužských neživotných substantívach na *-ál*, ktoré podľa MSJ majú v L. sg. príponu *-e* (*bál, škandál, paškál, paušál, šál*), ale aj pri substantívach *diferenciál, normál, žurnál, tribunál, neutrál, duál, ovál, veľkokapitál*. Z toho teda vyplýva, že uvedené substantíva sa pravidelne sklo-

ňujú podľa vzoru *dub*, v sg. majú príponu *-e*. Pri slovách *globál* a *komunál* sa v KSSJ okrem pádovej prípony G. sg. uvádzajú aj prípony L. sg. s dokladmi: *pracovať v komunále, splniť plán v globále*.

Doklady, ktoré sme v ostatnom čase zachytili v prostriedkoch masovej komunikácie, potvrdzujú, že pri neživotných substantívach mužského rodu na *-ál* je výrazná tendencia používať v L. sg. príponu *-e*. Mnoho dokladov na príponu *-e* v L. sg. máme pri skloňovaní miestneho názvu *Bruntál*, ktorý sa v SSJ VI (s. 263) uvádza s lokálovou príponou *-i* (naproti tomu pri zemepisnom názve *Nepál* sa v SSJ VI [s. 268] uvádza lokálová prípona *-e*):

Štafeta v Bruntále. — Na námestí Mieru v *Bruntále*... (Šport, 18, 4. 1985, s. 6) — V *Bruntále* zadržali príslušníci OS ZNB... (Pravda, 10. 6. 1986, s. 2) — ... ktorý na návšteve v *Bruntále* 'odcudzil'... (Smena, 28. 11. 1987, s. 5).

V okrese Liptovský Mikuláš je vrch *Vrchštál*, v miestnom úze má lokálovú príponu *-e*: *na Vrchštále*. Aj v staršom názve *Ompitál* (dnes Doľany) sa často používala lokálová prípona *-e*: *v Ompitále*.

Príponu *-e* v L. sg. sme zaregistrovali v dennej tlači v týchto prípadoch:

Na ochotu si v *Centrále* totiž veľmi nepotrpia. (Práca, 22. 12. 1987, s. 9) — ... ktorí rozhodne prispievajú k ešte príjemnejšiemu pobytu v *Centrále*. (Práca, 28. 11. 1987, s. 10) — Marx v *Kapitále* zdôrazňoval jej význam... (Práca, 6. 9. 1978, s. 4) — V *Internacionále* Slovaft Bratislava bude naďalej trénerom Michal Vičan. (Pravda, 3. 7. 1985, s. 8) — Hranie v kapele *Tradicional* a neskoršie v *Novom Tradicionalé*... (Život, 28. 7. 1983, s. 50) — Basketbalisti na *Memoriále* P. Sodomu o Putovný pohár SNP. — ... v súboji o víťazstvo na *Memoriále* P. Sodomu... (Práca, 24. 9. 1986, s. 8)

Zo všeobecných neživotných substantív mužského rodu na *-ál* s príponou *-e* v L. sg. uvádzame tieto doklady z dennej tlače:

Po konečnom *signále* nikto neskákal od radosti. (Smena, 16. 4. 1985, s. 8) — Krátko po tomto *signále* začne program... (Práca, 27. 6. 1985, s. 8) — Podľa hlásenia vodohospodárov prietok Vltavy zostal na *normále*... (Smena, 4. 2. 1985, s. 5) — A pri každom *regále* stoja predavačky... (Smena, 13. 2. 1988, s. 4) — Seminár o *muzikále*. (Život, 23. 6. 1983, s. 56) — V nitrianskom *komunále* lámu obruč rovnostárstva. — Lebo v nitrianskom *komunále* záujemcov o túto profesiu majú nadostač... (Pravda, 9. 2. 1988, s. 3) — Prvé kroky experimentu v trebišovskom *komunále*. (Pravda, 29. 4. 1988, s. 4) — ... predovšetkým o tvare, veľkosti a použitom *materiále*. (Práca, 18. 1. 1986, s. 9)

KSSJ registruje slovo *reál* s príponami *-i* v L. sg. a *-y* v N. pl. Podľa KSSJ má slovo *reál* ako odborný termín dva významy: 1. pôvodný interiér nestavaný v ateliéri (filmový termín), 2. skutočné prostredie, skutočnosť, dianie v tomto prostredí (televízny termín). Toto slovo má aj vý-

znam „starý španielsky, portugalský a brazílsky peniaz“. V televíznych prenosoch najmä z futbalových zápasov športoví komentátori po opakovanom zábere upozorňujú, že „sme opäť v reále“, teda s príponou *-e* v L. sg. Á. Král v Pravidlách slovenskej výslovnosti (1984) podobne ako SSJ pri výslovnosti slova *real* v L. sg. uvádza príponu *-i*.

Na Pedagogickej fakulte UPJŠ v Prešove sme medzi viacerými študentmi vykonali výskum o používaní formy L. sg. mužských neživotných substantív na *-ál* (najmä tých, o ktorých nemáme doklady z prostriedkov hromadnej komunikácie). Prevažná časť skúmaných študentov má v jazykovom povedomí príponu *-e*. Ide najmä o tieto substantíva:

areál — v areále, arzenál — o arzenále, bengál — v bengále, ementál — v ementále, chorál — o chorále, integrál — v integrále, kanál — pri kanále, kriminál — v kriminále, kryštál — v kryštále, kvartál — v kvartále, minerál — v minerále, originál — v originále, pedál — na pedále, personál — o personále, pokál — na pokále, portál — pri portále, rituál — v rituále, rustikál — o rustikále, univerzál — o univerzále, vokál — vo vokále.

Uvedomujeme si, že jazykové povedomie respondentov mohlo byť pod vplyvom nárečia (miestneho úzu). Jednako však bude treba predpokladať prechod viacerých substantív k vzoru *dub*, teda s lokálovou príponou *-e*.

Tri prevzaté slová na *-ál* (*pedál*, *sandál*, *kanál*) zaraďuje MSJ (s. 100) k vzoru *stroj*, pretože v N. a A. pl. majú príponu *-e*. Pri slove *kanál* sa však konštatuje, že v N. a A. pl. má aj príponu *-y*: *kanály*. V zhode s MSJ sa v N. a A. pl. slova *kanál* uvádzajú dvojtvary, a to na prvom mieste s príponou *-e*, na druhom s príponou *-y* aj v SSJ I (s. 669), v Pravidlách slovenského pravopisu (s. 188), v Príručke slovenského pravopisu pre školy (s. 274), v KSSJ (s. 147). A. Zauner v Praktickej príručke slovenského pravopisu pri slove *kanál* v N. a A. pl. na prvom mieste uvádza príponu *-y*, na druhom mieste príponu *-e*. Doklady z dennej tlače ukazujú, že v súčasnosti je bežnejšia prípona *-y*:

... pripravenosť organizácií, ktoré udržiavajú chodníky a *kanály*. (Východoslovenské noviny, 12. 3. 1988, s. 3) — ... hĺbia odtokové *kanály*. (Nedeľná Pravda, 1. 4. 1988, s. 3) — Rozhodli sa zastaviť nežiadúci únik korún cez *kanály* neproduktívnosti. (Pravda, 1. 4. 1988, s. 5) — *Kanály* — aké sú dnes široké a rovné ... (Pravda, 1. 6. 1988, s. 3) — Pozor — aj na *kanály*. — Ďalšia jednotka preveruje odpadové *kanály* ... (Smena, 14. 9. 1988, s. 8) — Pozornosť sa sústredila na autobusové a železničné nástupištia, *kanály*, odpadové koše ... (Práca, 21. 9. 1988, s. 2)

Uplatnenie prípony *-y* v N. a A. pl. možno očakávať aj pri slovách *pedál* a *sandál*. Okrem týchto troch slov na *-ál*, ktoré podľa MSJ majú v N. a A.

pl. príponu *-e* (patria k vzoru *stroj*), sa s príponou *-e* v N. a A. pl. kodifikujú aj slová *kancionál* (v SSJ I, 1959, s. 669; v KSSJ, 1987, s. 147), *futrál* (v SSJ I, 1959, s. 422; v KSSJ, 1987, s. 106). Slovo *metál* sa v SSJ II (1960, s. 137) uvádza v podobe dvoch homoným v dvoch samostatných heslách: a) *metál*¹ (kovové vyznamenanie, odznak, medaila) — v tomto význame má v N. a A. pl. príponu *-e*: *metále*; b) *metál*² (kov) — v tomto význame má v N. a A. pl. príponu *-y*: *metály*. V Pravidlách slovenského pravopisu (s. 223) a v KSSJ (s. 198) sa uvádza iba slovo *metál* (vyznamenanie, medaila) s príponou *-e* v N. a A. pl.: *metále*. Z uvedených slov treba pri slovách *kancionál* a *futrál*, ktoré sa v bežnej praxi používajú v N. a A. pl. s príponou *-y* (*kancionály*, *futrály*), predpokladať prechod k vzoru *dub*. Slovo *metál* (vyznamenanie, medaila, odznak) sa v bežnej praxi používa v N. a A. pl. s príponou *-e*: *metále*.

Pri mužských neživotných substantívach na *-ál* sa v súčasnej spisovnej slovenčine prejavuje tendencia používať v L. sg. príponu *-e*. Súvisí to azda s plurálovou formou nominatívu týchto substantív s príponou *-y* (podľa vzoru *dub*). Kým v MSJ sa s príponou *-e* v L. sg. uvádzajú iba substantíva *bál*, *paškál*, *paušál*, *škandál*, *šál*, v KSSJ sa prípona *-e* uvádza aj pri substantívach *globál* a *komunál*. Doklady z dennej tlače ukazujú, že táto prípona má tendenciu sa rozširovať aj na tvary L. sg. všeobecných podstatných mien *signál*, *normál*, *regál*, *muzikál*, *materiál*, *reál* atď., ako aj pri názvoch ako *Bruntál*, *Vrchštál*, *Centrál*, *Internacionál*, *Kapitál*, *Memoriál*, *Tradicional*.

Literatúra

DVONČ, L.: Skloňovanie neživotných maskulín na *-l* a otázka mäkkého *l* v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 16, 1950/1951, s. 114—118.

DVONČ, L.: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava, Veda 1984, s. 32.

KRÁL, A.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984, s. 472.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 597 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958—1968. 6 zv.

ZAUNER, A.: Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin, Osveta 1973, s. 111.

Štefan Peciar
15. 10. 1912 – 24. 1. 1989

28. januára 1989 sa v bratislavskom krematóriu konala posledná rozlúčka s popredným slovenským jazykovedcom, bývalým riaditeľom Ústavu slovenského jazyka SAV a hlavným redaktorom Slovenskej reči PhDr. Štefanom Peciarom, CSc. Prinášame smútočný prejav, s ktorým sa so zosnulým rozlúčil riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV člen korešpondent SAV a ČSAV Ján Kačala.

Vážená smútiaca rodina,
vážené smútočné zhromaždenie,

keď navždy odchádza významná vedecká osobnosť, ktorá mala niekoľko desaťročnú dôležitú úlohu v našom odbornom aj širšom kultúrnom živote a svojim dielom presiahla aj hranice našej vlasti, nie je nám ľahko. Dr. Štefan Peciar, CSc., patril medzi takéto osobnosti: zaraďuje sa do prvej generácie profesionálnych jazykovedcov a svojimi vedeckovýskumnými, ako aj vedecko-organizačnými pracovnými výsledkami závažným spôsobom ovplyvňoval dianie v slovenskej i československej jazykovede.

Dr. Š. Peciar sa narodil 15. 10. 1912 v Nedanovciach v okr. Topoľčany. Na gymnáziu v Nitre vplýval na jeho budúcu životnú orientáciu Ján Damborský. Po maturite r. 1932 študoval na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe slovanskú a germánsku filológiu a fonetiku. Tu jeho jazykovedné názory formovali profesori M. Weingart, E. Smetánka v slavistike, J. Janko, O. Fischer v germanistike a J. Chlumský a B. Hála vo fonetike. Okrem toho sa venoval štúdiu lužickosrbského jazyka a literatúry u prof. J. Pátu. Po absolutoriu a získaní doktorátu r. 1938 učil v Prahe na gymnáziu a na obchodnej škole. R. 1941 sa presťahoval s rodinou do Bratislavy, kde dostal miesto vedúceho redakcie v Slovenskej učenej spoločnosti pri vtedajšej Slovenskej univerzite. Po vzniku Slovenskej akadémie vied a umení r. 1943 sa stal jej pracovníkom a jazykovednému akademickému pracovisku zostal od nástupu doň r. 1949 verný po celý život. Medzitým v r. 1947—1948 bol v službách ministerstva školstva lektorom češtiny a slovenčiny na Kráľovskej univerzite v Lunde. Po návrate zo Švédska bol r. 1950 poverený funkciou riaditeľa Jazykovedného ústavu SAVU. Túto funkciu vykonával do konca r. 1965. R. 1964 získal vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied. Po utvorení vedeckých kolégií v SAV sa stal r. 1962 predsedom a od r. 1966 bol členom Vedeckého kolégia jazykovedy SAV, neskôr (od r. 1975) Vedeckého kolégia SAV pre jazykovedu a vedy o literatúre a umení. V tých rokoch bol zároveň aj členom paralelného Vedeckého kolégia jazykovedy ČSAV. Tieto funkcie zastával do svojho odchodu do dôchodku koncom r. 1980. Potom pracoval v Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra SAV ďalších päť rokov ako vedecký pracovník konzultant. Pre prácu Š. Peciara v 70. rokoch sú dôležité ďalšie funkcie, a to funkcia vedúceho oddelenia dejín slovenčiny (od r. 1973 do r. 1980), predsedu Medzinárodnej lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov (1973—1983), predsedu Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV (1976—1980) a hlavného redaktora časopisu *Slovenská reč* (1950—1954, 1971—1982).

Dr. Š. Peciar ako jeden z prvých príslušníkov slovenského národa venoval celý svoj pracovný život vedeckému výskumu slovenského národného jazyka, jeho kultúre a jeho vzťahom k iným, najmä príbuzným jazykom. Jeho dobrá filologická príprava, zaujatosť za vedecký výskum a opis slovenského jazyka, príkladná pracovitosť a húževnatosť, schopnosť detailne analyzovať vybrané jazykové javy, bohaté pracovné výsledky aj neobyčajná pozornosť starostlivcuj, presnej a presvedčivej formulácii predkladaných pracovných výsledkov — tieto činitele sa pričínili o to, že Š. Peciar mnohé desaťročia patril a svojím rozkošaným vedeckým dielom stále patrí medzi popredných slovenských jazykovedcov súčasnosti. Vo svojej jazykovednej práci sa Š. Peciar venoval fonetike a fonológii, lexikológii a lexikografii, morfológii, jazykovej kultúre, štylistike a pravopisnej problematike, a to na slovakistickej aj slavistickej rovine. Jeho vedecké dielo a všestrannú angažovanosť ocenila naša spoločnosť štátnym významenaním Za zásluhy o výstavbu (r. 1972 pri šesťdesiatročnom životnom jubileu) a rezortnou zlatou Čestnou plaketou Ludovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách, najvyšším vyznamenaním SAV v odbore (r. 1977 pri príležitosti šesťdesiatpäťročného životného jubilea).

Najväčšie zásluhy si Š. Peciar získal v slovakistike pri výskume slovenskej pravopisnej sústavy a slovnej zásoby slovenčiny a pri jej lexikografickom spracúvaní. *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1953 a šesťväzbový *Slovník slovenského jazyka*, ktorý vychádzal v r. 1959—1968, sú a budú natrvalo zviazané

s odbornou iniciatívou, vysokým pracovným úsilím a výkonom, vedením kolektívu, koordináciou práce a s vysokým stupňom občianskej zodpovednosti dr. Š. Peciara. Š. Peciara sa výrazne zaslúžil o prípravu a realizáciu reformy slovenskej pravopisnej sústavy a úpravu niektorých javov spisovnej slovenčiny, na základe ktorých boli pripravené Pravidlá slovenského pravopisu r. 1953. Tieto pravidlá platia a budú platiť ako progresívny odborný aj kultúrno-politický akt, ktorý zjednodušil slovenskú pravopisnú sústavu, priblížil ju svojmu východisku, t. j. zvukovej podobe slovenského spisovného jazyka, a tým upevnil spisovnú výslovnosť, ako aj vedomie spoločenskej záväznosti normy spisovnej slovenčiny a umožnil tak v búrlivom spoločenskom i jazykovom vývine udržiavať a ďalej rozvíjať kultúru spisovnej slovenčiny.

Slovník slovenského jazyka je a zostane prvým kompletným lexikografickým opisom slovnej zásoby spisovnej slovenčiny vychádzajúcim z jednotnej teoretickej platformy a urobeným modernými lexikografickými metódami. Ako výsledok neobyčajne usilovnej práce Š. Peciara ako hlavného redaktora slovníka a vedúceho autorského kolektívu, ale aj celého kolektívu autorov je Slovník slovenského jazyka stále jedným z najvýznamnejších prameňov poznatkov o slovnej zásobe spisovnej slovenčiny, o jednotlivých prvkoch lexikálneho systému slovenského jazyka, východiskom všetkých ďalších výskumov slovnej zásoby, ale aj celého systému slovenského jazyka a jeho porovnávaní so systémami iných jazykov najmä pri lexikografickom spracúvaní slovnej zásoby slovenčiny. Autorsky sa Š. Peciara zúčastnil aj na príprave ďalších dôležitých lexikografických diel, a to *Česko-slovenského slovníka* (1979, 1981) a *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* z r. 1987.

Milý Štefan,

keď sa s Tebou lúčim v mene spolupracovníkov z Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV, s ktorými Ťa viazali úzke pracovné, priateľské a súdružské vzťahy, prichodí mi predovšetkým poďakovať sa Ti za Tvoje vedecké dielo venované nášmu národnému jazyku a vysloviť Ti zaň vysoké uznanie. Ďakujem Ti za Tvoju prikladnú obetavosť, pracovitosť a húževnatosť pri plnení vedeckovýskumných cieľov nášho vedného odboru, ako aj pri vedecko-organizačnej činnosti v prospech slovenskej jazykovedy a kultúry.

Skláňame sa pred Tvojím vedeckým dielom, pred životom naplneným prácou v prospech slovenského národa, neúnavnou činnosťou a úsilím o naplnenie osobných predsavzatí a vlastného odborného aj občianskeho presvedčenia.

Češť Tvojej pamiatke!

Súpis prác Štefana Peciara za roky 1982–1989

Táto bibliografia prác Š. Peciara nadväzuje na Súpis prác Štefana Peciara za roky 1972–1981 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v *Slovenskej reči*, 47, 1982, s. 303–308.

Pripájame doteraz vydanú literatúru o Š. Peciari (jubilejné články, heslá v encyklopédiách, súpisy prác, nekrológy).

a) *Doplnky k bibliografii za roky 1972—1981*

1979

Vzťah pojmov norma, kodifikácia, úzus. Teze prednášky v SJS — Bratislava — 13. 11. 1978. — Jazykovedné aktuality, 16, 1979, s. 28—30.

1980

Predslov. — In: Novák, L.: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava, Veda 1980, s. 9—13 (spoluautori J. Horecký, J. Ružička).

b) *Bibliografia za roky 1982—1988*

1982

Súčasná slovenská lexikografia. — In: Studia Academica Slovaca. 11. Red. J. Mistrik. Bratislava, Alfa 1982, s. 415—428.

Sovetskoje jazykoznanije i razvitije čechoslovackoj lingvistiky. — Ruštinár, 17 (30), 1982, č. 6, s. 3—8.

Niektoré aktuálne otázky slovenského pravopisu. — Zápisník slovenského jazykovedca. Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, 1, 1982, č. 4, s. 16—18 (tézy prednášky konanej 2. 11. 1982 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

Soták, M.: Kapitoly zo slovensko-ruských jazykových kontaktov. Bratislava 1982. — In: Ruštinár, 17 (30), 1982, č. 6, s. 35—36 (ref.).

Životné jubileum významného českého jazykovedca. — Slovenská reč, 47, 1982, s. 370—371 (k 70. narodeninám A. Jedličku).

Životné jubileum Vlada Uhlára. — Slovenská reč, 47, 1982, s. 363—365 (k 70. narodeninám).

Životné jubileum Ábela Kráľa. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 29, 1982/1983, s. 22—23 (k 50. narodeninám).

1983

Funkcie a významy slovesnej predpony *pre-/pro-* v slovenčine 15.—18. storočia. — In: Jazykovedné štúdie. 18. Z dejín slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1983, s. 95—114.

Niektoré aktuálne problémy slovenského pravopisu. — Slovenská reč, 48, 1983, s. 222—233.

Strekalova, Z. N.: Morfológija glagoľnogo vida v sovremennom poľskom literaturnom jazyke. Moskva 1979. — In: Slavica Slovaca, 18, 1983, s. 68—70 (rec.).

Veľký slovensko-ruský slovník II. [Dorotjaková, V. — Fířiková, E. — Filkusová, M. — Laciok, M. — Masárová, M. — Petruřová, M. — Šefranková, M. — Španková, A.: Veľký slovensko-ruský slovník. 2. diel. L—O. Bratislava 1982.] — In: Slovenská reč, 48, 1983, s. 369—374 (rec.).

Piate zasadanie Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitete slavistov. — Slavica Slovaca, 18, 1983, s. 85—87 (správa o zasadaní konanom v dňoch 23.—24. 11. 1981 vo Varšave).

Životné jubileum dr. Márie Ivanovej-Šalingovej. — Slovenská reč, 48, 1983, s. 48—49 (k 60. narodeninám).

1984

Spracovanie slov českého pôvodu a českých jazykových prvkov v HSSJ. — In:

Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav
Ludovíta Štúra SAV 1984, s. 367—369.

Uplatňovanie zásady úspornosti v spracovaní Historického slovníka slovenského
jazyka. — In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava,
Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV 1984, s. 380—384.

1985

Vzťah synchronie a diachronie v jazykovede. — In: K princípom marxistickej
jazykovedy. Red. J. Horecký. Bratislava, Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra
SAV 1985, s. 225—228.

Konfrontácia slovenčiny a češtiny. — In: Slovakistické štúdie. Red. J. Mistrík.
Martin, Matica slovenská 1985, s. 298—302. — Predtým publikované pod rov-
nakým názvom: In: Studia Academica Slovaca. 2. Red. J. Mistrík. Bratislava,
Ústav školských informácií 1973, s. 231—243.

Slovenská slovesná predpona *pre-* a české predpony *pře-*, *pro-*. — In: Slavica
Pragensia. 25. (Acta Universitatis Carolinae. Philologica. 4—5. 1982.) Red.
V. Budovičová. Praha, Univerzita Karlova 1985, s. 87—100.

Odraz základného výskumu slovenčiny v časopise Slovenská reč. — Slovenská
reč, 50, 1985, s. 65—74.

Konfrontácia slovenčiny s lužickou srbčinou. — In: Slovakistické štúdie. Red.
J. Mistrík. Martin, Matica slovenská 1985, s. 334—339. — Predtým publikova-
né pod čiastočne odlišným názvom: Konfrontácia lužickej srbčiny a sloven-
činy. — In: Studia Academica Slovaca. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1976,
s. 349—364.

Vývin slovenského pravopisu. — In: Slovakistické štúdie. Red. J. Mistrík. Mar-
tin, Matica slovenská 1985, s. 262—268. — Predtým publikované pod rovna-
kým názvom: In: Studia Academica Slovaca. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa
1977, s. 429—449.

1986

Ešte o používání tvarov *na neho*, *naňho*, *naň*. — Slovenská reč, 51, 1986, s. 295—
297.

1987

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. 1. vyd.
Bratislava, Veda 1987. 592 s. (spoluautori J. Doruľa, J. Kačala, M. Marsinová,
I. Masár, Š. Michalus, M. Pisárčiková, M. Považaj, V. Slivková, E. Smiešková,
E. Tibenská, M. Urbančok).

O slove *glasnosť*. — Ruštinár, 22 (35), 1987, č. 1, s. 22.

1988

Aké sú slovenské ekvivalenty českého slova *přehoz*? — In: Pisárčiková, M. a kol.:
Jazyková poradňa odpovedá. Red. M. Pisárčiková. Bratislava, Slovenské pedago-
gické nakladateľstvo 1988, s. 28. — Tamže: *Marx-leninizmus* či *marxizmus-leniniz-
mus*? (s. 144—145). — *Pride k nám priateľ so ženou* alebo *Pridu k nám priateľ so
ženou*? (s. 154). — *Možno mať obavu nad niekým*? (s. 165). — Je správne vyjadre-
nie *Pred a po jedle*? (s. 172). — *Koho voláme čiernou alebo prašivou ovcou*? (s.
236—237). — *Ako treba posudzovať výrazy nákladniak, nákladiak, nákladák* (s. 245).

Redakčná činnosť

- Jazykovedné štúdie. 17. Z dejín slovenskej lexiky. Bratislava, Veda 1982 (vedecký redaktor).
Jazykovedný časopis, 33, 1982 — 39, 1988 (člen red. rady).
Pyramída, 12, 1982/1983 — 16, 1986/1987 (člen red. rady).
Ruštinár, 17 (30), 1982 — 21 (34), 1986 (člen red. rady).
Slavica Slovaca, 17, 1982 — 24, 1989 (člen red. rady pre jazykovednú časť).
Slovenská reč, 47, 1982, č. 1—3 (člen red. rady, hlavný redaktor), č. 4—6 — 53, 1988 (člen red. rady).
Jazykovedné štúdie. 18. Z dejín slovenského jazyka. Bratislava, Veda 1983 (vedecký redaktor).

Literatúra

- Blanár, V.: Riaditeľ ÚSJ SAV dr. Štefan Peciar päťdesiatročný. — Jazykovedný časopis, 13, 1962, s. 181—183.
Jóna, E.: Riaditeľ dr. Štefan Peciar päťdesiatročný. — Slovenská reč, 27, 1962, s. 300—302.
Dvonč, L.: Súpis prác Štefana Peciara za roky 1939—1961. — Slovenská reč, 27, 1962, s. 302—310.
Horecký, J.: Štefan Peciar šesťdesiatročný. — Jazykovedný časopis, 23, 1972, s. 198—199.
Kočiš, F.: Dr. Štefan Peciar šesťdesiatročný. — Pravda, 17. 10. 1972, s. 3.
ML [Laciok, M.]: Peciar Štefan. — In: Kudělka, M. — Šimeček, Z. s kolektívom: Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972, s. 370—271 (heslo).
Ružička, J.: K šesťdesiatke Štefana Peciara. — Slovenská reč, 37, 1972, s. 313—314.
Blanár, V.: Životné jubileum dr. Štefana Peciara. — In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 7—11 (k 60. narodeninám).
Dvonč, L.: Súpis prác Štefana Peciara za roky 1962—1971. — In: Jazykovedné štúdie. 10. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 12—19.
Kočiš, F.: Štefan Peciar šesťdesiatpäťročný. — Slovenská reč, 42, 1977, s. 313—314.
Kučerová, E.: Životné jubileum významného jazykovedca. — Ruštinár, 12 (25), 1977, č. 9, s. 16—17 (k 65. narodeninám).
Peciar, Štefan. — In: Encyklopédia Slovenska. 4. Red. V. Hajko et al. Bratislava, Veda 1980, s. 297 (heslo).
Peciar, Štefan. — In: Ilustrovaný encyklopedický slovník. 2 (j — pri). Sprac. kolektív autorov pod vedením J. Kožešníka — M. Štěpánka. Praha, Academia 1981, s. 830 (heslo).
Bibliografija čechoslovakoj rusistiki (1971—1980). Red. V. Sato. Praga, Gosudarstvennoje pedagogičeskoje izdatel'stvo 1982 (paralelné čes. znenie), s. 35, 148 (súpis rusistických prác Š. Peciara za roky (1974—1977)).
Dvonč, L.: Súpis prác Štefana Peciara za roky 1972—1981. — Slovenská reč, 47, 1982, s. 302—308.
Horecký, J.: Štefan Peciar sedemdesiatročný. — Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 182—183.
Jóna, E.: Štefan Peciar sedemdesiatročný. — Slovenská reč, 47, 1982, s. 299—300.
Kočiš, F.: Peciar Štefan. — Pyramída, 12, 1982/1983, č. 136, s. 4333—4334 (heslo).
Masár, I.: Jubileum Štefana Peciara. — Kultúra slova, 16, 1982, s. 313—315 (k 70. narodeninám).
Peciar, Š. — In: Co je co? 3) Příručka pro každý den. Sprac. R. Reisenauer — J. Havelka — L. Maršíková — A. Tejnor. 2. vyd. Praha, Pressfoto — vydavatelství ČTK 1984, s. 538 (heslo).
Peciar, Štefan. — In: Pedagogická encyklopédia Slovenska. 2. P — Ž. Red. O. Pavlík et al. Bratislava, Veda 1985, s. 27 (heslo).

- Oravcová, A.: Autorský register časopisu Slovenská reč, 1, 1932/1933 — 50, 1985. Bratislava, Veda 1986, s. 16, 22, 40—43, 57, 96, 106—109, 153—154, 158, 167 (súpis prác Š. Peciara uverejnených v r. 1941—1985 v Slovenskej reči).
- Peciar Štefan. — In: Malá československá encyklopédia. 4. M — Pol. Red. J. Říman et al. Praha, Academia 1986, s. 826 (heslo).
- Majtán, M.: Štefan Peciar sedemdesiatročný. — Slovenská reč, 52, 1987, s. 314.
- Peciar Štefan. — In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925—1975). Martin, Matica slovenská 1987, s. 844—874 (životopis Š. Peciara, súpis prác za roky 1939—1975, literatúra o Š. Peciariovi).
- Peciar Štefan. — In: Malá encyklopédia Slovenska. Zost. J. Vladár et al. Red. V. Hajko et al. Bratislava, Veda 1987, s. 380 (heslo).
- Masár, I.: Za Štefanom Peciárom. (17. 10. 1912 — 24. 1. 1989). — Večerník, 30. 1. 1989, s. 5.
- Bosák, J.: Za Štefanom Peciárom. — Pravda, 2. 2. 1980, s. 5.
- Bosák, J.: Štefan Peciar (15. 10. 1912—24. 1. 1989). — Slavia, 58, 1989, č. 4 (v tlači).
- Bosák, J.: Uzavreté dielo dr. Štefana Peciara. — Jazykovedný časopis, 70, 1989, č. 2 (v tlači).
- Majtán, M.: Za Štefanom Peciárom. — Slavica Slovaca, 24, 1989, č. 3 (v tlači).

Zostavil L. Dvonč

Za Jánom Ferencíkom

19. januára 1989 zomrel v Bratislave významný prekladateľ a teoretik prekladu J. Ferencík, bývalý šéfredaktor a riaditeľ vydavateľstva Tatran a vedúci tajomník Ústredia slovenských prekladateľov pri Slovenskom literárnom fonde. V našom časopise si pripomínáme J. Ferencíka ako osobnosť, ktorá sa svojou prekladateľskou, redaktorskou a editorskou činnosťou, ale aj organizovaním prekladateľského života významne zaslúžila nielen o rusistiku, ale aj o kultivovanie slovenčiny ako cieľového jazyka umeleckého prekladu.

J. Ferencík sa narodil 1. novembra 1923 v Socovciach pri Martine v rodine železničného robotníka. Po absolvovaní gymnázia študoval v rokoch 1942—1947 ruštinu a slovenčinu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Po skončení štúdia sa stal asistentom na katedre ruského jazyka na tejto fakulte. V rokoch 1950—1953 pracoval ako redaktor vo vydavateľstve Pravda, v rokoch 1953—1971 pôsobil ako šéfredaktor a neskôr ako riaditeľ vydavateľstva Tatran. Práve pod vedením J. Ferencíka sa Tatran stal popredným vydavateľstvom s jasne vyhraným edičným programom, ale najmä vydavateľstvom, ktorého publikácie splňajú vysoké nároky na jazykovú kultúru. Po kratšom pôsobení vo funkcii riaditeľa knižného veľkoobchodu pracoval J. Ferencík v posledných rokoch ako vedúci tajomník Ústredia slovenských prekladateľov pri Slovenskom literárnom fonde.

Celé bohaté prekladateľské dielo J. Ferencíka svedčí o majstrovskom ovládaní ruštiny, ako aj rodnej reči. Ferencíkovy preklady vrcholných diel ruskej klasickej literatúry 19. stor., ale aj preklady veľkých postáv sovietskej prózy do slovenčiny sa stali v našej kultúre pojmom: pojmom z hľadiska adekvátnosti prekladu a svojím krásnym jazykom, ktorý sa pre mnohých ďalších prekladateľov stal vzorom. J. Ferencík stál pri kolíske slovenskej prekladateľskej školy, ktorá sa aj z jeho iniciatívy programovo hlásila ku kultivovanej, precíznej

normovanej slovenčine. Vysoká kultúra rodnej reči bola jej erbovým znakom, neodmysliteľnou súčasťou úsilia o novú umeleckú kvalitu prekladu.

Nielen vlastnou prekladovou tvorbou, ale aj teoretickými úvahami o preklade (súhrnne vyšli pod názvom *Kontexty prekladu*, 1982) a dlhoročnou editor-skou činnosťou vo vydavateľstve Tatran J. Ferencík významne prispel k poznávaniu, ustaľovaniu a zachovávaniu normy v spisovnej slovenčine. Svojich spolupracovníkov, ale aj každého v okruhu svojej pôsobnosti viedol k úcte k rodnej reči, k úsiliu o optimálne využívanie jazykových prostriedkov pri pôvodnej aj prekladateľskej práci. Preto je celkom zákonité, že príslušníci slovenskej prekladateľskej školy sa dostali medzi tzv. „dobrých autorov“, ich preklady sa excerpovali a texty z nich slúžili na exemplifikáciu napr. v Slovníku slovenského jazyka.

Významným vkladom do praxe aj teórie jazykovej kultúry je aj Ferencikova práca spätá s organizovaním prekladateľského života od založenia Kruhu prekladateľov pri Zväze slovenských spisovateľov v roku 1949, neskôr v Ústredí slovenských prekladateľov pri Slovenskom literárnom fonde. Ako jazykovedci si vážime všetky podujatia výchovného a vzdelávacieho charakteru, ktoré pod vedením J. Ferencíka táto inštitúcia robila a v ktorých sa pokračuje aj v súčasnosti. Na podujatiach ústredia sa značná pozornosť venuje aj otázkam jazyka, terminológie, lingvistickým problémom prekladu.

Ako osobnosť s hlbokým filologickým vzdelaním bol J. Ferencík užitočným spolupracovníkom slovenských rusistov pri ich lexikografickej práci. Bol jedným z redaktorov Veľkého rusko-slovenského slovníka, ktorý vychádzal v rokoch 1960—1970. V polovici 80. rokov bol členom právopisnej komisie Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV a osobitnú pozornosť v nej venoval otázkam transkripcie z ruštiny. O bytostnom záujme J. Ferencíka o slovenčinu svedčí aj to, že neraz bol účastníkom diskusií a sporov o jazykové otázky, najmä keď išlo o hodnotenie vývinových tendencií nášho národného jazyka. Ak spolu s inými predstaviteľmi slovenskej prekladateľskej školy začiatkom päťdesiatych rokov prispel k odsúdeniu nefunkčného využívania dialektizmov ako „afektovania irečiteľnosťou“, v spore, ktorý prebiehal v našej kultúrnej publicistike v polovici šesťdesiatych rokov, sa hlas J. Ferencíka ozýval skôr na obranu nárečovej bázy spisovného jazyka, podnecoval úctu k tradičným hodnotám jazyka.

Slovenská lingvistická verejnosť sa s úctou skláňa pred mnohoročným dielom J. Ferencíka. Ostáva po ňom medzera, ktorú nebude možné ľahko nahradit.

K. Buzássyová

Jubilujúci Ján Bosák

28. júla 1989 sa dožíva päťdesiatich rokov ďalší výrazný predstaviteľ súčasnej strednej generácie slovenských jazykovedcov, samostatný pracovník Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV PhDr. Ján B o s á k, CSc. Narodil sa v Lišove (okr. Zvolen), v najjužnejšej časti Hontu. Po maturite na Jedenásťročnej strednej škole v Šahách študoval v r. 1958—1963 na Filozofickej fakulte UK v Bratislave slovenský a ruský jazyk. Po skončení základnej vojenskej služby nastúpil r. 1964 do vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAV. Tomuto ústavu ostal verný až

doteraz. Absolvoval v ňom študijný pobyt, internú aspirantúru a r. 1974 obhájil kandidátsku prácu na tému *Zásady analýzy substantívnych, adjektívnych a verbálnych morfém v súčasnej spisovnej slovenčine* a dosiahol hodnosť kandidáta filologických vied. R. 1980 získal titul PhDr.

Bádateľský záujem J. Bosáka sa od začiatku sústreďoval na oblasť súčasného spisovného jazyka; v priebehu ďalších rokov svoj výskumný záber ešte rozšíril na štúdium teoreticko-metodologických otázok marxistickej jazykovedy či metodologických problémov opisu slovanských jazykov. V súčasnom období sústavne skúma dynamické javy v súčasnej slovenčine a sústreďuje sa najmä na sociolingvistické analýzy komunikačnej situácie na Slovensku.

Prvý údaj v osobnej bibliografii J. Bosáka je z r. 1965. V Jazykovednom časopise publikoval štúdiu *Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and Numerical Expression of Some Phonemic Relations*, v ktorej zúročil výsledky skúmania frekvencie foném v neobornom texte. Štúdia materiálovo vychádza z diplomovej práce vedenej prof. E. Paulinym. J. Bosák v nej po prvýkrát v slovenskej jazykovede na analýzu skúmaných údajov využil dostupnú techniku. Veľa tvorivého úsilia venoval skúmaniu vzťahu obsahu a formy morfém ako najmenších významových jednotiek, problematike ich segmentácie. Výsledky týchto bádání predstavil v ďalších štúdiách: *Východiská segmentácie slovných tvarov* (1977), *Morfémy a submorfy* (1977), *Teoretické a metodologické princípy segmentácie slov* (1978), *Z analýzy sufixálnych morfém* (1979), *Analýza nemotivovaných segmentov pri adjektívach* (1980). Knižná práca J. Bosáka s názvom *Východiská morfémovej analýzy (Morfematika, slovotvorba)* vyšla ako dvojtítul v edícii Jazykovedné štúdie (19. zväzok, 1985) (autorkou druhej časti monografie je jubilatova častá a blízka spolupracovníčka K. Buzássyová).

Niektoré kategórie marxistickej dialektiky aplikovateľné pri rozpracúvaní metodologických základov teoretickej morfológie a jazykovedy vôbec rozpracoval J. Bosák v štúdiách *Engels a jazykoveda* (1974), *Nová etapa v rozvoji marxistickej jazykovedy* (1975), *Z novších diskusií o štrukturalizme a jeho koreňoch* (1977), *Kategórie marxistickej dialektiky a jazykoveda* (1978), *Vymedzenie tzv. interfíxov z hľadiska kategórie forma — obsah* (1985) a i. Slavistický konfrontačný rozmer majú jeho (zväčša v spoluautorstve koncipované) rozhladové metodologické príspevky, hodnotiace prínosy konkrétnych opisov rozličných rovín slovanských jazykov (*Nové podnety zo sovietskej derivatológie*, 1975; *Metodologické aspekty novej gramatiky ruštiny*, 1981; *Nové prístupy v opise slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*, 1988).

V osemdesiatych rokoch sa jubilatova pozornosť sústreďuje na mimoriadne aktuálnu problematiku dynamických pohybov v súčasnej slovenčine, na štúdium zložitej a mnohotvárnej jazykovej situácie danej vzťahom medzi účastníkmi a zložkami komunikačných aktov. Všetky výskumy, výklady a interpretácie J. Bosáka v tejto oblasti charakterizuje úsilie posudzovať situáciu komplexne, rešpektovať špecifiká komunikačných sfér, schopnosť uplatňovať pri hodnotení funkcií jednotlivých existenčných foriem národného jazyka sociolingvisticky orientované kritériá a prístupy. V týchto intenciách vyznievajú i jeho vystúpenia na domácich i zahraničných jazykovedných fórach. Je spoluautorom koncepcie a spoluredaktorom súbornej práce *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (v tlači). V súvislosti s týmto kolektívnym dielom treba spomenúť značný ohlas i publicitu jeho štúdií *Odraz dynamiky jazykového vývinu na prehodnocovaní knižného štýlu* (1981), *Hovorovosť ako dynamický faktor* (1984

— štúdiá prevzatá aj do výberu Novoje v zarubežnej lingvistike. 20. Moskva 1988), *Slang v súčasnej jazykovej situácii* (1985), *O vymedzení univerbizácie* (1987). V nich neraz zdôrazňoval potrebu zachytiť a opísať mnohé dialekticky protirečivé tendencie v jazyku, poznať jazykový systém prostredníctvom jeho realizácie v reči. Na tému *Problémy komunikácie v súčasnej slovenčine* pripravuje v súčasnosti doktorskú dizertáciu.

Neodmysliteľnou súčasťou vedeckej produkcie J. Bosáka sú aj jeho početné recenzie domácich i zahraničných publikácií (monografií a zborníkov), korešpondujúce s jeho vlastným bádateľským záujmom. Kriticky posudzuje a komentuje aj významné publikácie z iných jazykovedných oblastí. Značné penzum práce vykonal pri popularizovaní poznatkov jazykovedy v drobných príspevkoch v dennej tlači, rozhlase a pod. V r. 1967—1971 publikoval v denniku *Lud* (v rubrike *Zrnko slovenčiny*) vyše 500 vtipne koncipovaných aktuálnych odporúčaní z jazykovej výchovy, v rokoch 1967—1974 pripravil pre školské vysielanie Čs. rozhlasu vyše 200 päťminútových relácií. Dlhé roky bol jazykovým lektorom v časopise *Pyramída* (zapretoval okolo 40 000 strán vedecko-popularizačných textov), spolupracoval pri jazykovej úprave prvých desiatich zväzkov zobraňovaných spisov V. I. Lenina.

Výraznú stopu v slovenskej jazykovede zanechal jubilant aj svojou doterajšou vedecko-organizačnou činnosťou. Od r. 1971 je výkonným redaktorom Jazykovedného časopisu. Spolu s hlavným redaktorom — prof. J. Horeckým — dali časopisu novú, teoreticko-metodologickú orientáciu. Vo všetkých funkciách osvedčil svoj vyvinutý zmysel pre koncepčnú kolektívnu prácu, analytické myslenie i schopnosť syntetizovať. Ako dlhoročný člen ústavnej rady JÚĽŠ SAV (od r. 1973) má na starosti najmä kultúrno-politickú a edičnú činnosť. V posledných desiatich rokoch bol zodpovedným riešiteľom metodologických úloh zaradených do ŠPZV. Svoju organizačno-vedeckú a riešiteľskú činnosť vždy spájal s vlastným výskumom v príslušnej oblasti, o tom svedčí i jeho bibliografia (uverejnená v *Jazykovednom časopise*, 40, 1989, č. 2). Od r. 1983 je členom pracovnej komisie, od r. 1985 členom komisie pre obhajoby kandidátskych prác v odbore slovenský jazyk.

Úspešne pôsobil aj v riadiacich orgánoch Predsedníctva SAV. V r. 1983—1987 bol vedeckým sekretárom oddelenia spoločenských vied SAV. Výrazne sa prejavuje aj v medzinárodných organizáciách. Od r. 1978 bol expertom, od r. 1983 je členom Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Od r. 1988 (od zjazdu v Sofii) je sekretárom tohto komitátu. Množstvo práce ho čaká vo funkcii tajomníka komisie podpredsedu SAV pre slavistiku, koordinujúcej slavistický výskum v SSR.

Prvé významné životné jubileum J. Bosáka je dobrou vedeckou i spoločenskou príležitosťou na celkové zhodnotenie jeho doterajšej vedeckej práce a politickej angažovanosti, jeho organizačných schopností i ľudského profilu. Predsedníctvo SAV jeho celkovú prácu ocenilo udelením striebornej Čestnej plakety Ludovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách. Pri tomto medzníku života a práce mu úprimne želáme pevné zdravie a pracovnú výdrž, aby mohol naplniť všetky svoje predsavzatia a ešte veľa urobiť pre slovenskú jazykovedu i pre svoj osobnostný rast. Nech mu nikdy nechýba mladistvý elán a optimizmus, tvorivá akribia i dostatok času a priestoru na realizáciu všetkých osobných i pracovných plánov.

I. Ripka

Samo Mazúr osemdesiatročný

Nenápadne, v príjemnom rodinnom ovzduší, pri opätovných bádateľských návratoch k reči aj histórii svojho rodného Pukanca (okr. Levice), v minulosti jedného zo siedmich slobodných kráľovských banských miest stredného Slovenska, si jazykovedec a kultúrny pracovník Samo M a z ú r 6. mája 1989 pripomenul vzácné životné jubileum — osemdesiat rokov.

Načrtnime si jeho ďalšie základné životné medzníky: Po ukončení učiteľského ústavu v Banskej Štiavnici bol riaditeľom ľudovej školy v Železníku, okr. Bardejov (1930—1933), neskôr pôsobil ako učiteľ a riaditeľ na viacerých školách v Prešove (1933—1949). V ďalších rokoch striedavo pracoval ako korektor v tlačiarňi, metodik v Krajskej ľudovej knižnici a v Štátnej vedeckej knižnici v Prešove a učiteľ na základných školách (Prešov, Kápušany). Od r. 1971 žije na dôchodku v Prešove.

Je málo slovenských jazykovedcov, ktorí sú výskumom tak bytostne spätí so svojím rodiskom, ako náš jubilant. Od r. 1974 (jeho vedecké dielo za obdobie 1941—1973 sme zhodnotili v Slovenskej reči, 39, 1974, s. 171—172) si priestor svojho detstva pripomína vo viacerých lingvistických a jazykovedno-historických príspevkoch s onomastickou náplňou. Pozoruje v nich — na základe podrobného archívneho a terénneho výskumu — úradné formy pukanských osobných mien podľa súpisu daňovníkov z r. 1725 (konštatujúc, že aj v Pukanci sa domáci národný jazyk slovenskej meštianskej vrstvy dostal do mestskej administratívy), pukanské priezviská toponymického pôvodu, zamýšľa sa nad pôvodom a významom názvu svojho rodiska, ale predovšetkým nad jeho chotárnymi názvami, pričom ho zaujíma ich vznik a história, ich formálna jazyková štruktúra i sémantická stránka. Osobitne sa pritom zameriava na vzťah významu chotárneho názvu a jeho apelatívneho pendantu, na analýzu pukanských chotárnych názvov nemeckého pôvodu, na faktory podmieňujúce vznik chotárneho názvu, na typy pukanských toponymických pomenovaní. Do „krajiny detstva“ sa jubilant takto vracia vo všetkých svojich úvahách za hodnotené obdobie.

Jubilujúcemu Samovi Mazúrovi do ďalších rokov úprimne višujeme dobré zdravie, aby v kruhu svojich najbližších a priateľov mohol ešte dlho prežívať tichú, vnútornú radosť pri vnímaní a pozorovaní múdrosti a krásy našej materskej reči.

J. Sabol

Súpis prác Sama Mazúra za roky 1975—1983

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác Sama Mazúra za roky 1941—1973 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Slovenskej reči, 39, 1974, s. 172—175.

1975

K úradným formám osobných mien v Pukanci v prvej štvrtine 18. storočia. — Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 16, 1975, s. 158—168.

K pôvodu a významu názvu obce. — In: Pukanec. Pamätnica k 30. výročiu oslobodenia. Red. J. Zamboj. Martin, Osveta 1975, s. 81—84 (o názve *Pukanec*).

Miestne názvy. — In: Pukanec. Pamätnica k 30. výročiu oslobodenia. Red. J. Zamboj. Martin, Osveta 1975, s. 306—312 (názvy ulíc Pukanca a názvy osád Uhliska a Majere, častí pukanského chotára).

Chotárne názvy. — In: Pukanec. Pamätnica k 30. výročiu oslobodenia. Red. J. Zamboj. Martin, Osveta 1975, s. 312—323 (chotárne názvy v okolí Pukanca).

1976

Ludová etymológia a sémantická stránka niektorých pukanských chotárnych názvov. — In: VI. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1976, s. 219—220.

Vplyv symbiózy slovenského a nemeckého obyvateľstva bývalého slobodného kráľovského banského mesta Pukanca na vznik a vývin niektorých jeho chotárnych názvov. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 12. 1973. Zv. 3. Slavistika. V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovenskú onomastiku a V. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Blichá — M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 219—224.

1980

Vznik pukanských chotárnych názvov a ich navrstvenie od najstarších čias až po dnešok. — Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 21, 1989, s. 463—479.

Vývin pukanských chotárnych názvov posesívneho typu. — In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 115—118.

1983

Pukanské priezviská toponymického pôvodu v 17. a 18. storočí. — In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava — Banská Bystrica — Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave — Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici — Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove 1983, s. 258—262.

Zostavil L. Dvonč

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 1988

Činnosť JÚĽS SAV v roku 1988 prebiehala podľa plánu výskumných úloh vypracovaného a schváleného na celú 8. päťročnicu. Pre orientáciu výskumnej a vedecko-organizačnej činnosti ústavu majú osobitný význam dokumenty Hlavné úlohy SAV po XVII. zjazde KSC a zjazde KSS, Program rozvoja Slovenskej akadémie vied v rokoch 1986—1990 s výhľadom do roku 2000 a rozpracovanie záverov, ktoré prijal XVII. zjazd KSC a zjazd KSS pre celú našu spoločnosť, ale najmä pre vedeckovýskumnú činnosť, na podmienky pracoviska.

Jazykovedný ústav bol koordinačným a hlavným riešiteľským pracoviskom hlavnej úlohy štátneho plánu základného výskumu (ŠPZV) *Jazyk ako historicko-spoločenský jav, ako prostriedok komunikácie a jeho úloha pri formovaní spoločenského vedomia v socialistickej spoločnosti*. Výskum sa realizoval v rámci určených šiestich čiastkových úloh ŠPZV a dvoch ústavných úloh.

V rámci čiastkovej úlohy *Teoretické a metodologické základy jazykovedy a lingvistickej semiotiky* (zodp. riešiteľ J. B o s á k) sa riešili teoretické a metodologické otázky z okruhu všeobecnej jazykovedy, syntaxe a sociolingvistiky. Vznikol súbor štúdií (J. B o s á k, *Diglosia ako metóda rečových aktov*; K. B u z á s s y o v á, *Súvzťažnosť transpozície, nominalizácie a iných styčných pojmov*; J. H o r e c k ý, *Obsah a forma výpovedných aktov*; S. O n d r e j o v i č, *Slo-*

vesné jednočlenné vety v slovenčine; J. Šikra, *Trendy v sociolingvistickom a komunikačnom výskume v zahraničí*). Súčasťou riešenia tejto úlohy boli aj príspevky pracovníkov ústavu na celoštátnej konferencii o marxistickej jazykovede Funkčná lingvistika a dialektika, ktorú zorganizoval Ústav pro jazyk český CSAV v Libliciaciach 23.—25. 3. 1988 (J. Horecký, *Obsah, forma a funkcia jazykových jednotiek*; A. Jarošová, *Niektoré aspekty polysémie slovesnej lexémy*; J. Kačala, *Protiklad stálosti a premenlivosti a jeho prejav v jazykovom systéme*; S. Ondrejovič, *Lingvistika ako smerovacia veda*; E. Sekaninová, *Metodologické postupy pri konfrontačnom stvárnení lexikálno-sémantických javov*; E. Tibenská, *Dialektický protiklad aktivity a neaktivity pri syntaktickom stvárňovaní objektívnej reality*).

V rámci čiastkovej úlohy SPZV *Súčasná spisovná slovenčina, jej fungovanie v socialistickej spoločnosti a jazyková kultúra* (zodp. riešiteľka K. Buzássyová) sa pracovalo na viacerých témach. V téme *Slovenčina v súčasnej komunikácii* bol v rámci prípravy koncepcie sociolingvistického výskumu vypracovaný pokusný dotazník na zisťovanie komunikačnej kompetencie hovoriacich. Vyplnenie dotazníka sa realizovalo pomocou spoluriešiteľov tejto témy z filozofických a pedagogických fakúlt. Ako súčasť prípravy koncepcie projektu sa vypracoval súbor štúdií, z ktorých prvé tri tvorili aj základné referáty na konferencii o dynamických tendenciách v jazykovej komunikácii (J. Bosák, *Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému*; K. Buzássyová, *Opis dynamiky slovnej zásoby a jeho podnety pre výskum jazykovej komunikácie*; J. Horecký, *Rečové akty ako zložka jazykovej kompetencie*; E. Nemcová, *Mimojazykové faktory ovplyvňujúce jazykovú komunikáciu študujúcej mládeže*; S. Mislovičová, *Postoje používateľov jazyka na základe listovej jazykovej poradne*; S. Ondrejovič, *Postoje používateľov jazyka v oblasti dramatických umení*; A. Oravcová, *Sporné otázky jazykovej normy (v rozhlasovej jazykovej poradni)*; I. Ripka, *Sociologické aspekty terénnych výskumov*).

V téme *Syntax slovenského jazyka* členovia kolektívu vypracovali prvé verzie piatich kapitol (J. Horecký, *Výpovedné akty*; J. Kačala, *Sémantika slovesa a intencia slovesného deja*; S. Ondrejovič, *Jednočlenné slovesné vety*; J. Šikra, *Príslovkové určenie v slovenčine*; E. Tibenská, *Subjekt a jeho agensové špecifikácie*).

V téme *Pravidlá slovenského pravopisu* L. Dvonč vypracoval, resp. po pripomienkach členov pravopisnej komisie upravil kapitoly o veľkých písmenách, o interpunkcii, o písaní *ď, ť, ň, ľ* a o spojovníku. Pripravil aj slovníkovú časť Pravidiel.

V téme *Synonymický slovník slovenčiny* sa skoncipovalo 2 600 hesiel, zredigovalo sa 1 000 hesiel. V oblasti výskumu slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny pracovníci ústavu vypracovali viaceré štúdie (K. Hegerová, *Štruktúra termínov v textilníctve*; F. Kočiš, *Členenie slovnej zásoby a kritériá jej členenia v lexicológii a štylistike*; I. Masár, *Vlastnosti termínu*; E. Pícha, *O sémantickej motivovanosti úpravníckej terminológie*; M. Pisárčiková, *Synonymia sloves so všeobecným významom*; M. Považaj, *Predpoklady a faktory efektívnosti práce v oblasti jazykovej kultúry*; E. Tibenská, *Séma mimovoľnosti pri slovesách označujúcich psychické deje a stavy*). Do pripravovanej terminologickej príručky vypracoval I. Masár päť kapitol (94 strán textu).

V čiastkovej úlohe *Nespisovné útvary slovenčiny a iných jazykov* (zodp. rie-

šiteľ I. Ripka) sa pracovalo predovšetkým na *Slovníku slovenských nárečí* (definitívna úprava 1. zväzku, skoncipovanie 3 450 významových jednotiek 2. zväzku, redakcia 1 330 hesiel). Uskutočnila sa oponentúra 1. zväzku Slovníka slovenských nárečí pred ústavnou radou. Pracovníci dialektologického oddelenia vypracovali súbor štúdií, ktoré odznali aj ako príspevky na III. slovenskej dialektologickej konferencii (Zemplínska šírava 4.—7. 10. 1988): D. Bačíková, *Slovensko-moravské jazykové interferencie*; F. Buffa, *Východoslovenské svojskosti a ich inojazyčné paralely*; A. Ferenčíková, *Niektoré syntaktické svojskosti slovenských nárečí z aspektu slovensko-inojazyčných kontaktov*; A. Habovštiak, *Slovná zásoba goralských nárečí na hornej Orave*; Š. Lipták, *Úžské nárečia z aspektu medzijazykových kontaktov*; J. Nižnanský, *Východoslovenská a celouzemná vinohradnícka terminológia v nárečiach*; I. Ripka, *Úloha slovenských nárečí v súčasnej jazykovej situácii*.

Vo výskume realizovanom v rámci mnohostrannej spolupráce socialistických štátov na medzinárodných atlasových projektoch pracovali traja pracovníci ústavu. A. Habovštiak sa zúčastnil na dvoch pracovných zasadnutiach medzinárodnej komisie *Slovanského jazykového atlasu* pri MKS, kde sa redigoval 2. lexikálny zväzok a 3. fonetický zväzok. Významným výsledkom spolupráce na tejto téme bolo v r. 1988 vydanie dvoch zväzkov *Slovanského jazykového atlasu*. V rámci cieľového projektu *Celokarpatský dialektologický atlas* sa I. Ripka zúčastnil na zasadnutí v Skopje, kde sa redigoval 3. a 4. zväzok atlasu. V r. 1988 vyšiel (s vročením 1987) 2. zväzok *Celokarpatského dialektologického atlasu*.

V čiastkovej úlohe *ŠPZV Dejiny slovenčiny a onomastika* (zodp. riešiteľ M. Majtán) sa pracovalo predovšetkým na *Historickom slovníku slovenského jazyka*. Dokončil sa rukopis 2. zväzku, zrecenzoval sa a posúdil sa na internej oponentúre pred ústavnou radou (13. 12. 1988). Skoncipovalo sa a v internej redakcii sa zredigovalo 5 200 lexikálnych jednotiek 3. zväzku tohto slovníka. Pracovníci oddelenia dejín slovenčiny vypracovali súbor štúdií z historickej lexicológie (V. Blanár, *Vývin čiastkových lexikálno-sémantických systémov prosiť a modliť*; I. Kotulič, *Slovenské etnikum a jeho jazyk v XIV.—XVI. storočí*; E. Krasnovská, *Názvy koženej obuvi v staršej slovenčine*; R. Kuchar, *Čiastkový lexikálno-sémantický systém žaloba — žalovať v staršej slovenčine*; T. Laličková, *Terminológia v staršej slovenčine*; M. Majtán, *Neužité neologizmy a okazionálne slová v staršej slovenčine*; M. Majtánová, *Cudzie prvky v historickom vývine botanického názvoslovía*; D. Ondrejko-vičová, *Slovo práca z historického hľadiska*; B. Ricziová, *Problematika slovotvorných synonym z vývinového hľadiska*; J. Skladaná, *Fakultatívne členy vo frazémach z diachrónneho hľadiska*).

V čiastkovej úlohe *Komunikácia človek — stroj a informatika* (zodp. riešiteľ J. Horecký) J. Horecký a E. Nemcová pripravili rozšírenú verziu projektu automatizovaného fondu slovnej zásoby. E. Nemcová pripravila 1 000 hesiel do diferencného slovensko-českého slovníka pre morfológickú analýzu (v rámci spolupráce so skupinou algebraickej lingvistiky z Matematicko-fyzikálnej fakulty UK v Prahe).

V čiastkovej úlohe *Konfrontačný výskum slovenčiny s inými jazykmi*, najmä s ruštinou (zodp. riešiteľka A. Jarošová) sa vykonali záverčné práce na 4. zväzku *Veľkého slovensko-ruského slovníka*, ktorý sa po internej oponentúre pred ústavnou radou odovzdal do vydavateľstva Veda. Okrem toho sa pracovalo na 5.

zväzku tohto slovníka — skoncipovalo sa 2 800 hesiel, zredigovalo sa 3 289 hesiel. V rámci témy *Lexikologický výskum rusko-slovenský* sa vypracovalo päť štúdií (J. Benkovičová, *Metódy konfrontačného opisu lexikálneho výskumu*; F. Buffa, *O slovensko-poľskej medzijazykovej homonymii*; P. Ďurčo, *Frazeologické paronymá v rusko-slovenskom porovnávacom aspekte*; A. Jarošová, *Čiastkové systémy slovnej zásoby z konfrontačného aspektu*; E. Sekaninová, *Sémantická analýza ruských a slovenských slovies označujúcich začiatok deja*).

V novozaloženej skupine slavistického výskumu J. Doruľa ako zodpovedný riešiteľ témy *Výskum slovenčiny zo slavistického a jazykovoporovnávacieho hľadiska* vypracoval program slavistického jazykovedného výskumu na Slovensku. Verejná oponentúra tohto programu sa za širokej účasti vysokoškolských pracovníkov jazykovedcov a pracovníkov z iných odborov akademických ústavov SAV konala 14. 10. 1988. J. Doruľa vypracoval aj štúdiu *Slovenské slovo priš a „maďarizmy“ v slovenčine*.

Značná výskumná činnosť, a to aj navyše plánovaných úloh sa vykonala v súvislosti s aktívnou účasťou pracovníkov ústavu na domácich a medzinárodných konferenciách a kongresoch. Na konferencii o dynamických tendenciách v jazykovej komunikácii 23.—25. 5. 1988 vystúpili s referátmi J. Bosák, K. Buzássyová, J. Horecký, s diskusnými príspevkami F. Kočiš, M. Nábělková, I. Ripka, J. Šikra. Na konferencii o funkčnej lingvistike a dialektike predniesli referáty, resp. diskusné príspevky J. Horecký, A. Jarošová, J. Kačala, S. Ondrejovič, E. Sekaninová, E. Tibeniská. Na III. slovenskej dialektologickej konferencii sa aktívne zúčastnilo 7 pracovníkov ústavu (D. Bačíková, F. Buffa, A. Ferenčíková, A. Habovštiak, Š. Lipták, J. Nižnanský, I. Ripka). Na vedeckej konferencii o literatúre a štátnosti, ktorú k 70. výročiu Čs. republiky usporiadal Literárnovedný ústav (Smolenice 26.—28. 9. 1988), vystúpili s príspevkami traja pracovníci ústavu (K. Buzássyová, J. Horecký, I. Masár). Na 5. medzinárodnej konferencii MAPRJAL v Nitre (24.—25. 5. 1988) prednášali J. Benkovičová a P. Ďurčo, na IV. celoštátnej konferencii o slangu a argote v Plzni mal referát J. Bosák, na III. celoštátnom seminári Onomastika a škola (Ústí nad Labem 21.—22. 6. 1988) sa zúčastnili traja pracovníci ústavu (L. Dvonč, M. Majtán, E. Pícha). Na seminári o umelej inteligencii zorganizovanom Ústavom filozofie a sociológie SAV (Smolenice október 1988) sa zúčastnili traja pracovníci ústavu (J. Horecký, S. Ondrejovič, M. Simková).

Z medzinárodných podujatí konaných v zahraničí bola dôležitá predovšetkým aktívna účasť siedmich pracovníkov ústavu na 10. slavistickom zjazde v Sofii. V. Blanár, J. Bosák, K. Buzássyová, A. Habovštiak, J. Kačala, M. Majtán, E. Sekaninová predniesli referáty a zúčastnili sa aj na vedeckých diskusiách. V rámci kongresu sa konali aj zasadnutia jednotlivých komisií pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Zúčastnili sa ich pracovníci ústavu, ktorí sú členmi komisií. P. Ďurčo sa prednesením referátu o výskumných výsledkoch dvojazyčnej lexikografie a účasťou v diskusiách zúčastnil na III. medzinárodnom kongrese Európskej lexikografickej asociácie (EURALEX) v Budapešti. M. Majtán sa v Lipsku zúčastnil na pracovnom zasadnutí autorskej skupiny Slovanského onomastického atlasu, ktorá pripravuje dielo *Štruktúrne typy slovanskej ojkonymie*.

Na pozvanie Čínskeho národného komitétu pre štandardizáciu a unifikáciu terminológie v prírodných vedách a technológiách J. Horecký predniesol v CLR prednášky o teórii termínu a terminológie, o skúsenostiach pri uštaľovaní slovenskej odbornej terminológie a o všeobecných jazykových otázkach.

Na súťaži mladých pracovníkov základného výskumu sa zúčastnili T. Grigorjanová, E. Pícha, M. Smatana, D. Šimková a M. Šimková.

Veľký spoločenský dosah a priamu zacielenosť na prax mala popularizačná, poradenská, expertízna a recenzentská práca vykonávaná v rámci ústavnej úlohy Ú-1 *Jazyková kultúra v praxi* (zodp. riešiteľ F. Kočíš) najmä pracovníkmi oddelenia jazykovej kultúry, ale aj inými pracovníkmi ústavu. Pokračovalo sa v popularizačnej práci formou článkov a kratších príspevkov v časopisoch *Kultúra slova* a *Slovenská reč*, ako aj príspevkov v jazykových rubrikách v *Nedeľnej Pravde*, v *Práci*, vo *Večerníku*, v časopisoch *Televízia* a *Vesmír* a v jazykovej poradni Čs. rozhlasu v Bratislave. Do týchto rubrik prispeli pracovníci ústavu dovedna 204 príspevkami. Ústav spolupracoval s výrobnými alebo výrobnovo-výskumnými podnikmi a inštitúciami pri tvorbe a koordinácii technických a názvoslovných noriem (CSN, noriem RVHP, odborových a podnikových noriem). V roku 1988 sa posúdilo okolo 5 000 strán textu uvedených noriem pre vyše 100 podnikov v ČSSR. Jazykovedný ústav spolupracoval na tvorbe textov zákonodarného charakteru (návrhy zákonov, vyhlášok a iné dokumenty) — pracovníci ústavu zredigovali vyše 3 000 strán textov. Ústav pokračoval v spolupráci s Ministerstvom vnútra a životného prostredia SSR pri rozhodovaní o sporných prípadoch pri zápise rodných mien a priezvisk. Pravidelná bola spolupráca s textovou komisiou podniku ERPO, s Nakladateľstvom *Pravda* pri preklade Marxovho diela *Teória o nadhodnote* do slovenčiny, so Slovenským pedagogickým nakladateľstvom pri lektorovaní dvojjazyčných slovníkov, učebníc a metodických príručiek. Pracovníci oddelenia jazykovej kultúry absolvovali niekoľko prednášok a besied o jazykovej kultúre vo viacerých vydavateľstvách a redakciách, a to na základe jazykových rozborov časopisov a publikácií (*Veda*, *Smena*, *ČSTK-Pressfoto* atď.). Ústav spolupracoval pri redigovaní odborných časopisov a odborných textov s Ústavom historických vied SAV, s Národopisným ústavom SAV, so Slovenským ústavom geodézie a kartografie a s inými inštitúciami. V roku 1988 pokračovala spolupráca s terminologickými komisiami (matematickou, fyzikálnou, zoologickou, astronomickou, metrologickou a metronomickou, geodetickou, kartografickou a kryštalografickou).

Piati pracovníci ústavu pracovali v sekcii rétoriky pri lektorskej skupine metodiky stranického vzdelávania, mali prednášky v Dome politickej výchovy pri MV KSS.

Z vypracovaných expertíz treba spomenúť vypracovanie expertízneho materiálu o zavedení učebných kurzov o terminológii a jazykovej kultúre na vysokých školách, ktorý bol odovzdaný Ministerstvu školstva, mládeže a telesnej výchovy SSR, ako aj dva texty týkajúce sa starostlivosti o odbornú terminológiu, jej budovanie a uštaľovanie (jeden bol predložený Predsedníctvu SAV, druhý vedeckým kolégiám SAV a pracoviskám SAV).

V rámci ústavnej úlohy Ú-2 *Jazykovedná dokumentácia* E. Flassiková ako zodpovedná pracovníčka pripravovala podklady na strojové spracovanie slovenskej národnej bibliografie (spolupráca s Maticou slovenskou). V rámci spolupráce s Informačným centrom Ústrednej knižnice SAV zabezpečovala po-

žiadavky pracovníkov ústavu zo systému MISON, spracúvala publikačnú činnosť pracovníkov ústavu pre automatický systém evidencie publikovaných prác pracovníkov SAV. L. D v o n ě vypracoval prehľad slovenských onomastických príspevkov za roky 1985—1986 a za rok 1987 do časopisu Onoma. Vypracoval 10 súpisov prác slovenských jazykovedcov (pre slovenské odborné časopisy) pri ich životných jubileách.

Pre všetky syntetické kolektívne diela vznikajúce v rámci riešenia jednotlivých čiastkových úloh ŠPZV sa systematicky budovali kartotéky a zhromažďoval sa tak cenný archívny a dokumentačný materiál. Do slovníkovej kartotéky súčasnej spisovnej slovenčiny pribudlo 47 246 excerpčných lístkov, do kartotéky dynamiky slovnej zásoby súčasného jazyka pribudlo 9 217 lístkov. Do nárečových archívov pribudlo 410 strán súvislých textov a 5 160 lístkov lexikálneho materiálu. Do kartotéky Historického slovníka slovenského jazyka sa vyexcerpovalo 15 000 lístkov, do fototéky pribudlo 1 969 fotokópií. Do kartotéky konfrontačného rusko-slovenského lexikologického výskumu pribudlo 12 862 excerpťov.

Edičná činnosť. V roku 1988 vyšli tieto knižné publikácie pracovníkov ústavu:

BUFFA, F.: Odvođené abstraktá v slovenských nárečiach (vydal ústav v pláne B vydavateľstva SAV Veda);

F. KOČIŠ: Podrad'ovacie syntagmy v slovenčine. Jazykovedné štúdie. 22. Bratislava, Veda 1988. 126 s.

Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 2. Red. S. B. Bernštejn — G. P. Klepikova. Moskva 1987 (spoluautori zo SSR sú I. Ripka, J. Šikrová); Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Vyp. 1. Red. R. I. Avanesov. Moskva 1988 (spoluautor zo SSR A. Habovštiak).

HORECKÝ, J.: Slovenčina v našom živote. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 128 s.

PISÁRČIKOVÁ, M. a kol.: Jazyková poradňa odpovedá. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 288 s.

Vyšli 2 čísla Jazykovedného časopisu, 2 jazykovedné čísla časopisu Slavia Slovaca, 6 čísel časopisu Slovenská reč, 10 čísel časopisu Kultúra slova. Pracovníci ústavu boli hlavnými aj výkonnými redaktormi týchto časopisov, okrem toho boli činní aj v redakčných radách viacerých mimoakademických časopisov (Slovenský jazyk a literatúra v škole, Ruštinár, Otázky žurnalistiky, Čs. rusistika, Slavia, Vedecké riadenie, Pyramída).

Činnosť Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV bola mnohostranná, úlohy vytýčené na rok 1988 sa splnili.

K. Buzássyová

KOČIŠ, F.: Podrad'ovacie syntagmy v slovenčine. Bratislava, Veda 1988. 126 s.

Monografia F. Kočiša vyšla v sérii Jazykovedných štúdií ako 22. zväzok. Autor v nej podáva ucelený výklad podrad'ovacej syntagmy v slovenčine, a to jednoduchej i zloženej. Táto problematika je veľmi aktuálna, pretože v slovenskej syntaxi (napriek intenzívnemu výskumu) pretrváva celý rad nedoriešených problémov. Ich teoretická a metodologická neujasnenosť sa odráža

v množstve problémov vo vyučovaní syntaxe v školskej praxi. Medzi problémy, ktorým sa doteraz nevenovala sústavnejšia pozornosť, patrí aj štruktúra zložených syntagiem. Práca F. Kočiša je teda prvým uceleným výkladom o tejto problematike.

Práve s ohľadom na školskú prax metodologicky vychádza autor zo syntagmatického princípu. Jeho aplikáciu vo výklade štruktúrnych vzťahov v stavbe vety pokladá za neobyčajne plodnú, teoreticky perspektívnu a napokon aj najviac zrozumiteľnú pre školskú prax (s. 5). Okrem úvodu a záveru monografia obsahuje dve časti venované základnej štruktúrnej modifikácii podradovacej syntagmy. Prvá časť — *Jednoduchá podradovacia syntagma* (s. 7—58) obsahuje šesť kapitol: I. *Sémantický konštituent syntagmy*, II. *Jednoduchá syntagma ako základná syntaktická jednotka*, III. *Vzťah lexikálnej, morfolologickej a syntaktickej roviny v podradovacej syntagme*, IV. *Obsah a forma v podradovacej syntagme*, V. *Vzťah syntagmy, vetných a súvetných celkov z hľadiska syntaktického izomorfizmu* a VI. *Triedenie syntagiem v slovenčine*. V tejto časti podáva F. Kočiš všeobecný výklad syntakticko-sémantickej stránky jednoduchej podradovacej syntagmy ako dialektickej jednoty sémantického a syntaktického vzťahu medzi plnovýznamovými slovami, ktoré tvoria členy syntagmy. Schopnosť slovných druhov plniť funkciu vetného člena podmieňuje autor vlastnosťou, ktorú označuje za inherentnú syntagmatickosť (s. 11), ako aj za nevyhnutnosť zapájať sa do štruktúry vety na morfologicko-syntaktickej rovine a nie až na rovine komunikatívnych a aktualizáčnych vzťahov, ako je to napr. pri časticiach.

Vzájomný vzťah lexikálnej, morfolologickej a syntaktickej roviny rieši F. Kočiš na pozadí obsahu a formy ako ontologických kategórií. Na tomto základe tvorí podľa autorovho názoru obsahovú stránku syntagmy sémantická usúvzťažnosť jej členov a formálnu stránku tvorí závislostný vzťah. Podradovacia syntagma je potom „bilaterálna jednotka, v ktorej konštituujujúcimi prvkami sú závislostný vzťah (nadradenosť — podradenosť) a sémantická určenosť, pričom tieto dve konštituujujúce stránky podradovacieho vzťahu majú protichodné smerovanie“ (s. 16). Takéto riešenie vzájomného vzťahu obsahu a formy v syntagme predstavuje iba jeden z možných prístupov, čo je zrejme aj z autorovho rozboru doterajšej diskusie o tomto probléme.

Za osobitne prínosnú pre našu syntaktickú teóriu pokladáme myšlienku F. Kočiša o syntaktickom izomorfizme medzi základnými syntaktickými jednotkami — syntagmou, vetou, jednoduchým a zloženým súvetím. Podstatu syntaktického izomorfizmu vidí F. Kočiš v tom, že všetky tieto základné jednotky sú vybudované na jednom z dvoch základných syntaktických vzťahov: priradenosti a podradenosti, ktoré sa v nich však neuplatňujú v rovnakej miere. Autor konštatuje: „Kým v jednoduchej vete štruktúrnou bázou je determinatívny vzťah a kým priradovací vzťah (koordinácia) je iba akcesorickým, fakultatívnym vzťahom a realizuje sa iba v rámci determinácie medzi komponentmi viacnásobného vetného člena, v jednoduchom súvetí sa obidva vzťahy aplikujú samostatne, nezávisle od seba a utvárajú dve štruktúry jednoduchého súvetia: priradovaciu a podradovaciu. Ich realizácia v jednoduchom súvetí je analogická s realizáciou v jednoduchej vete podľa druhov priradovania a podľa závislosti vetných členov v syntagme“ (s. 38). Štruktúrnou súvislosť medzi jednoduchým a zloženým súvetím vysvetľuje tým, že zložené súvetie sa derivuje z jednoduchého súvetia, v ktorom sa koordinácia a determinácia apli-

kujú nezávisle od seba vo dvoch štruktúrach. Práve uplatnenie princípu izomorfizmu umožňuje autorovi podať štruktúrne členenie zložených syntagiem, ktoré je analogické s klasifikáciou zložených súvetí na tri základné štruktúry a 10 typov. V závere prvej časti práce podáva štruktúrne členenie syntagiem. Za základné kritérium pritom pokladá realizáciu syntaktického vzťahu vôbec. Na základe tohto kritéria vyčleňuje tri základné typy syntagiem: priraďovacie, podraďovacie a priraďovaco-podraďovacie čiže komplexné. Na druhom mieste uvádza kritérium, podľa ktorého sa syntagmy rozčleňujú na jednoduché a zložené. Zložené syntagmy sa v protiklade k jednoduchým vyčleňujú na základe toho, že sa skladajú najmenej z troch členov. Jednoduché i zložené priraďovacie syntagmy sa ďalej delia podľa tradičného kritéria na syntagmy z pravej a nepravej parataxy. Jednoduché podraďovacie syntagmy sa členia podľa slovnodruhovej povahy nadradeného člena na substantívne, verbálne, adjektívne a adverbálne, substantívne ďalej na kongruentné a nekongruentné, verbálne na objektové a adverbálne. Pre školskú prax však pokladá autor za vhodnejšie členenie podľa rozvíjajúceho člena na adjektívne (správne by malo byť atributívne), objektové a adverbálne. Medzi jednoduché podraďovacie syntagmy zaraďuje aj predikatívnu syntagmu, v ktorej sa realizujú tie isté závislostné vzťahy ako v ktorejkoľvek kongruentnej substantívnej syntagme.

Tažiskom práce je druhá časť — *Zložené podraďovacie syntagmy*, ktorá obsahuje päť kapitol: I. *Kongruentné zložené substantívne syntagmy*, II. *Nekongruentné a kongruentno-nekongruentné zložené substantívne syntagmy*, III. *Objektové zložené syntagmy*, IV. *Adverbálne zložené syntagmy* a V. *Adverbálno-objektové zložené syntagmy*. V tejto časti podáva autor sústavu zložených syntagiem v slovenčine, pričom jednotlivé typy zložených syntagiem vyčleňuje jednak na základe kritérií uvádzaných v prvej časti práce, a jednak podľa miesta nadradeného a podradených členov zloženej syntagmy, ako i podľa počtu rozvíjajúcich členov. Teoretický výklad jednotlivých druhov zloženej podraďovacej syntagmy spája F. Kočíš s bohatým dokladovým materiálom, ktorým ilustruje nielen teoretické výklady, ale dokazuje nimi aj reálnu existenciu týchto syntagiem v súčasnej spisovnej slovenčine.

I napriek takémuto precíznemu spracovaniu kritérií klasifikácie zložených podraďovacích syntagiem sa nazdávame, že miešanie dvoch základných kritérií — slovnodruhovej povahy nadradeného člena a vetnočlenskej platnosti podradeného člena zloženej podraďovacej syntagmy nie je celkom šťastným riešením. Na základe jednotného kritéria by azda bolo vhodnejšie hovoriť o atributívnych (nie adjektívnych, ako sa to uvádza napr. na s. 18 a 52) a objektových či adverbálnych syntagmách alebo o substantívnych a verbálnych syntagmách, ktoré sa ďalej členia podľa kritéria vetnočlenskej platnosti ich podradených členov. Zložené substantívne syntagmy sa navyše obmedzujú len na tie typy, v ktorých funkciu prívlastkov plnia iba adjektíva a subsantíva. V texte však reálne existujú aj také substantívne syntagmy, v ktorých funkciu atribútu plní infinitív slovesa. Ten potom môže (v závislosti od svojej intencnej štruktúry) viazať na seba jeden alebo viac predmetov a príslovkových určení. Takto by sa vlastne inventár typov zloženej substantívnej syntagmy — okrem typov uvádzaných F. Kočíšom — mohol rozšíriť o atributívno-objektové, atributívno-adverbálne a atributívno-objektovo-adverbálne syntagmy. V takomto zmysle sa autorovo tvrdenie, že lexikálne obsadenie konkrétnych syntagiem nemá priamy vplyv na uvedené členenie syntagiem (s. 18), ukazuje ako nie celkom presné.

V rámci kongruentných zložených substantívnych syntagiem pokladáme za veľmi dôležité rozlíšenie viacnásobného a postupne rozvíjajúceho atribútu. Zdá sa nám však, že vo viacerých prípadoch, najmä tam, kde kvalita jednotlivých atribútov nie je dostatočne diferencovaná, je v spojeniach typu *pekné a mäkké ruky; po búrke, prudkej, letnej, tatranskej* i v ďalších možné aj spojenie s postupne rozvíjajúcimi prívlastkami: *pekné mäkké ruky; prudká letná tatranská búrka*. Možno teda predpokladať, že v takýchto prípadoch je kvalita vzťahov medzi atribútmi daná skôr štylistikou textu ako štruktúrou atributívnej syntagmy.

Nie celkom opodstatnené sa nám vidí zúženie vetnočlenskej platnosti nadradeného substantíva v zloženej syntagme iba na funkciu podmetu, predmetu a príslovkového určenia (s. 69), pretože substantívum môže stáť vo funkcii každého vetného člena. Pravda, jeho vetnočlenská funkcia nemá žiadny vplyv na štruktúru zloženej substantívnej syntagmy.

Pri riešení problematiky infinitívu v rámci zloženej objektovej syntagmy sa prikláňame k názoru F. Kočiša, že transformáciu infinitívu ako predmetu na vedľajšiu vetu nie je potrebné vysvetľovať na základe skrytej predikácie, ale na základe toho, že každý vetný člen môže mať svoje vyjadrenie v podobe vedľajšej vety. Ukazuje sa teda, že vzťahu infinitívu, kondenzácie a polopredikácie bude potrebné venovať sústredenejšiu pozornosť.

Nie všetky príklady uvádzané na zloženú objektívnu syntagmu možno prijať: napr. na s. 86 v spojení *lavou rukou som zvieral tyč nad hlavou* nejde podľa nášho názoru o objektívnu, ale objektovo-adverbiálnu syntagmu a v spojení *keď ho uzrú kráčať hore dedinou* neplní infinitív funkciu objektu, ale doplnku.

Pri hodnotení vzájomných vzťahov medzi podradenými členmi v zloženej adverbiálnej syntagme treba pozitívne hodnotiť rozlišovanie typov s postupnou a vetvenou závislosťou. Pravda, zaradenie spojenia *zastavil sa tesne pri kamarátovi* k typu $P \rightarrow (Ad\ 1 \leftarrow Ad\ 2)$ (*spieva veľmi pekne*) sa istým spôsobom vymyká z pravidla, podľa ktorého vetnočlenskú platnosť podradeného člena syntagmy možno jednoznačne určiť podľa slovného druhu nadradeného člena. Problém je totiž v tom, že substantívum nemôže byť rozvítené príslovkovým určením. Otvorenou tu teda zostáva otázka, či je možné v takýchto prípadoch hovoriť o strate substantívneho charakteru predložkového spojenia a jeho prechode k príslovkám.

Pokiaľ ide o vyčlenenie zložených objektovo-adverbiálnych syntagiem ako osobitného typu zloženej syntagmy, prikláňame sa k takému riešeniu najmä preto, že o zloženej syntagme hovorí F. Kočiš iba v týchto prípadoch, v ktorých je „okolnostné určenie vzhľadom na lexikálny obsah slovesa a objektu obligatórne alebo aspoň kontextovo viazané“ (s. 102).

Napriek spomenutým výhradám treba prácu F. Kočiša privítať ako cenný príspevok k riešeniu takej zložitej a doteraz neprávom obchádzanej problematiky, akou sú zložené podradovacie syntagmy. Práca prináša nové riešenia najmä pre školskú prax, ale i nové podnety do ďalšieho výskumu. Veríme spolu s autorom, že „vyvolá primeranú a potrebnú diskusiu o definitívnom riešení uvedených problémov“ (s. 11).

J. Nižníková

ROZLIČNOSTI

Pravopis a výslovnosť slov džerzej a mejkap. — 1. V pravidelnej rubrike 2 strany pre Vierku týždenníka Život (10. 11. 1988, s. 48—49) bol takýto nadpis: *Žerzej nevychádza z módy*. V texte a pod farebnými fotografiami rubriky sa podoba „žerzej“ a prídavné meno „žerzejový“ vyskytovalo viackrát, napr. *Žerzej je látka, ktorá je stále moderná... — Žerzej sa nosí naozaj príjemne... — Žerzej patrí k hitom nadchádzajúcej zimnej sezóny. — Žerzej je látka tisícich tvári. — Ako spracovať žerzej? — Žerzej je veľmi pružný... — Žerzej šite... — Žerzej strihajte... — Ako prať žerzej? — Praktické žerzejové šaty... — Dvojdielne žerzejové šaty... — Spoločenské žerzejové šaty... — ...žlté žerzejové šaty...*

V príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny sa slovo anglického pôvodu *jersey* nezapisuje rovnako. Nejednotné sú aj poznámky o jeho výslovnosti. Vo svojej pravopisnej i výslovnostnej podobe prekonalo istý vývoj. V Slovníku slovenského jazyka (SSJ) I (1959, s. 650) je slovo *jersey* zachytené pôvodným pravopisom. V zátvorke je pri ňom poznámka, že sa má vyslovovať v podobe *džerzej*. Prídavné meno sa tu registruje v podobe *jerseový*. V Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej — Z. Maníkovej (1983, s. 423) je v hesle na prvom mieste podoba *jersej* (s výslovnosťou *džerzej*), na druhom mieste podoba *džerzej*. V takomto poradí registruje Slovník cudzích slov aj varianty prídavného mena *jersejový* i *džerzejový*. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, s. 96) sa kodifikuje iba podoba *džerzej* a adjektívum *džerzejový* s poznámkou, že pôvodne sa toto slovo zapisovalo v podobe *jersey*. Á. Kráľ v Pravidlách slovenskej výslovnosti (1984) na s. 264 uvádza podoby *džerzej/jersej*, no na s. 308 podoby *jersey/džerzej*. Á. Kráľ kodifikuje výslovnosť so spoluhláskou *z* (*džerzej*). V II. kapitole Stavba hesla, heslové slovo, jeho tvar, pravopis, výslovnosť a pôvod sa v KSSJ (s. 12) pripomína, že v pravopise sa vychádza z kodifikácie Pravidiel slovenského pravopisu, ale že od ich vydania prešiel dlhší čas, preto sa v KSSJ uvádzajú niektoré pravopisné úpravy podľa výsledkov základného výskumu. V pravopise prevzatých slov sa v KSSJ uplatňuje tendencia písania podľa výslovnosti najmä pri slovách, ktorých pôvodná pravopisná podoba už nie je živá, napr. *džez*, *menčester*, *džem*. Aj slovo *džerzej* treba už pokladať za známe a zrozumiteľné slovo širokým vrstvám používateľov slovenského jazyka, a tak ho treba zaradiť medzi zdomácnené slová ako *džem*, *džúš*, *džin*, *džudo*, *džokej*, *džip* atď. Pripomíname ešte, že správna výslovnosť je so *s*: *džerzej*, *džerzejový*, teda taká, ako je zachytená v KSSJ, v Slovníku cudzích slov a ako odporúčala aj E. Smiešková v Slovenskej reči, 42, 1977, s. 254—255.

2. *Doklady z tlače* ukazujú, že aj slovo *mejkap* (*mejkapový*) sa zapisuje podľa výslovnosti v slovenčine, napr.: *Čo dokáže mejkap? — ... prirodzený mejkap... — Perfektný mejkap a úprava očí... — ... na ktorý naniesiete dobrý krycí kompaktný mejkap. — ... dobre ich zatušuje krycí mejkapový krém v svetlejšom tóne. — Potom naň naneste priezračný mejkap* (Život, 24. 11. 1988, s. 49).

V Slovníku cudzích slov z r. 1979 (s. 540) sa slovo *mejkap* zapisuje ešte pôvodným anglickým pravopisom *make-up* (so spojovníkom) s výslovnosťou *mejkap* a zaraďuje sa medzi podstatné mená mužského rodu, ale hodnotí sa aj ako neskloniteľné substantívum. Á. Král v Pravidlách slovenskej výslovnosti (1984) zapisuje tiež iba podobu *make-up*, KSSJ na prvom mieste kodifikuje podobu *make up* (bez spojovníka), na druhom mieste podobu *mejkap* (podľa výslovnosti) a hodnotí toto slovo ako podstatné meno mužského rodu. Prídavné meno *mejkapový* sa v spomínaných príručkách nezachytáva.

Bežná jazyková prax ukazuje, že pôvodná pravopisná podoba (*make-up*, *make up*) už nie je živá, preto sa v nej uplatňuje pravopisná podoba podľa výslovnosti: *mejkap*. Táto podoba je aj slovotvorným základom prídavného mena *mejkapový*.

Opakujeme ešte raz, že slová *džerzej* (pletená vlnená látka) a *mejkap* (kozmetická úprava tváre) už v slovenčine zdomácneli vo výslovnostnej podobe ako mnohé iné slová prevzaté z angličtiny, preto ich pravopisnú podobu zapisujeme podľa výslovnosti. Slovo *mejkap* sa skloňuje podľa vzoru *dub*. Prídavné meno sa tvorí od podoby *mejkap* príponou *-ový*: *mejkapový*.

Pripomíname ešte, že kodifikačná činnosť by pri zdomácnovaní cudzích slov mala byť ešte pružnejšia a najmä jednotnejšia, a to nielen z teoretickej stránky, ale so zreteľom na stabilitu používania spisovnej slovenčiny v praxi. Kodifikácia obidvoch spomínaných cudzích slov o tom totiž nesvedčí.

J. Jacko

Oznam redakcie. — Výbor Slovenského literárneho fondu na základe odporúčania redakcie Slovenskej reči udelil v r. 1988 päť peňažných prémie za štúdie v časopise Slovenská reč.

Prémie dostali autori príspevkov: J. Kesselová, *Lexikálne neologizmy v literatúre science-fiction* (s. 93—99); F. Ruščák, *Kompozičné parametre epištolárnych textov* (s. 193—200); L. Valeková, *Jazykovo-štylistické prostriedky súkromnej korešpondencie Laca Novomeského* (s. 201—211); K. Buzássyová, *Jazyk v románe A Bednára Ako sme sušili bielizeň* (s. 269—282); M. Smatana, *Využívanie nárečí v slovenskej umeleckej literatúre* (s. 282—290).

Redakcia Slovenskej reči si váži rozhodnutie výboru Slovenského literárneho fondu stimulovať publikačnú činnosť v časopise Slovenská reč a ďakuje za podporu a spoluprácu.

SLOVENSKA REC, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 54, 1989, číslo 4. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Jankovičová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 813 81 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, št. p., Martin. Registračná značka F 7089.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 43 01 08, D — 8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989
Kčs 8,—